

האוניברסיטה העברית בירושלים
בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד
תכנית מוסמך במדיניות וקהילה

"מעצמה של נשים שעושות אחת למען השנייה"
התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות בישראל
חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית

מגישה : נטליה גרפי גריל, ת"ז 034445684

יולי 2016

המנחה : ד"ר מיכל אלמוג-בר

תודות

תודתי נתונה לד"ר מיכל אלמוג-בר על הנחייתה המסורה, יסודיותה והכוונתה לגיבוש העבודה.

תודה לנשים אשר שיתפו אותי וחשפו בפניי את סיפוריהן האישיים לצורכי המחקר.

תודה לנציגים מעירייה במרכז הארץ ומארגון מהמגזר השלישי אשר הסכימו לשתף אותי בפועלם עם ההתארגנויות לטובת צורכי המחקר.

תודה לחברותיי ללימודים שתמכו בי ועודדו אותי בכתיבה ובעשייה.

ולמשפחתי היקרה מכול תודה מיוחדת – תודה לבן זוגי על העזרה והתמיכה, לאמי היקרה שהיוותה משענת עבורי לאורך כל לימודי וכמובן לשלושת ילדיי היקרים שהבינו אותי, אפשרו לי ללמוד ומהווים עבורי אושר וגאווה.

תוכן עניינים

תוכן

I.....	תודות
II.....	תוכן עניינים
IV.....	תקציר
V.....	רשימת טבלאות
1.....	1. מבוא
3.....	2. סקירת ספרות
3.....	2.1 מבוא
3.....	2.2 מאפיינים של נשים חד-הוריות
5.....	2.3 החסמים המרכזיים העומדים בפני אימהות חד-הוריות
6.....	2.3.1 נשים נפגעות אלימות בתוך המשפחה
7.....	2.4 התארגנות קהילתית
9.....	2.4.1 התארגנויות קהילתיות של נשים
10.....	2.4.2 תאוריית ההתארגנות השורשית
12.....	2.4.3 מניעים של נשים חד-הוריות להקמת התארגנויות
14.....	2.4.4 היחסים המורכבים בין הנשים בהתארגנויות השונות
14.....	2.4.5 פעילות של התארגנויות קהילתיות ברשת האינטרנט
17.....	2.5 סיכום
18.....	3. מתודולוגיה
18.....	3.1 מערך המחקר
18.....	3.2 אוכלוסיית המחקר והמדגם
20.....	3.4 שיטת הדגימה
21.....	3.5 איסוף הנתונים
21.....	3.6 ניתוח הנתונים
22.....	3.7 סוגיות אתיות
23.....	4. ממצאים
23.....	4.1 מבוא
23.....	4.2 תיאור ההתארגנויות שנחקרו במחקר והתפתחותן
26.....	4.3 מניעי הנשים החד-הוריות להקמת ההתארגנויות ולפעילות במסגרתן
26.....	4.3.1 ההיבט האישי: הנשים וחוויותיהן
30.....	4.3.2 ההיבט החברתי: שינוי התדמית החברתית של נשים חד-הוריות
31.....	4.3.3 ההיבט של המדיניות הממשלתית כלפי נשים חד-הוריות
32.....	4.3.4 סיכום: מניעי הנשים לפעולה בהיבט אישי וחברתי וכתוצאה מהמדיניות
32.....	4.4 דפוסי הפעולה של ההתארגנויות למען הנשים החד-הוריות
32.....	4.4.1 סוגי הפעילות
37.....	4.5 מאפייני הפעילות של ההתארגנויות

37	4.5.1 היקף הפעילות של מובילות ההתארגנויות – 24/7
37	4.5.2 סלקציה ושמירה על כללי התנהגות
38	4.5.3 שימוש בכלי טכנולוגי להתקשרות בהתארגנות
40	4.6 היחסים בתוך התארגנויות וביניהן
40	4.6.1 מערכות היחסים בין הנשים ובין הארגונים
41	4.6.2 "במקומות לא בטוחים האגו חוגג"
43	4.6.3 היחסים עם ארגונים נוספים הפועלים בתחום
46	4.6.5 סיכום היחסים בתוך ההתארגנויות וביניהן
47	4.7 המשמעויות והתוצאות של הפעילות
47	4.7.1 השפעת הפעילות בהתארגנות על החיים האישיים של הפעילות
50	4.7.2 השפעת הפעילות בהתארגנות על המשפחה
52	4.7.3 השפעת הפעילות בהתארגנות על החיים המקצועיים
53	4.7.4 השפעת הפעילות בהתארגנות ברמה הקהילתית
54	4.7.5 השפעת הפעילות בהתארגנות ברמת החברה – "זה ארצית לא קהילתית"
55	4.7.6 סיכום של תוצאות הפעילות
56	5. דיון
56	5.1 מניעי הנשים החד-הוריות להקמת ההתארגנות והפעילות במסגרתן
58	5.2 סוגי הפעילות של ההתארגנויות
59	5.3 קשיים בפעילות של ההתארגנויות
60	5.4 היחסים בתוך ההתארגנויות השונות וביניהן
62	5.5 תוצאות של הפעילות ומשמעויותיהן
63	5.6 המלצות לפרקטיקה
64	תרומות המחקר
64	כיווני פעולה עתידיים
64	התייחסות אישית למחקר
66	רשימת מקורות
71	נספח א'- פרוטוקול ריאיון
72	נספח ב'- פרוטוקול ריאיון לאנשי מקצוע
73	נספח ג' - טופס הסכמה מדעת

"מעצמה של נשים שעושות אחת למען השנייה":

התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות בישראל

נטליה גרפי גריל

תקציר

התופעה של משפחות חד-הוריות הולכת ומתרחבת בישראל בעשורים האחרונים, כאשר בראש מרבית המשפחות האלה עומדת אישה. במשפחה חד-הורית יכולת ההשתכרות מוגבלת למפרנס אחד, דבר המעמיד אותה בדרך כלל ברמת הכנסה נמוכה יותר מזו הקיימת במשפחה בה יש שני הורים עובדים. זאת ועוד, כאשר הכנסת המשפחה תלויה בעיקר במפרנסת, המשפחה נמצאת בנחיתות כלכלית גדולה אף יותר, שכן ככלל שכרן של נשים נמוך בדרך כלל מזה של גברים.

המחקר ביקש לבחון התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות בישראל. הוא התמקד בשלוש התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות מעיר במרכז הארץ אשר מסייעות לנשים חד-הוריות ונאבקות למען זכויותיהן. המחקר בדק כיצד נוצרה ההתארגנות הקהילתית, מהן מטרותיה, מהם המניעים להקמתה, מהן צורות הפעילות בה, אילו יחסים נוצרים בין ההתארגנויות, מהם התוצרים של הפעילויות בהן וכיצד הם משפיעים על הנשים הפעילות ברמה האישית, המשפחתית, המקצועית, החברתית וכן ברמת המדיניות. נבדקה גם חוויית הנשים מפעילותן בהתארגנות הקהילתית ותפישתן כלפי נשים חד-הוריות וכלפי עצמן בטרם היותן פעילות בהתארגנות ואחרי הצטרפותן לפעילות בהתארגנות. המחקר בחן גם את מקומה של רשת האינטרנט בפעילות של ההתארגנויות הקהילתיות ובקשר בין הנשים החד-הוריות.

מחקר זה הוא מחקר איכותני, במטרה להצליח להבין את החוויה של הנשים החד-הוריות, את הדרך והתהליך שהן עברו עד להקמת ההתארגנות והפעילות שהן קיימו לאחר הקמתה. איסוף הנתונים נעשה באמצעות ראיונות עומק חצי-מובנים עם ארבעה עשר מרואיינים, בהם אחת עשרה נשים חד-הוריות אשר חלקן הקימו את ההתארגנויות וחלקן פעילות בהן, שתי נציגות בכירות מהמשרד לקידום מעמד האישה בעיר במרכז הארץ ונציג בכיר מארגון במגזר השלישי אשר פועל בין השאר לקידום זכויותיהן של נשים חד-הוריות. כמו כן נאסף חומר מתועד על אודות ההתארגנויות ופעילותיהן, פרסומיהן באינטרנט ובמיוחד ברשתות חברתיות ותצפיות באירועים שונים שהן ערכו.

הממצאים שופכים אור על התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות ומרחיבים ומחדשים את ההסתכלות על יזמות של נשים חד-הוריות, ובמיוחד כזו שצמחה ממקום של קושי ומכאוב. הם חושפים את המניעים אשר גרמו לנשים אלה ליזום ולפעול למען זכויותיהן של נשים חד-הוריות ומסבירים כיצד ההתקשרות והיחסים בין הנשים בהתארגנות באים לידי ביטוי ברשת הווירטואלית. כמו כן, הם מעידים על ההשפעות של פעילות ההתארגנות על חיי הנשים מבחינה אישית ומקצועית, על הקהילה הקרובה אליהן, לרבות נשים חד-הוריות, ועל החברה בכלל.

תרומת המחקר בהרחבת הידע וההבנה על ההתארגנויות של נשים חד-הוריות ובהעלאת המודעות החברתית והמדינית למאבקן של נשים חד-הוריות להכרה בזכויותיהן ולמימושן ולהישגים של הנשים בהגשמת חזון זה. כמו כן, ניתן יהיה להשתמש בממצאי המחקר ובמסקנותיו לצורך חשיבה כיצד לסייע לאותן התארגנויות לקדם את זכויותיהן של נשים חד-הוריות ולשנות את תדמיתן בחברה ואת המדיניות שנקטת כלפיהן וכך לחבר בין עולם האקדמיה לשדה.

רשימת טבלאות

טבלה 1: פרטים על אודות המרואיינים/ות 19

1. מבוא

משפחה חד-הורית היא משפחה שבה יש ילד אחד לפחות ורק הורה אחד. ברוב המקרים ההורה הוא אם חד-הורית לאחר גירושין, התאלמנות או נטישת בן הזוג (הרבסט, 2009). על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2015, בראש 92% מהמשפחות החד-הוריות בישראל עומדת אישה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016).

המושג "הפמיניזציה של העוני" נטבע בשנות השמונים של המאה העשרים ומשמעותו שרוב האנשים החיים בעוני במרבית מדינות העולם הם נשים. מחקרים שנערכו בשנים אלה בארצות הברית העלו כי שיעור העוני בקרב משפחות שבראשן אישה גדול כמעט פי שלושה ממשפחות שבראשן גבר, וגדול כמעט פי חמישה משיעורו במשפחות שבראשן שני בני זוג. מחקר שהתבצע בתחילת שנות ה-2000 העלה כי בשנים 2000-1969 התקיימה פמיניזציה של עוני כמעט בכל הדמוקרטיה המערביות שנסקרו במחקר, ושמגמה זו התגברה במהלך השנים. מחקרים שהתבצעו בישראל העלו נתונים דומים (הרבסט, 2014).

בישראל קיימת מגמת עלייה במספרן של המשפחות החד-הוריות ורובן מתאפיינות בשוליות כלכלית ובפגיעות לעוני, כאשר המשפחות החד-הוריות שבראשן אישה היו ונשארו הקבוצה המוחלשת ביותר בחברה הישראלית, אף שכמעט 80% מנשים אלה עובדות. הבעיה נובעת, בין השאר, מרמת השכר והיקפי המשרה שלהן, ועקב כך אין להן יכולת לפרנס בכבוד את ילדיהן (עמותת "ידיד", 2015). כמו כן אימהות חד-הוריות נמצאות בסיכון גבוה יותר לעוני בשל היותן הן מפרנסות יחידות והן אחראיות על הטיפול במשפחה. בה בעת יש לציין כי רמת החיים של המשפחות החד-הוריות מושפעת מהמדיניות החברתית ותלויה בה במידה רבה (אחדות, 2010).

המחקר על נשים חד-הוריות מיעט לעסוק בנושא ההתארגנויות של נשים חד-הוריות ובמיוחד בהתארגנויות קהילתיות שצמחו בקרב נשים חד-הוריות ואשר נועדו לקדם את מעמדן, את הדרך שבה החברה בכלל והמשפחה בפרט מתייחסות אליהן ואת קיומן היומיומי בקרב המשפחה, החברה והמדינה. על כן קיים חוסר משמעותי בהבנת פועלן של אותן נשים, מניעיהן, מטרותיהן ותוצאות ההתארגנויות שהן הקימו.

מחקר זה מבקש להרחיב את הידע הקיים אודות ההתארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות באמצעות בחינה של התהליכים האישיים והתהליכים החברתיים שעוברות נשים חד-הוריות בהקמת ההתארגנויות ובדיקה של תוצרי ההתארגנויות ביחס למצבן האישי והכלכלי ועל מעמדן הפוליטי כקבוצה. לשם כך בחן המחקר היבטים שונים בהתארגנותן של נשים חד-הוריות, בהם המטרות של כל אחת מההתארגנויות, המניעים שהובילו את הנשים החד-הוריות להקים את ההתארגנות ו/או להיות פעילות בה, השפעת פעילותן בהתארגנות על מעמדן החברתי והאישי, צורות הפעולה של הנשים וההתארגנויות וכן יחסי העבודה של הנשים עם גורמים חיצוניים כגון ארגונים המסייעים לנשים חד-הוריות, חברי כנסת, אמצעי התקשורת ועוד. כמו כן המחקר ביקש לבדוק את פעילות ההתארגנויות ברשת האינטרנט, ובמיוחד ברשתות חברתיות במדיה הדיגיטלית, לקידום המטרות של ההתארגנויות וליצירת מקורות תמיכה בפעילותן.

במחקר מובאים קולותיהן של נשים חד-הוריות המספרות על המצוקות אשר הובילו אותן להיות פעילות בהתארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות. המחקר ביקש ללמוד באמצעות 14 ראיונות עומק חצי מובנים (11 ראיונות עם נשים חד-הוריות שהקימו ומובילות את ההתארגנויות ו-3 ראיונות עם אנשי מקצוע

המשתפים פעולה עם ההתארגנויות) וניתוח תכתובות של התארגנויות אלה ברשתות מדיה חברתיות באינטרנט (פייסבוק), את המצוקות והקשיים של הנשים חד-הוריות, את אופי פועלן בכל אחת מההתארגנויות, את שיתופי הפעולה ביניהן ואת השפעת פועלן בהתארגנויות על חייהן.

המחקר מתמקד בשלוש התארגנויות אשר החלו את פועלן בעיר במרכז הארץ והתפתחו להתארגנויות ארציות. להלן רקע על שלוש ההתארגנויות:

1. **ה"נ":** נוסדה בשנת 2011, פועלת ברחבי הארץ וכוללת כ-700 חברות. שתי נשים חד-הוריות הקימו ומובילות את ההתארגנות ההתנדבותית של אימהות חד-הוריות למען אימהות חד-הוריות הפועלת לשינוי חוקים, קידום זכויות, שיפור התמיכה במשפחות, הוצאת נשים ממעגל האלימות ותמיכה טרם הגירושין, במהלכם ואחריהם.
2. **ע"ב:** נוסדה בשנת 2013, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-2400 חברות. אם חד-הורית הקימה ומובילה את ההתארגנות ההתנדבותית שמטרתה לסייע לאימהות חד-הוריות דרך רשת חברתית אינטרנטית המקנה להן תמיכה רגשית בתהליך הגירושין ואחריו, ייעוץ משפטי, ערבות הדדית ואפשרות ליצור רשת חברתית ולהרחיבה. כמו כן ההתארגנות תומכת בשינוי חוק המזונות.
3. **ק"ל:** נוסדה בשנת 2008, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-200 חברות וחברות. אם חד-הורית הקימה ומובילה את ההתארגנות ההתנדבותית הפועלת לקדם את זכויות הילד בנוגע להסדרי הראייה של עם הוריו וליצור מסגרת של טיפול משפחתי וייעוץ משפטי.

מחקר זה מבקש להרחיב את הידע הן מבחינה תיאורטית והן מבחינה יישומית. מבחינה תאורטית המחקר מבקש להוסיף לידע המחקרי בנושא של נשים חד-הוריות בתחום של התארגנויות קהילתיות ויזמות של נשים חד-הוריות אשר צומחת ממקום של משבר אישי ומשפחתי. זאת על-ידי הצגת פועלן של הנשים החד-הוריות בתוך ההתארגנויות והתייחסותן לקשיים שהן ונשים אחרות מעלות ברשתות החברתיות. מבחינה יישומית מחקר זה יכול לחשוף לא רק את ההשפעות של ההתארגנויות על עולמן של הנשים אלא גם את דרך הפעולה שלהן להניע ולהוביל שינוי, וכיצד האינטרנט מהווה רשת חברתית ומקור תמיכה לנשים חד-הוריות, מסייע לחבר נשים בכל הארץ ומביא לשינוי במודעות של החברה לקשייהן. ידע זה יכול לשמש אנשי מקצוע מהאקדמיה ומהשטח וכן לנשים חד-הוריות שרוצות להקים התארגנויות דומות.

2. סקירת ספרות

2.1 מבוא

סקירת הספרות דנה תחילה במאפייניהן של נשים חד-הוריות ובמדיניות שנקטת ביחס אליהן. בהמשך מובאים החסמים המרכזיים שעומדים בפני אימהות חד-הוריות ובפני נשים נפגעות אלימות מצד בני זוגן. עוד אסביר מהי התארגנות קהילתית אשר בבסיסה עומדת התיאוריה "התארגנות שורשית" ואציג מניעים מגוונים של נשים חד-הוריות להקמת התארגנויות ואת היחסים הנוצרים בין הנשים בהתארגנויות. החלק האחרון של הסקירה יעסוק באקטיביזם ברשת האינטרנט כדרך פעולה להפצת רעיונות ומטרות של התארגנויות שונות.

2.2 מאפיינים של נשים חד-הוריות

מראשית שנות ה-80 גדל מספר המשפחות החד-הוריות בישראל פי 3.8, בעיקר בשל שינויים שחלו במבנה המשפחה והעלייה של שנות ה-90 ממדינות חבר העמים לשעבר. יש לציין כי מגמת הגידול במשפחות חד-הוריות בישראל דומה למגמה הקיימת במדינות מפותחות אחרות בעולם (שמש, 2005).

בשנים האחרונות גוברת בכל העולם ההתעניינות באימהות חד-הוריות. בכל המדינות, ובהן מדינות מערביות כמו ארצות הברית, הולנד, בריטניה, גרמניה ואף ישראל, שיעור העוני על פי סוג משק הבית גבוה במשקי בית חד-הוריים לעומת משקי בית דו-הוריים, כאשר חלק גדול מהמשפחות החד-הוריות שבראשן אישה מאופיינות בשוליות כלכלית ובפגיעות לעוני. שוליות זו שונה ממדינה למדינה וכן בתוך קבוצת האימהות החד-הוריות ותלויה במידה רבה במדיניות החברתית הנהוגה באותה מדינה ובהסדרים המוסדיים הנגזרים ממנה ונועדו לטפל בקבוצת אוכלוסייה זו (אחדות, 2010). עם זאת שילובן של חלק גדול מהאימהות החד-הוריות בשוק העבודה אינו משפר את מצבן הכלכלי, לא כל שכן מחלץ אותן מעוני. לפיכך מדיניות שקיימת במדינות שונות, וישראל בכללן, המתמקדת אך ורק בהעלאת שיעור התעסוקה בקרב אימהות חד-הוריות ובצמצום ההוצאה הממשלתית על תמיכה בהן, סביר שתפגע בהן ואף תפעל נגד מטרות אחרות, כמו צמצום היקף העוני בקרב משפחות אלה (אחדות, 2010; Brady & Burroway, 2012).

בשנת 1992 נחקק בישראל חוק משפחות חד-הוריות (ובשמו היום "חוק סיוע למשפחות שבראשן הורה עצמאי, התשנ"ב-1992"), שבמסגרתו הוגדלה הגמלה להבטחת הכנסה לאנשים חד-הוריים, בוטלה תקרת ההכנסה שמעליה בטלה הזכאות לגמלה והשתנה מבחן התעסוקה בו מחויבים חלק ממקבלי הגמלה. בחוק זה נקבעו למשפחות חד-הוריות כמה זכויות העשויות להקל את מצבן הכלכלי כגון קדימות בהכשרה מקצועית, קדימות בקבלת ילדים למעונות יום, הנחה בשכר הלימוד במעונות-יום – לפי מספר הילדים, מענק להורים בתחילת שנת הלימודים של הילד ונקודת זיכוי במס הכנסה (מצר, 2005). בשנים 1994 ו-1995 חלו בחוק שינויים שהקלו את תנאי הזכאות של אוכלוסייה זו לגמלה להבטחת הכנסה לשם צמצום בממדי העוני (זוסמן ופריש, 2007). מהנתונים עולה כי לאחר חקיקת חוק משפחות חד-הוריות, שהרחיב את אוכלוסיית הזכאים והזכאיות לגמלה להבטחת הכנסה והגדיל גמלה זו בקרב מרבית המשפחות הזכאיות, חלה ירידה משמעותית בשיעורי העוני של אוכלוסייה זו. עם זאת בה בעת חל היפוך במגמת שיעורי התעסוקה בכיוון של ירידה, כלומר ירידת שיעורי העוני הושגה במחיר של עלייה בתלות של משפחות חד-הוריות במערכת הרווחה ובהפחתה בשיעור התעסוקה בקרב נשים חד-הוריות. הסיבה לכך, בין השאר, הייתה טמונה בחוק עצמו אשר קבע כי אם חד-הורית המעוניינת לרכוש השכלה או מקצוע כדי לשפר את סיכוייה למצוא עבודה צריכה לוותר על גמלת הבטחת הכנסה, כאשר בכך היא נאלצת לבחור בין

הכנסה עתידית אפשרית לבין הכנסה עכשווית מובטחת. מגבלה נוספת בחוק היא התניית הגמלה באי-החזקת רכב. אלא שכלי הרכב משמש את האם בין השאר כדי להסיע את ילדיה, ולעתים הוא אמצעי חיוני לתפקוד היחידה המשפחתית הנשענת על אִם בלבד (שחק, 2003).

בארצות מערביות רבות הופעלו מאמצע שנות התשעים תכניות לשילוב משפחות חד-הוריות בשוק העבודה. בין הצעדים שנקטו נכללו סבסוד הוצאות שכר, הפעלת מס הכנסה שלילי והפחתת עלות תשלומי המסים בגין עבודה. בספרות נמצא כי הצעדים שנקטו ליצירת תמריצים לכניסה של אימהות חד-הוריות לשוק העבודה היו אפקטיביים, ובפרט ניכרה השפעתם על אימהות חד-הוריות לילדים צעירים ובעלות השכלה נמוכה. בדומה לכך בישראל, במקביל לחקיקת חוק משפחות חד-הוריות, הוכנס תיקון לחוק הבטחת הכנסה הקובע כי אם נשואה או חד-הורית (עם ילד עד גיל 7) פטורה ממבחן התעסוקה. כמו כן, כאמור לעיל, חוק משפחות חד-הוריות העניק למשפחות אלו סיוע בתחום הטיפול בילדים באמצעות מתן קדימות בקבלה למעונות יום, הנחה בתשלום על מעונות אלו בהתאם לשכר ההורה ולמספר הילדים וקבלת מענק לימודים מהמוסד לביטוח לאומי שמשולם בתחילת שנת הלימודים של הילד, במטרה להקל את יציאתם לעבודה של אנשים חד-הוריים. כתוצאה מכך שיעור ניכר מהאימהות החד-הוריות נהנות מהנחה מקסימלית בתשלום על מעונות יום. בנוסף, חוק המשפחות החד-הוריות העניק להורה עצמאי (חד-הורי) עם ילד אחד לפחות המתגורר עמו סיוע מוגדל ברכישת דירה בהתאם לקריטריונים שונים. זאת ועוד, משפחות חד-הוריות חסרות דיור הוגדרו כזכאיות להשתתפות בשכר דירה במשך שלוש שנים. עם זאת, ביוני 2002 החליטה הממשלה לקצץ בסיוע בשכר הדירה. זכויות נוספות למשפחות חד-הוריות הן הנחות בתחבורה ציבורית, הנחות בתשלום הארנונה ופטור מאגרת הטלוויזיה, זכויות שבוטלו בעקבות הקיצוץ שנעשה בתקציב המדינה בשנת 2003. זכויות אחרות שלא בוטלו בעקבות הקיצוץ הן תשלום מינימלי של דמי בריאות ופטור מתשלום על ביקור אצל רופאים מומחים, במרפאות ובמכונים (מצר, 2005).

בחוק ההסדרים משנת 2003 ובתכנית הכלכלית להבראת המשק הישראלי באותה שנה חלו שינויים מפליגים במדיניות כלפי אימהות חד-הוריות. הקיצוץ הניכר בתקציב המדינה כלל קיצוץ חד בקצבאות ובהטבות לאימהות חד-הוריות, כגון ביטול ההנחות בתחבורה ציבורית ובתשלום הארנונה והפטור מאגרת הטלוויזיה, כאמור לעיל, ובמקביל הכנסת סבסוד תעסוקה ועלויות יציאה לעבודה החל מאוגוסט 2003 כדי להחזיר את האימהות החד-הוריות לשוק העבודה (שמש, 2005).

החזרת האימהות החד-הוריות לשוק העבודה אין פירושה בהכרח שיפור מצבה הכלכלי, ומשפחה ובה מפרנס יחיד, ובמיוחד כשמדובר על מפרנסת, מצויה לרוב בבעיה כלכלית. חשוב לזכור שרמת השכר של המפרנסות החד-הוריות נמוכה מאוד בהשוואה לזו של גברים ובמקרים רבים אינה מאפשרת קיום עצמאי. כמו כן, מעבר לעבודה בשכר מחוץ לבית האם נושאת גם בנטל עבודות הבית וגידול הילדים, כך שמספר השעות שהיא יכולה להקצות לעבודה מחוץ לבית מוגבל, וכתוצאה מכך מוגבלות גם ההזדמנויות הכלכליות שלה בשוק העבודה. משום כך, כמחצית מכלל המשפחות החד-הוריות נזקקו להבטחת הכנסה עקב הקיצוצים שחלו בתקציב המדינה ב-2003, והקיצוץ שנערך בתכניות הכלכליות שסייעו לנשים חד-הוריות הקשה עליהן עוד יותר להתמודד בשוק התעסוקה המוגבל ועם קיום השוטף (אינס-קניג ואחרים, 2004). יתרה מזאת, לטענת וילמובסקי ותמיר (2012), המדיניות הכלכלית הממשלתית לאפשר לאם חד-הורית לרכוש השכלה או מקצוע כדי לשפר את סיכוייה למצוא תעסוקה היא אליה וקוץ בה. זאת משום שאם חד-הורית המעוניינת לרכוש השכלה או מקצוע נדרשת לוותר על גמלת הבטחת הכנסה, ובכך עליה לבחור בין הכנסה עתידית אפשרית לבין הכנסה עכשווית מובטחת (אינס-קניג ואחרים, 2004).

לא ייפלא אפוא שכתגובה לתכנית הכלכלית בשנת 2003 התעוררה מחאה חברתית שבראשה עמדו אימהות חד-הוריות. מחאה זו קמה נגד הקיצוץ בקצבאות שערך משרד האוצר כחלק ממהלך להפחתת ההוצאה הממשלתית על תשלומי סעד ורווחה ובפרט על תשלומי הבטחת הכנסה המיועדים לאוכלוסייה הענייה ביותר. הדוגמאות הבולטות ביותר למחאה של האימהות החד-הוריות היו הצעדה של ויקי כנפו ממצפה רמון לירושלים והקמת אוהל האימהות החד-הוריות מול הכנסת. עם זאת משרד האוצר לא נסוג מעמדותיו והציע תכנית חלופית – התכנית לשילוב הורים עצמאיים בשוק העבודה, שבמסגרתה יינתן מענק כספי להורים עצמאיים שיגדילו את הכנסתם (אחדות, 2007).

לסיכום, אמנם החל משנת 2004 נרשמה עלייה בשיעור השתתפותן של אימהות חד-הוריות בשוק העבודה בישראל, אך בה בעת חלה גם עלייה חדה בשיעור העוני בקרב משפחות חד-הוריות מחמת הקיצוץ הכלכלי שנעשה בתקציב המדינה ב-2003. בשל כך אוכלוסיית המשפחות החד-הוריות כוללת לרוב משפחות המשתייכות לעשירון התחתון וסובלות מעוני ואבטלה (פלוג, קסיר ומידן, 2005). העובדה שהמדיניות הכלכלית גרמה לנשים רבות להיות עניות יותר מחייבת היערכות וחשיבה מחדש על התאמת חוקי הרווחה השונים למבנה התא המשפחתי של אימהות חד-הוריות, לרבות מתן תמריצים ליציאה לעבודה של אימהות חד-הוריות כמו תשלום עבור מעונות יום ומטפלות, הבטחת תשלום דמי מזונות דרך המוסד לביטוח לאומי ועוד (אינס-קניג ואחרים, 2004).

2.3 החסמים המרכזיים העומדים בפני אימהות חד-הוריות

בחלק זה אתמקד בחסמים המרכזיים של אימהות חד-הוריות אשר מקשים עליהן מבחינה תפקודית ברמה האישית, המשפחתית והתעסוקתית ואשר עשויים לגרום לאוכלוסייה זו מצוקות רגשיות וכלכליות.

לוטן (2007) ציינה ששני הצרכים העיקריים של הורה עצמאי ובפרט של אימהות חד-הוריות, שהן רוב רובם של ההורים העצמאיים בישראל, הם פרנסת המשפחה וטיפול בילדים, ושרוב המחקרים מציגים מספר חסמים אשר מקשים על האימהות לענות על הצרכים הללו, חסמים שיפורטו להלן.

רמת השכלה – ככלל, רמת ההשכלה של אימהות חד-הוריות נמוכה מעט מרמת ההשכלה של אימהות נשואות. שיעור האימהות חד-הוריות בעלות 11-12 שנות לימוד בלבד גבוה משיעור האימהות הנשואות בעלות אותה רמת השכלה, ואילו שיעור האימהות החד-הוריות בעלות 15 שנות לימוד ומעלה נמוך לעומת אימהות נשואות. זאת כאשר ככל שרמת ההשכלה עולה, כך עולים הן שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה והן הסיכויים למצוא עבודה. כמו כן עלייה ברמת ההשכלה מביאה לרוב להגדלת שכר העבודה (לוטן, 2007).

קושי למצוא עבודה ושכר נמוך – שיעור המועסקות בקרב אימהות חד-הוריות נמוך מאשר בקרב אימהות נשואות. כלומר לאם חד-הורית המחפשת עבודה, קשה יותר למצוא עבודה מאשר לאם נשואה. כמו כן מעסיקים נמנעים מלהעסיק אישה שכל נטל הטיפול בילדיה מוטל על כתפיה, מחשש שהיא תרבה להיעדר מעבודתה. נוסף על כך, העובדה ששכר העבודה של נשים חד-הוריות הוא פעמים רבות נמוך – בגלל היותן נשים, משום שרבות מהן עובדות במשרה חלקית או ב"משרת אם" וחלקן עובדות בעבודות שוחקות שאין שכר גבוה בצדן, היא תמריץ שלילי עבורן ליציאה לעבודה (לוטן, 2007).

הטיפול בילדים – אחד החסמים המרכזיים להשתתפותן של אימהות חד-הוריות בשוק העבודה הוא הטיפול בילדים. זאת משתי סיבות: העלויות הכרוכות בטיפול בילדים, כאשר עלויות הטיפול בילדים קטנים עשויות להגיע למאות שקלים בחודש אפילו במסגרות מסובסדות, והרצון לשהות זמן רב יותר עם הילדים,

בעיקר לנוכח היעדרו של הורה נוסף במסגרת המשפחתית. נוסף על כך, כדי להשתלב בעבודה אימהות חד-הוריות זקוקות פעמים רבות למסגרות טיפול בילדים אשר ייתנו מענה גם מעבר לשעות הפעילות הסטנדרטיות של מסגרות כאלה, בעיקר בשעות הבוקר המוקדמות ובשעות אחר הצהריים המאוחרות. בהיעדר מסגרות זמינות וזולות שיספקו שירות זה, אימהות חד-הוריות מוגבלות מבחינת סוגי המשרות הרלוונטיות עבורן, שכן הן יתקשו, למשל, להשתלב בתפקידים הדורשים עבודה במשמרות (לוטן, 2007).

המבנה של גמלת הבטחת הכנסה – הסכום של גמלת הבטחת הכנסה (למי שאינו מקבל כלל שכר) ושל השלמת הכנסה (למי שמשכר משכורת נמוכה) מחושב לפי רמת ההכנסה של המקבל. ה-disregard (ההתעלמות) הוא הכנסה אשר אינה מובאת בחשבון לצורך קביעת רמת ההכנסה. ככל שה-disregard שנקבע גבוה יותר, רמת ההכנסה תהיה נמוכה יותר וכך שיעור הגמלה יהיה גבוה יותר, וככל ששכר העבודה גבוה יותר כך הגמלה פוחתת. בשל כך אופן החישוב של הסכום הניתן במסגרת גמלת הבטחת הכנסה אינו מעודד יציאה לעבודה, לפחות עבור מי ששכרם נמוך – כמו מרבית האימהות החד-הוריות. ברור כי גובה השכר אינו הגורם היחיד המשפיע על היציאה לעבודה, אולם הוא אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המוטיבציה לעבוד. לכן צעד המביא להקטנת השכר המתקבל מעבודה יוריד את המוטיבציה לצאת לעבוד, במיוחד משום שכאמור לעיל היציאה לעבודה מחייבת את האישה לשלם עבור מסגרת טיפול לילדיה, הכרח המקטין את שכרה (לוטן, 2007).

מחקרה של אחדות (2007) התייחס לחסמים שהוצגו לעיל ומצא כי קיים קשר בין משאבי ההון האנושי (רמת ההשכלה, מקצוע וניסיון תעסוקתי) של אימהות חד-הוריות לבין המצב התעסוקתי שלהן, כך שאימהות בעלות משאבי הון אנושי רבים יותר נוטות להשתלב בתעסוקה יותר מאשר אימהות בעלות משאבי הון אנושי דלים יותר. המשתנים המרכזיים המגדילים את ההשתלבות בשוק העבודה הם ההשכלה והניסיון התעסוקתי של האימהות החד-הוריות. ישנם גורמים נוספים המשפיעים על ההשתלבות בתעסוקה: מקצוע, בריאות פיזית ונפשית, מאפייני שוק העבודה המקומי, מספר הילדים במשפחה וגילם, מוצא וכן ערכים ונורמות של עבודה. לפיכך יש חשיבות רבה לפיתוח ההון האנושי של האימהות חד-הוריות, המקדם את היציאה שלהן לשוק העבודה ואת היפרדותן מהתלות הכלכלית בגמלאות (אחדות, 2007).

חסם מרכזי נוסף בפני אימהות חד-הוריות עובדות או כאלה שמעוניינות להשתלב בשוק העבודה בישראל הוא חוק המזונות (הבטחת תשלום) תשל"ב-1972 של המוסד לביטוח הלאומי. חוק זה נועד לסייע לאישה ולילד תושבי ישראל שבידיהם פסק דין לתשלום מזונות והם אינם מקבלים את התשלום מן החייב במזונות. במקרים אלה המוסד לביטוח לאומי משלם לזכאית במזונות תשלום חודשי וגובה מן החייב במזונות את הסכום שחויב בו בפסק הדין למזונות. אמנם ישראל היא אחת המדינות המובילות בקרב מדינות ה-OECD בתנאי הזכאות לדמי מזונות ובגובה התשלום של דמי המזונות (בנדלק, 2015). עם זאת, הזכאות לדמי מזונות מותנית במבחן הכנסות, ואישה שאינה עומדת במבחן ההכנסות אינה זכאית כלל לקבל דמי מזונות מהביטוח הלאומי (המוסד לביטוח לאומי, 2016). כלומר אישה המבקשת לעבוד ולהמשיך לקבל את תשלום המזונות צריכה לדעת כי הממשלה קבעה שכל סכום שתרוויח מעל 600 ש"ח לחודש יגרום להפחתה יחסית בדמי המזונות שלה עד שאלו ייעלמו (עמותת "ידיד", 2016). ברור שתנאי זה מפחית את ההנעה של אם חד-הורית לעבוד, במיוחד אם שכרה נמוך מלכתחילה.

2.3.1 נשים נפגעות אלימות בתוך המשפחה.

בחלק זה אתמקד בנשים נפגעות אלימות בתוך המשפחה ואדון בקצרה בתופעת האלימות נגד נשים וכיצד היא מהווה חסם בתפקודה האישי, המקצועי והמשפחתי של האם החד-הורית, מאחר שחלק רב מהאימהות החד-הוריות שהקימו את ההתארגנויות שנבדקו במחקר זה חוו אלימות מצד בן זוגן בעת היותן בקשר זוגי עמו.

תופעת האלימות נגד נשים במשפחה היא בעיה חברתית הקיימת בכל רחבי העולם והיא חוצה דתות, תרבויות ומעמד סוציאקונומי (Tjaden & Thoennes, 2000). לפי דצ'קובסקי (2014), רמת התפקוד של הנשים נפגעות אלימות פוחתת מבחינה פיזית ונפשית כאחד, הן מתקשות לקבל החלטות ולפתח קריירה ותפקודן ההורי לקוי. מעבר לכך, מחקרים רבים מצאו כי הערכתה העצמית של אישה נפגעת אלימות יורדת, תחושת הביטחון שלה נפגעת, האמון שלה בזולת פוחת והיא מאבדת את האופטימיות והתקווה. אחת הסיבות לממצאים אלה היא שנשים קורבנות אלימות במשפחה מקבלות מבני זוגן שיקופים שליליים על אודות כישרונותיהן, אישיותן, המראה החיצוני שלהן ועוד. כתוצאה מכך תחושת המסוגלות העצמית שלהן יורדת והן עלולות לסבול מתפיסה עצמית שלילית בדומה לתסמינים של אנשים בדיכאון. כמו כן נשים נפגעות אלימות מבודדות חברתית ומנותקות ממקורות של תמיכה רגשית ומגורמי סיוע.

בספרות העוסקת בנשים מוכות מתארים את התהליך שאישה מוכה צריכה לעבור בטרם תוכל להאמין ביכולותיה ולהשתלב בהתארגנות קהילתית. לפי בן פורת (2002), מרכיב חשוב בטיפול באישה המוכה הוא הגדלת הערכתה העצמית. כמו כן יש לפתח את מודעות האישה לכוחותיה וכישרונותיה כדי לאפשר לה לצאת ממעגל האלימות (פולק-שמואלי ובוכבינדר, 1994, בתוך בן פורת, 2002), כלומר לסייע לה לעבור תהליך של העצמה.

לפי סדן (1996) המושג "העצמה" פירושו הגדלת היכולת של הפרט או הקבוצה לפעול למען עצמו/ה כדי להשיג מידת של שליטה בחייו/ה ובגורלו/ה. טל (2012) דנה בהעצמה שנעשית באמצעות פיתוח תחושת קהילתיות, שיפור הלכידות וחיזוק הקשרים הקיימים בין חברים בארגון. ניתן להסיק מכך שמקלט לנשים מוכות, כמסגרת המטפלת באישה, יכול להגביר את העצמתה דרך מתן אפשרות לאישה להתנסות ביכולותיה והצלחותיה, הענקת משוב חיובי ושיקוף של כוחותיה. כל זאת בתוך קהילה טיפולית תומכת ומחזקת המשיבה לאישה את האמון בעצמה ובכך מאפשרת להגדיל את העצמתה. ואכן, נמצא כי רמת ההעצמה של נשים רבות שהן נפגעות אלימות עלתה לאחר שהותן במקלט לנשים מוכות בזכות השתייכותן לקהילה תומכת שמספקת להן תקווה (בן פורת, 2002). יתרה מזאת, התנאים הפיזיים הסביבתיים ותחושת הקהילתיות המאפיינים מקלטים אלה היוו זרז להשתתפות ולתחושת העצמה (Chavis & Wandersman, 1990). מכל האמור לעיל עולה כי תחושת השליטה משמעותית ביותר להבנת מצבן של נשים המגיעות למקלט לנשים מוכות, לבחירת מטרות ודרכי סיוע המתאימות להן ולהערכת טיב השהות במקלט (טל, 2012).

2.4 התארגנות קהילתית

בשפה העברית המונח "קהילה" נוצר מהשורש קה"ל ומשמעותו ציבור אנשים המקובצים יחד. בשפה האנגלית המונח COMMUNITY בא מהשורש COMMON שמשמעותו "משותף". הצירוף של שתי המשמעותות נותן הגדרה למושג קהילה: ציבור של אנשים בעלי עניין משותף המתקבצים יחד. ניתן לומר גם שקהילה מוגדרת כקבוצה שהחברים בה חולקים דבר מה משותף, המבחין אותם באופן משמעותי מקבוצות אחרות (בריק, 1978).

קהילה היא בעת ובעונה אחת רעיון מופשט וישות קיימת, ממש כמו שמדינה ולאום יכולים להיות עבור אנשים מסוימים בזמן מסוים רעיון בלבד, ועבור אחרים מציאות מוחשית מאוד. לדעת באומן (Bauman, 2001) קהילה היא מושג המבטא את תקוותם של אנשים להשיג ביטחון בעולם לא בטוח. חוקרים נוספים מסבירים כי קהילה היא אסופה של אנשים רעבים למשאבים חומריים אבל גם ליחסים מספקים ומתגמלים; כלומר הם רואים בקהילה מכלול, יחידה חברתית שאנשים משתתפים במסגרתה כדי להשפיע על סביבתם ולספק אינטרסים חברתיים, רגשיים, כלכליים ופוליטיים (סדן, 2009). למשל, כהן (Cohen, 1985) טען כי אנשים מגדירים את עצמם כחלק מקהילה מסוימת כאשר ישות רחבה יותר, מדינה למשל, אינה מספקת להם את המרכיבים הדרושים לצורך יצירה של תחושת זהות או לצורך ביטוי ה"אני" השלם שלהם. מאידך גיסא, אופייה של הקהילה גמיש במידה מספקת כדי שחבריה לא יחושו בה כפייה או דרישה להתפשרות (ברסלר, 2006). לפי בריק (1978), קהילה היא קבוצה מאורגנת של אנשים המתגוררת באזור או ביישוב מסוים, נהנית מאוטונומיה פוליטית מוגבלת, מקיימת מוסדות כגון בתי ספר או כנסיות ובין חבריה מתקיימת מידה של תלות הדדית. לדידו של בריק יש מגוון סיבות להשתייכות לקהילה: ביטחון פיזי, סיפוק צרכים, הגדרה פוליטית, חיזוק מעמד, תחושת שייכות, הימנעות מניכור, יכולת השפעה ומיצוי פוטנציאל אישי.

קיימים סוגים שונים של קהילות: קהילה גאוגרפית, דהיינו מקבץ של אנשים וארגונים המקיימים אינטראקציה בשטח גיאוגרפי נתון; קהילה פונקציונלית, כלומר מערכת חברתית מאורגנת בעלת אינטרסים, מטרות וצרכים משותפים של אנשים בעלי מכה משותף אשר מזהים עצמם כקבוצה; קהילה מסורתית, כלומר אנשים שנולדו לתוך קהילה באזור גאוגרפי מסוים, הקשורים הן בקשרי משפחה ושכנות והן על-ידי ערכים משותפים שלעיתים מושרשים באמונות דתיות; קהילה כקולקטיב, משמע הקהילה נתפסת כיחידה אחת, כמערכת חברתית מאורגנת המובחנת מסביבתה מבחינה גאוגרפית באמצעות גבולות ברורים והאוכלוסייה בה הומוגנית ובעלת אינטרסים ומטרות משותפות – כמו קיבוץ או מושב (בריק, 1978); קהילה כהתארגנות על בסיס מאפיין קריטי משותף, כלומר מצב חיים או תכונה שמשותפים לאנשים באופן שלא ניתן להתעלם ממנו ואשר מבחינים אותם מיתר האנשים בסביבה בה הם חיים (סדן, 2009); קהילה וירטואלית, היינו קהילה אינטרנטית של קבוצת אנשים אשר יש בה תחושת קהילה ומתאפיינת בארבעה פרמטרים או חלקים: חברות, השפעה, אינטגרציה ומילוי צרכים וקשר רוחני. באמצעות השתתפות בקהילה וירטואלית אנשים לומדים להכיר אנשים כמוהם, לדעת שהם אינם בודדים בעולם, להעלות מודעות לבעיות משותפות ולרכוש ידע חיוני להתארגנות בקהילה (שם).

להתארגנות קהילתית יש שני מאפיינים מרכזיים: שאיפה לפתח תחושה של משמעות בקרב חבריה, וסיוע לאנשים לעשות דברים שהם אינם יכולים לעשות לבד. לפיכך התארגנות קהילתית היא מתודה להשגת תוצאות ולפתירת בעיות אשר משפיעות על הפרט וחיו. כמו כן בכל התארגנות קהילתית יש מורכבויות, תקוות, חלומות וחזון המשותפים לכל האנשים שהצטרפו להתארגנות (Brown, 2006). ניתן להסביר את התהליך שעוברים החברים בהתארגנות קהילתית באמצעות תאוריית ההעצמה, שהחלה להתפרסם בעיקר בשנות התשעים. לפי תאוריה זו, התארגנות קהילתית היא תהליך (ולא אירוע חד-פעמי) שעוברים האדם או הקהילה, שמשמעותו מעבר ממצב של חוסר אונים למצב של שליטה יחסית בסביבה ובגורל (רוזנוסר, 1997). כלומר העצמה בהקשר של התארגנות קהילתית היא תהליך שבו אנשים וקבוצות עוברים ממצב שבו יכולתם להשפיע על קבלת החלטות בסוגיות שונות בחייהם היא מועטה, למצב של יכולת השפעה ובקרה בתחומים הקשורים לחייהם. יוצא אפוא שהעצמה היא התנהגות פרואקטיבית, אשר במהותה

ניכרת גישה פעילה ויזומתית כלפי החיים. יש לציין שהמושג העצמה מתייחס ליכולת האישית של הפרט. עיקר היכולת הזאת מתבטאת במיומנויות ההשתתפות (היכולת לשתף ולהשתתף), בהפעלת השפעה בין-אישית ובביצוע תפקידים בעלי ערך חברתי. פרטים מועצמים הם בעלי מודעות ומחויבות לעמדה ולתפקיד שלהם בהתארגנות הקהילתית, פעילותם מונעת על-ידי היגיון ויכולת לניתוח ביקורתית, והם בעלי הערכה עצמית ותחושה של שליטה ממשית על חייהם (שם).

ניתן לסכם שהעצמה קהילתית מכוונת לשני תהליכים: תהליך של יציאה מחוסר אונים ותהליך של פעילות קהילתית ויצירת קהילה. במילים אחרות, תהליך ההעצמה הקולקטיבית-קהילתית מכוון לפיתוח היכולת של אנשים, קבוצות וקהילות לפעול יחד כדי להשיג יותר שליטה על מצבים בחייהם ולהגדיל את מאגר האפשרויות והיכולות שלהם ומדגיש מטרות של פעולה חברתית ושינוי חברתי. הגילוי של האנשים שיש להם פוטנציאל לשלוט בגורלם, בחייהם ובסביבתם ויכולת להתארגן בקבוצות מהווה אף בסיס לשינוי פוליטי, כאשר חברים בקבוצה חלשה יחסית מתארגנים יחד לפעולה ממוקדת כדי לשנות את מבנה הכוח וחלוקתו בחברה (רוזנוסר, 1997). בהקשר זה, העצמה קולקטיבית נחוצה כדי לשנות תנאים של בעיה חברתית משותפת או הפליה חברתית שבה מתנסים חברי הקבוצה על רקע של גזע, מעמד, מגדר, גיל, מוגבלות ועוד. יתרה מזאת, העצמה קהילתית היא מנוף להכנסת שינוי במערכת היחסים בין האזרחים למוסדות וארגונים שלטוניים. זאת משום שבתהליך קולקטיבי של העצמה יחסים של ניכור ועוינות הופכים לתמיכה וידידות, אנשים מזהים שהם אינם בודדים במצבם ובצורכיהם ופועלים במשותף כדי להגן על זכויותיהם מול הממסד (סדן, 1996).

2.4.1 התארגנויות קהילתיות של נשים.

שלוש ההתארגנויות שנבדקו במחקר זה – ה"נ", ע"ב וק"ל, הן התארגנויות קהילתיות-חברתיות של נשים חד-הוריות. לפי ברסלר (2006), התארגנות קהילתית בלתי-פורמאלית לפעולה היא דרכן של נשים להפעיל כוח והשפעה לצורך פעילויות שונות היוצרות מכנה משותף של עניין, ייעוץ ותמיכה הדדית ולשם השמעת הקול הנשי בחברה. עוד היא הוסיפה כי מחקרים מוכיחים שנשים פועלות באופן בולט יותר בזירות פוליטיות אלטרנטיביות כמו קהילות מקומיות, אתניות ומעמדיות, ושהתארגנויות של נשים בקבוצות נועדו לצורך תמיכה ועיסוק בעניין משותף, תוך ניסיון להשפיע ולחדור לתודעה הציבורית. בשל כך עבודת הנשים בקהילות הופכת לגלויה יותר, מוערכת ונפוצה (Dominelli, 2006).

אורנג' (2006) תיארה כיצד אימהות חד-הוריות יכולות באמצעות ארגונים ובכוחות עצמן ליצור קהילות תומכות עבורן ועבור ילדיהן, שבהן הן יכולות לקבל תמיכה מעשית ורגשית. לטענת אורנג', קהילה מסוג זה היא סביבה מאירת פנים שבה יכולות אימהות חד-הוריות ליצור התארגנויות קהילתיות לקידום מטרות מסוימות, כלומר להקים קבוצה קטנה המתחייבת לתמוך זה בזה על בסיס מתמשך. סוג התמיכה והפעילויות בהתארגנות הקהילתית נתון למשא ומתן בין חברות הקבוצה ויכול לכלול השגחה על ילדים, השתתפות בארוחות משותפות בזמנים קבועים, קיום פגישות קבועות וכן תמיכה או אספקת אוכל ועזרה בבית אם אחת החברות בהתארגנות חולה.

ארגונים חברתיים של נשים שהוקמו לטובת נשים בישראל לצורך יצירת פתרונות ראויים המתאימים לנסיבות חייהן המיוחדות של נשים סייעו להן להיכנס למעגל התעסוקה בשכר או לשוב אליו וגם להעצימן. דוגמאות לארגונים כאלה הן "אחותיי", "מהות", "אשת חיל" ועוד (וילמובסקי ותמיר, 2012). עוד בתקופת המנדט בשנים 1917-1926 הוקמו ארגונים של נשים אשר עסקו בפעילות ציבורית לקידום זכויות פוליטיות

של מימון המסופק בקלות יחסית על-ידי תרומות מזדמנות ו/או חברי ההתארגנות עצמם. אדרבה, אם התארגנות שורשית הופכת לתלויה באופן ניכר במשאבים חיצוניים היא מאבדת מהשפעתה ומיכולתה לממש פעילות פוליטית אפקטיבית (Smith, 1997).

בממוצע "תוחלת החיים" של התארגנויות שורשיות קצרה יחסית. למרות זאת התארגנויות אלה מספיקות לעבור במהלך קיומן שינויים רבים, בין השאר משום שהן התארגנויות חברתיות גמישות ומגוונות, כך שהן מהוות מצע מיטיבי לניסויים חברתיים או לרעיונות חדשניים. כמו כן, בהתארגנויות שורשיות קיימת מגמה להימנע מבניית תהליכים בירוקרטיים על מנת לייצר מערכת יעילה, גמישה ללא עמדות של כוח. עם זאת, אם ההתארגנות קיימת זמן ממושך דיו אזי קיימת אפשרות לרכוש מאפיינים אלו, המזכירים תכונות של ארגון עסקי. נובע מכך שככל שמשך הפעילות של ההתארגנות ארוך יותר או שהיא מתרחבת יותר, גדל הסיכוי למבנה ארגוני מסועף ומורכב יותר וקרוב השלב שבו אין מניעה מהפיכה לארגון מסוג עמותה המעסיקה עובדים או ארגון עסקי (paid-staff non profit) (Smith, 1997).

לפי סמית (Smith, 1997), התארגנויות שורשיות מחוללות שינוי בשתי דרכים עיקריות. דרך אחת היא השפעה פנימית על המשתתפים בהתארגנות כמו יצירת תמיכה חברתית, עזרה לביטוי עצמי, קבלת מידע, אושר או שביעות רצון, בריאות טובה יותר ותמותה נמוכה יותר של המשתתפים בהתארגנויות הללו. הדרך השנייה היא השפעה חיצונית כמו השפעה חברתית ופוליטית, תוצאות כלכליות כגון שיפור תעסוקתי והון אנושי, הפחתת מיסים מקומיים, תרומה ישירה לכלכלה המקומית וכן רכישה של סחורות ושירותים לשימוש ההתארגנות. ישנן דוגמאות רבות להתארגנויות קהילתיות שורשיות הפועלות למטרות מגוונות כגון התארגנות לשם בניית כביש כדי לשנע תוצרים חקלאיים, התארגנות במטרה למנוע שריפת חומרים רעילים והתארגנות קבוצות של אלכוהוליסטים אנונימיים (Smith, 2000).

סוגיה חשובה בפעילות של התארגנות קהילתית היא אסטרטגיות הפעולה הננקטות כדי לממש את מטרות ההתארגנות. התיאורטיקן קורט לוי (1989) גרס שקבוצה פעילה היא קבוצה של אנשים בעלי מטרה משותפת אשר אמורים להיות מעורבים במימושה כדי שתהיה אפקטיבית. במילים אחרות, כאשר מדובר בביצוע שיפורים חברתיים, בשינוי התנהגות של אנשים, ביצירת דרך פעולה או בהפצת רעיונות, קיים צורך להיעזר בקבוצה כדי לבצע שינויים ושיפורים אלה (Brown, 2006). לוי הדגים זאת בפעילות עם קבוצות של עקרות בית במטרה שיצרכו פחות בשר. הוא חילק את עקרות הבית לשתי קבוצות. קבוצה אחת קיבלה הרצאה על תזונה ועל היתרונות בהפחתה של צריכת הבשר. לקבוצה השנייה הוצגו כלים ומיומנויות המסייעים לצריכה מופחתת של בשר ותכניות אסטרטגיות לשינוי התנהגותן. הואיל והקבוצה השנייה צרכה פחות בשר מהקבוצה הראשונה בתום הפעילות, המסקנה הברורה מהניסוי הייתה ששינוי התנהגות של אנשים או של מצב מסוים מצריך התערבות פעילה כדי שהשינוי יתרחש (לוי, 1989). עם זאת יש לציין כי ככל שהחברה היא רב-גונית יותר, כך גם עולה החשיבות ברכישת אסטרטגיה וטכניקת התארגנות מותאמת מצדם של מקימי ההתארגנות, כאשר שימוש בכלים רב-תרבותיים מאפשר להגיע לקהל רחב יותר. דוגמה לכך היא היכולת של תלמידים מרובדי אוכלוסייה שונים לעבוד מול קהילות מגוונות על-ידי לימוד ומתן טקטיקות לפעולה (Alvarez & Gutierrez, 2000).

דוגמה לאסטרטגיות פעולה של התארגנות קהילתית היא של אם חד-הורית בעלת יוזמה בסן-דייגו אשר יצרה רשת של סחר חליפין בגן הילדים של בנה. היא הייתה ספרית והציעה לספר אם חד-הורית אחרת בתמורה לאפיית עוגת יום הולדת, המומחיות של אותה אם. הרעיון קיבל תאוצה ובית הספר אירח פגישות של קבוצות כדי ליצור שרשרת רבות יותר של הורים ולראות באילו שירותים הם יכולים לסחור. דוגמה

נוספת היא אם חד-הורית אשר יצרה קהילה בבית הספר של בנה כי הייתה זקוקה לרשת תמיכה. היא גייסה את העזרה של הורים עצמאיים (אנשים חד-הוריים) נוספים, ובאמצעות הפצת גיליונות הרשמה בפגישות של הורים-מורים בבית הספר, פרסום עלונים והעברת מידע מפה לאוזן יידעה אנשים שמתארגנת קבוצה של הורים עצמאיים בבית הספר. לקבוצה הגיעו 40 הורים עצמאיים, ובהמשך אותה אישה ארגנה קבוצות להורים עצמאיים במקום העבודה ובבית הכנסת שלה ובנתה אתר אינטרנט להורים עצמאיים (אורנג', 2006). היכולת של אותן אימהות חד-הוריות ליצור קבוצות הובילה להעצמת הקהילות שהן משתייכות אליהן באמצעות כלים כגון העלאת מודעות, עזרה הדדית, פיתוח מיומנויות, פתרון בעיות ומתן אפשרות להתנסות בהשפעה שלהן ושל החברות בקבוצה על אחרים ועל עצמן (ברסלר, 2006).

לטענת סמית (Smith, 1997), המחקר על אודות התארגנויות קהילתיות שורשיות חשוב כדי להבין טוב יותר את הסיבות להקמתן ואת מנגנוני פעילותן. בנוסף, קיימים אלמנטים המשפיעים על יעילותן ואינם מוסברים במידה מספקת על-ידי הספרות, בהם גיוס משאבים, פיתוח אידיאולוגיה וערכים, שימור של הקבוצות, בקרה פנימית ואינטראקציות חיוביות יותר עם הסביבה. בהתאם לטענת סמית, מחקר זה בודק התארגנויות של נשים חד-הוריות שהן התארגנויות שורשיות שצמחו מתוך הקהילה, בעלות מטרות ואינטרסים משותפים ופועלות למימוש מטרותיה של כל אחת מההתארגנויות בדרכה.

2.4.3 מניעים של נשים חד-הוריות להקמת התארגנויות.

בספרות מצוינים מספר מניעים אישיים, חברתיים או פוליטיים שנמצאו כגורמים אשר הובילו נשים חד-הוריות לפתח התארגנויות למען מטרות משותפות של נשים למען נשים. המניע להתארגנות יכול להיות מופנה כלפי הממסד או השלטון בטענה שהוא נוקט מדיניות בלתי-צודקת ומפלה לרעה קבוצה או קבוצות מסוימות. לפיכך מניע זה יכול לאפיין קבוצות שחשות נחותות ומופלות על-ידי השלטון או מוסדותיו ומבקשות לתקן את ההפליה ולכלול אותן בתוך החברה באופן שווה (דהאן-כלב, 2006).

לפי פז, אלמוג ויבדוסין (2008), הגידול המשמעותי באוכלוסיית האימהות החד-הוריות בישראל החל משנות ה-90 והביא להקמת ארגונים ולהרחבת פעילותם של ארגוני נשים בנושא. חלק מארגונים אלה היו פרי יוזמה של האימהות החד-הוריות במטרה לסייע לחברותיהן לממש את זכויותיהן, וחלקם הוקמו על-ידי הרשויות המקומיות במטרה ליצור מסגרות של פעילות חברתית ותמיכה הדדית עבור אימהות חד-הוריות. הגופים המשמעותיים ביותר שפעלו בשנים אלו היו ויצ"ו ונעמ"ת שהתמקדו ביידוע נשים על זכויותיהן ובמתן ייעוץ משפטי, פעילות שהושפעה בעיקר ממצוקות של נשים ומהרצון להעניק להן סיוע כלכלי ומשפטי. דוגמה לפעילות של ארגון למען נשים חד-הוריות היא מצעד מחאה שהתקיים ב-2002 בתל-אביב נגד התכנית הכלכלית והשתתפו בו אלפי נשים מרחבי הארץ (הרבסט, 2007). ארגון נעמ"ת ארגן את המצעד כאשר התחוללה סערה ציבורית בעקבות פרסום לפיו משרד השיכון מפעיל מעקב אחר אימהות חד-הוריות במטרה לבדוק אם הן נוהגות ברכב שכור או מתגוררות עם בן זוג, מצבים שבעקבותיהם הן עלולות לאבד מיד את זכאותן לסיוע ממשלתי. מאבק זה היה אחד המאבקים החברתיים המתקשרים ביותר של אימהות חד-הוריות בישראל (רודין ואחרים, 2008). נוסף לארגונים כמו ויצ"ו ונעמ"ת נוצרו ארגונים נוספים מתוך המצוקה של האימהות החד-הוריות. למשל החלה להתפתח תופעה של "אם מחליפה" – כשמרטפית לילדים, והוקמה רשת חברתית באינטרנט בשם "הל"ב" – "הורים לבד ביחד", במטרה לענות על הצורך לצאת מהבידוד (רודין ואחרים, 2008).

בשנת 2003 פגע תקציב המדינה בשלושה מרכיבים בסיוע הניתן לאימהות חד-הוריות: קיצוץ בגובה של קצבת הבטחת הכנסה, קיצוץ בחלק השכר שאינו מובא בחשבון בעת חישוב הכנסת המשפחה לשם קבלת

2014). קבוצות אלה חיוניות ביותר עבור אימהות חד-הוריות שהן קבוצה מוחלשת בחברה וסובלות כאמור לעיל מקשיים וחסמים רבים.

2.4.4 היחסים המורכבים בין הנשים בהתארגנויות השונות.

חרף הצורך בשיתוף פעולה בין נשים לשם השגת מטרות משותפות, תחרותיות בין ארגוני נשים היא תופעה עולמית מוכרת (רוזנברג-פרידמן, 2005), והיחסים בין הנשים בתוך התארגנות ובין התארגנויות עשויים להיות מורכבים מסיבות שונות. בארץ תופעה זו ניכרה עוד בתקופת המנדט, אז נשים הקימו לראשונה ארגוני נשים ויצרו שיתופי פעולה ביניהן ובין הארגונים שהן הקימו. אמנם נשים רבות היו חברות בכמה ארגונים ופעילויות בעת ובעונה אחת, אולם כבר אז עלו הבדלים בדרכי פעולתן ובנאמנותן של הנשים באשר לנושאים שונים הקשורים לנשים ולמפלגות ולארגונים שהן השתייכו אליהם. הבדלים אלו גרמו לעתים לתחרות ולחיכוכים בין הארגונים, במיוחד באשר לאופן העבודה של הארגון ומספר המקורות הכספיים שהוא הצליח לגייס (ספרן, 2006).

הסבר נוסף אשר יכול לבאר את חוסר הליכוד בין ארגוני נשים בישראל הוא ההבדל בין אימהות חד-הוריות שהן עולות חדשות לבין אימהות חד-הוריות צבריות עקב סטריאוטיפים של שתי האוכלוסיות. למשל מאבקה של ויקי קנפו בשנת 2003 לא הצליח בין השאר עקב חילוקי דעות בין קבוצות שונות של נשים בהן גם נשים יוצאות חבר העמים שביצעו את מה שכונה "החרם הרוסי" (יבדוסין ואחרים, 2008).

הבדלי לאום יכולים גם הם להסביר את חוסר הליכוד בין ארגוני נשים בישראל. למשל, למרות הפתיחות של ארגוני הנשים הארציים לקבלת נשים ערביות לתוכם, חלק מהפעילות הערביות בארגונים אלה חשו כי השותפות עם נשים יהודיות חסמה את הדרך בפני נשים ערביות. כמו כן הצרכים הייחודיים של הנשים הערביות לא באו לידי ביטוי בארגונים היהודיים והן סבלו מרגשות קיפוח ומתחושה כאילו הן מצויות תחת חסותן ושליטתן של הנשים היהודיות, שהתייחסו אליהן במקרים רבים כאל אוכלוסייה חלשה ובלתי-בשלה. בעקבות זאת חל תהליך של הקמת ארגונים נפרדים של נשים ערביות ללא שיתוף פעולה עם נשים יהודיות, בעיקר בשנות התשעים של המאה ה-20 ובעשור הראשון של המאה ה-21 (אוסצקי-לזר, 2012).

2.4.5 פעילות של התארגנויות קהילתיות ברשת האינטרנט.

שלוש ההתארגנויות של הנשים החד-הוריות שנבדקו במחקר זה פעילות ברשת האינטרנט, ובמיוחד ברשת החברתית פייסבוק. פעילות זו מאפשרת לגייס נשים רבות מכל חלקי הארץ ובזמן קצר יחסית, וכן ליצור כלים חדשים מותאמים יותר לצרכים של נשים חד-הוריות ולחבר בין הנשים בצורה נגישה וזמינה (ואן וואן, 2010).

בוט (Bott, 1957) הגדיר מהי רשת חברתית עוד בטרם נוצר עידן האינטרנט, והסביר במחקר סוציולוגי נרחב כבר בשנת 1957 את החוקיות והסדר השולטים ביחסים חברתיים ושהרשת החברתית חיונית עבור האדם בעתות משבר כמו גירושין. קידר (2009) הוסיפה ש"רשת חברתית" היא כל האנשים, יחידים או קבוצות, שהפרט מצוי עמם בקשרים חברתיים כלשהם, גם אם הקשר רופף או מתקיים לעתים רחוקות. קידר הדגישה שרשת חברתית של משפחה או חברים היא כלי חשוב עבור אם חד-הורית, משום שבאמצעותה היא יכולה לקבל תמיכה רגשית כמו עידוד, אמפתיה, חיזוק והבנה – תמיכה שנחוצה לה מאוד בעת משבר הגירושין ולאחר מכן. בנוסף, הרשת החברתית יכולה לספק לה סיוע בעניינים טכניים ומעשיים כמו סיוע בחיפוש עבודה.

קהילת הרשת האינטרנטית יצרה את המצע הטכנולוגי להתפתחותו של מבנה חברתי חדש שאפשר לכנותו "קהילה וירטואלית". בקהילה כזו הקשר בין החברים נוצר, מתקיים ומתפתח באמצעות מחשבים המחברים ביניהם ברשתות. מדובר במקבץ חברתי שנוצר ברשת שיש בה מספר מספיק של אנשים המתמידים בהשתתפותם בדיונים הציבוריים המתקיימים בה ומביעים ומשתפים רגשות ותחושות, עד שנוצר ביניהם מארג של קשרים בין-אישיים במרחב הממוחשב. קהילה וירטואלית היא מקום מתאים לחפש תמיכה וקשר חברתי וגם לצורכי מידע, והיא יעילה במיוחד עבור אנשים שמסיבות כלשהן (ריחוק גיאוגרפי, גיל וכיוצא באלה) מנועים מלהשתתף בשיח חברתי (סדן, 2009).

הקהילה האינטרנטית מאפשרת לאדם לבחור לאיזו קהילה הוא רוצה להשתייך, כשבה בעת הוא יכול ליצור בעצמו קהילה שהוא יכול לשלוט מי יהיו חבריה (Rheingold, 1993). קהילות אלה הן צמתים בהם נפגשים האמונות והמנהגים של אנשים שמופרדים פיזית. במילים אחרות, המרחב הווירטואלי מבוסס על מידע, אמונות ומנהגים משותפים של קהילה שמתקיימת במרחב פיזי מופשט. במרחב זה אנשים בעלי מטרות ועניין משותפים נפגשים ומתחברים דרך רשימות דואר, קבוצות דיון, צ'טים ועוד (Jones, 1995), והם יכולים גם להיפגש פנים אל פנים או לא להיפגש כלל (Rheingold, 1993). יש לציין שהצד הטכני של התחברות לאינטרנט אינו מספיק כדי שקהילה וירטואלית תתקיים, אלא היא זקוקה גם לתחושה של קהילתיות, דהיינו הרגשה של לכידות, אחדות ושייכות (סדן, 2009).

במחקר שערכה בליט-כהן (2001) בנוגע להשתתפותם של אנשים זקנים בישראל בקהילות וירטואליות נמצא שהמשתתפים בקהילות וירטואליות מתייחסים לקהילות אלה כאוטנטיות, אמינות ומהימנות. עוד נמצא שהמשתתפים בקהילה וירטואלית הרחיבו את מספר חבריהם בקהילה הגשמית מאחר שנוספו להם חברים מתוך הקהילה הווירטואלית. המשתתפים תיארו במחקר כיצד הם "נפגשים" עם חבריהם מהקהילה הווירטואלית, מתווכחים זה עם זה, תומכים זה בזה, משחקים, מחליפים ידע ומידע, מתכננים תכניות וחולקים עניינים רגשיים.

יש מספר סוגים של קהילות וירטואליות כגון קהילות מקצועיות של אנשי מקצוע לשם התחבטות משותפת בהתלבטויות מקצועיות, פיתוח פרויקטים משותפים ועוד; קהילות לבעלי עניין או תחביב משותפים לשם החלפת מידע, יצירת קשר עם מומחים בנושא ועוד; או קהילות חברתיות שהן קהילות פתוחות המאפשרות ליצור קשר, מפגש ושיח בכל עת שנוח לחברים לקיימם. עבודה זו תתמקד בסוג אחד של קהילה וירטואלית: קהילה לעזרה עצמית, שמטרתה לספק עזרה מסוגים שונים לאנשים עם בעיות קונקרטיות. קהילה זו תשאף לאפשר לחברים רבים בעלי אותה בעיה להצטרף אליה. ברם, בשל הנושאים הרגישים שבהן עוסקות קהילות כאלה והצורך לספק הגנה ואינטימיות לחבריהן, הן בדרך כלל סגורות הרבה יותר מאשר קהילות חברתיות אחרות (גרניט ונתן, 2000).

ניתן לסווג קהילות וירטואליות לעזרה עצמית על פי פרמטר של העצמה. קהילות אלה בעלות יכולת גבוהה להעצים את הפרט, הואיל ועיקר תכליתן הוא לחזק את החבר בקהילה ולסייע לו לצאת בכוחות עצמו ממצוקותיו. כמו כן הן יכולות ליצור העצמה קהילתית, משום שפעמים רבות קהילה לעזרה עצמית יכולה להציב לה למטרה לארגן את כל הסובלים מבעיה מסוימת לפעול באופן מלוכד כדי לחתור ולהגיע לפתרון משותף. באשר לפרמטר של לכידות חברתית בקהילה, כלומר עוצמת היחסים המקשרים את החברים זה לזה ואל הקבוצה עצמה, בקהילות לעזרה עצמית הלכידות גבוהה יחסית מאחר שהן שואפות לספק תמיכה לחבריהן וברבות מהן נוצרת תחושת לכידות המתבססת על חיבה, כבוד ואמון (גרניט ונתן, 2000).

ניתן ללמוד על ההשפעה של התארגנות קהילתית ברשת האינטרנטית באמצעות בדיקה של קבוצות תמיכה ברשת אשר הפכו במהלך עשרים השנה האחרונות לתופעה חברתית רחבת היקף. לשץ ויאלום (2005), Leszcz & Yalom מצאו כי קבוצות מקוונות לעזרה עצמית (self help) משמעותיות למשתתפים בהן במובנים רבים המקבילים לקבוצות פנים אל פנים, כולל קיום גורמים כגון אוניברסליות, תקווה והזדמנויות למסירת מידע, חשיפה למודלים לחיקוי והזדהות ולמידה בין-אישית. יש לציין כי גם במסגרת הפעילות ברשת החברתית מתקיימים הכללים המומלצים בהפעלת קבוצות לעזרה עצמית בעולם הלא-וירטואלי, כמו שמירת סודיות, היעדר שיפוטיות, אי-פגיעה מילולית וכן שמירה על זכות הדיבור ועל זכות השתיקה (שוסטרמן וסלם, 2014).

לפי שירקי (Shirky, 2011), הכלים המשמשים במדיה הדיגיטלית הם מסרוניים, דואר אלקטרוני, שיתוף תמונות ופורומים חברתיים, והם עתידים לשנות את פני החברה בשנים ובעשורים הבאים. ואכן, החל מסוף שנות ה-90 החלו לייחס חשיבות למדיה האינטרנטית והדיגיטלית בעקבות רצף של אירועים חברתיים ופוליטיים אשר הוכיחו כי מדיה זו משפיעה על דעת הקהל ושבאמצעות הפרסום בה ניתן למשוך את תשומת הלב של הציבור ולהעלות את המודעות שלו לנושאים שונים (Rohlinger, 2002). למשל, אירועי טרור כמו אסון התאומים והתארגנויות לקראת הפגנות גוררים תגובות או פעילויות התנגדות במדיה האינטרנטית, הן מצד פציפיסטים והן מצד טרוריסטים (Kahn & Kellner, 2004).

יש להדגיש כי המדיה האינטרנטית אינה רק יעד הפעולה של הקהילות הווירטואליות האקטיביסטיות אלא היא כלי לתיאום פעולות וליצירת חשיפה להתארגנויות (שירקי, 2011). ואכן ניכר שרשת האינטרנט חיונית ליצירת התארגנות חברתית ולבניית ארגונים חברתיים ומעלה את מספר ההזדמנויות ליצור התארגנויות חברתיות ופוליטיות. דוגמה לכך היא "הקרב על סיאטל" בשנת 1999 – הפגנות המוניות סביב הבניין שבו התקיימה ועידת הסחר העולמי – שהיה מחאה פוליטית נגד המדינות החברות בארגון הסחר העולמי, והמשתתפים בו גויסו בעיקר דרך האינטרנט ובאמצעותו הם גם פעלו וגם תכננו את פעולותיהם. דוגמה נוספת היא "זאפטיסטה" – מרד חברתי גדול שאירע בשנת 1994 לטובת קבוצות שדרשו אוטונומיה בדרום מקסיקו (ואן וואן, 2010). עוצמת האינטרנט והמדיה החברתית באינטרנט באה לידי ביטוי אפילו ביכולת להביא להפלת ממשלות. למשל בשנת 2001, שעתיים בלבד לאחר מועד מתן פסק דין שנוי במחלוקת שבו נשיא פיליפיני הואשם בשחיתות, נצפתה תגובה נרחבת של הציבור ואלפי אזרחים יצאו לרחובות, כאשר התקשורת בין המפגינים התבססה על שליחת מסרוניים למכשירים סלולריים. בספרד בשנת 2004 התארגנו הפגנות על-ידי שליחת מסרוניים נגד ראש הממשלה ששייעו למפגינים להתארגן. במולדובה בשנת 2009 איבדה מפלגה מספר הבוחרים שלה במהירות יחסית הודות להתארגנות של הבוחרים שתואמה בעזרת מסרוניים, פייסבוק וטוויטר. מנגד קיימים מקרים שבהם הארגון החברתי דרך האינטרנט נכשל. למשל בביילורוסיה הפגנות רחוב שתואמו בחלקן על-ידי הודעות דואר אלקטרוני נגד הנשיא נהדפו על-ידי השלטון, שבהמשך ניסה לשלוט במדיה האינטרנטית ולמנוע התארגנות חוזרת (Shirky, 2011). בעניין זה יש לציין שכדי שהתארגנויות קהילתיות יצליחו להיחשף במדיה החברתית יש צורך בידע על אופן הפעילות של המערכת העיתונאית ויחסים אישיים עם עיתונאים המזדהים עם השקפת עולמם של מקימי ההתארגנות כדי להשיג תשומת לב והכרה ציבורית (רוהלינגר, 2002).

באשר לנשים ולקהילות וירטואליות, קהילות אלה מאפשרות לנשים להביע את עצמן ביתר קלות, לבטא את תסכוליהן ולבקש עזרה, למשל באמצעות פרסום סיפורים אישיים, בקשות לסיוע חומרי או מידע לשם שינוי תפיסות חברתיות כלפי נשים חד-הוריות. בכך הן מעלות למודעות בעיות שטרם נידונו באופן גלוי

ומובהק (רוטלינגר-ריינר, 2007). כמו כן הקהילה הווירטואלית מאפשרת לאימהות החד-הוריות לקבל עצה, חמלה והומור מאימהות חד-הוריות אחרות (אורנג', 2006).

לסיכום, קהילות וירטואליות מאפשרות לאנשים שקולם אינו נשמע בקהילות הגשמיות להשמיע את קולם בקהילה הווירטואלית ולהשתייך אליה בזכות עניין משותף – בתנאי שיש להם גישה לטכנולוגיה והם יודעי קרוא וכתוב. באמצעות ההשתתפות בקהילה וירטואלית אנשים לומדים להכיר הדדית אנשים כמוהם, לדעת שהם אינם בודדים בעולם, להעלות מודעות לבעיות משותפות ולרכוש ידע חיוני להתארגנות בקהילה ולשיפור מצבם (בהם וסדן, 2010). האפיונים הייחודיים של התקשורת באינטרנט, כולל האפשרות הניתנת לגולש/ת להצטרף בזמן ובמקום המתאימים לו/ה, לקרוא תגובות קודמות להתעדכן ממקומות שונים והחיבור בין אנשים ממקומות גיאוגרפיים מרוחקים, פותחים ערוצי תקשורת ואפשרויות שלא היו קיימים לפני עידן האינטרנט (כץ ופרדס, 2013)

2.5 סיכום

מסקירת הספרות עולה כי אימהות חד-הוריות מתמודדות עם קשיים וחסמים רבים בחייהן, בהם קשיים אישיים, משפחתיים, תעסוקתיים וחברתיים וקשיים הנובעים ממדיניות ממשלתית. על רקע זה, נשים אלה יוצרות מערכים של עזרה הדדית ותמיכה רגשית כדי שתוכלנה לסייע לעצמן ולילדיהן. עוד עולה כי נשים שחוו אלימות זקוקות למערך תמיכה מקצועי וחברתי כדי שתוכלנה לצאת ממעגל האלימות ולקדם את עצמן. בהקשר זה, עידן האינטרנט מסייע ליצירת רשת חברתית וירטואלית המאפשרת לקבוצות בחברה לתקשר ולקדם מטרות משותפות ואף לתמוך בפרטים בתוך הקבוצה מבחינה רגשית וחומרית. כאמור, מחקר זה מבקש למלא את החלל בספרות על אודות התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות. הוא מתמקד במניעים להקמת ההתארגנויות, בפעילויות של ההתארגנויות, ביחסים בין הנשים בתוך ההתארגנויות, בתוצאות ההתארגנויות ובהשפעה של העולם הווירטואלי על הפעילות בהתארגנויות.

3. מתודולוגיה

פרק זה מתאר את שיטת המחקר בה נעשה שימוש במחקר הנוכחי, מגדיר את אוכלוסיית המחקר ואת שיטת הדגימה ומתאר את דרך איסוף הנתונים וניתוחם.

3.1 מערך המחקר

מחקר זה הוא מחקר איכותני המתבסס על ראיונות עומק כדי לחקור היבטים שונים של התארגנויות קהילתיות של אימהות חד-הוריות. המחקר האיכותני נסמך על ההנחה כי התנהגותם של בני האדם והתנסויותיהם בחיים באים לידי ביטוי באופן הטוב ביותר בסיפורים, כלומר בדרך נרטיבית מילולית. לפיכך היכולת לצרף מילים לסיפורים מוכרת כמאפיין משמעותי של החוקר האיכותני. היות שמילים הן כלי להבניית המציאות, המחקר האיכותני מבקש לרדת לעומקו של עולם הנחקרים ולחשוף את המשמעות שמאחורי המילים והסיפורים שלהם. לפיכך תפקידם העיקרי של החוקרים האיכותניים הוא לסייע לבני האדם לספר את הסיפור שלהם, לחשוף אותו וכן להבהיר ולהציג את משמעותו הן בפני עצמם והן בפני החוקר (שקדי, 2003). בהתאם לכך, החוקרת התחקתה אחר סיפוריהן של משתתפות המחקר דרך הראיונות שהיא ערכה עמן וקריאת פרסומיהן ברשת החברתית באינטרנט.

המחקר האיכותני קשור בטבורו לפרדיגמה הפרשנית שהיא אינדוקטיבית ביסודה (שלסקי ואלפרט, 2007). בסיס זה משתית את האתיקה של המחקר האיכותני על כבוד הדדי, אמון ושיתופיות בין החוקר לנחקרים. ערכים אלה חשובים ביתר שאת במחקר האיכותני שבו תכנית המחקר אינה ידועה מראש, אלא היא מעין דו-שיח מתמשך בין חוקר לנחקר לאורך כל עבודת השדה (צבר ודושניק, 2006). נוסף על כך, המחקר האיכותני מכיל מרכיב אקטיבי המבוסס על האמונה שעל התהליך להעצים את המשתתפים במחקר (Esterberg, 2001). בהתאם לכך, המחקר הנוכחי ביקש להעצים את המשתתפות במחקר דרך שמיעת סיפורן האישי והסיפור של ההתארגנויות שהן פעילות בהן וכן דרך התחקות אחר המעשים וההתנסויות שלהן אשר עיצבו את ההתארגנויות הללו.

3.2 אוכלוסיית המחקר והמדגם

המחקר מתמקד בשלוש התארגנויות אשר החלו את פועלן בעיר במרכז הארץ והתפתחו להתארגנויות ארציות של נשים חד-הוריות בישראל. הן נבחרו למחקר זה בשל היותן התארגנויות קהילתיות משמעותיות שניזונו ומופעלות על ידי ולמען נשים חד-הוריות. להלן רקע על שלוש ההתארגנויות:

1. ה"נ: נוסדה בשנת 2011, פועלת ברחבי הארץ וכוללת כ-700 חברות. שתי נשים חד-הוריות הקימו ומובילות את ההתארגנות ההתנדבותית של אימהות חד-הוריות למען אימהות חד-הוריות הפועלת לשינוי חוקים, קידום זכויות, שיפור התמיכה במשפחות, הוצאת נשים ממעגל האלימות ותמיכה טרם הגירושין, במהלכם ואחריהם.
2. ע"ב: נוסדה בשנת 2013, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-2400 חברות. אם חד-הורית הקימה ומובילה את ההתארגנות ההתנדבותית שמטרתה לסייע לאימהות חד-הוריות דרך רשת חברתית אינטרנטית המקנה להן תמיכה רגשית בתהליך הגירושין ואחריו, ייעוץ משפטי, ערבות הדדית ואפשרות ליצור רשת חברתית ולהרחיבה. כמו כן ההתארגנות תומכת בשינוי חוק המזונות.

3. ק"ל: נוסדה בשנת 2008, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-200 חברים וחברות. אם חד-הורית הקימה ומובילה את ההתארגנות ההתנדבותית הפועלת לקדם את זכויות הילד בנוגע להסדרי הראייה של עם הוריו וליצור מסגרת של טיפול משפחתי וייעוץ משפטי.

אוכלוסיית המחקר כוללת את האנשים הללו: (א) נשים שייסדו ומובילות את שלוש ההתארגנויות של נשים חד-הוריות שנבדקו במחקר, (ב) נשים המשתייכות להתארגנויות הללו ופעילות בהן, (ג) עורכת דין ממרכז עירוני לזכויות נשים שתפקידה לסייע לנשים למצות את זכויותיהן ולהתמודד עם בעיות מערכתיות שונות כגון חובות, המוסד לביטוח לאומי וחסמים בירוקרטיים, (ד) בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה בעירייה במרכז הארץ, (ה) בעל תפקיד בכיר בארגון במגזר השלישי המסייע לקדם את זכויותיהן של נשים חד-הוריות. המדגם הורכב מאחת עשרה נשים בגילאי 32-50, ארבע מתוכן הן מייסדות ומובילות ההתארגנויות ושבע הן פעילות בהתארגנויות, וכן משלושה פעילים ופעילות המקדמים את זכויותיהן של אימהות חד-הוריות.

בטבלה הבאה מוצגים פרטים אודות המרואיינות במחקר:

טבלה 1: פרטים על אודות המרואיינים/ות

מצב משפחתי	השכלה	ארץ מוצא	גיל	שם המרואיין/ת (השמות בדויים)	
חד-הורית	12 שנות לימוד	ישראל	36	אורית	1.
נשואה בשנית	12 שנות לימוד	ישראל	38	שרון	2.
חד-הורית	תואר ראשון במוזיקה תעודת הוראה הכשרה למטפלים בהתמכרויות	ישראל	50	אסתר	3.
חד-הורית	תרפיה באמצעות בעלי חיים	ישראל	בין 35 ל-45	ליהיא	4
חד-הורית	טכנאות רנטגן	ישראל	בין 35 ל-45	דולי	5

	לומדת תואר ראשון במשפטים				
6	גל	בין 35 ל-45	ישראל	12 שנות לימוד	חד-הורית חיה בזוגיות
7	עטרה	בין 35 ל-50	ישראל	תואר ראשון בעיצוב ותואר שני בלימודי נשים	חד-הורית
8	מלנה	32	ישראל	12 שנות לימוד	חד-הורית
9	ענבל	39	ישראל	חשבות שכר	חד-הורית
10	שירן	47	ישראל	12 שנות לימוד	חד-הורית
11	אורנה	בין 35 ל-45	ישראל	12 שנות לימוד	חד-הורית
12	עו"ד ממרכז עירוני לזכויות נשים				
13	בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה בעירייה במרכז הארץ				
14	בעל תפקיד בכיר בארגון במגזר השלישי				

3.4 שיטת הדגימה

שיטת הדגימה שנבחרה במחקר זה הורכבה משתי צורות דגימה המקובלות במחקר האיכותני: דגימת נוחות ודגימת כדור שלג. בדגימת נוחות דוגמים את המשתתפים שיש אליהם נגישות. במחקר זה החוקרת הגיעה לנחקרות בקלות יחסית הואיל ובמסגרת מקום עבודתה התקיים פורום שבו השתתפו שלוש המייסדות והמובילות של ההתארגנויות שנבדקו במחקר. בדגימת כדור שלג הנחקרים מפנים לנחקרים אחרים (שקדי, 2003). במחקר נוצר תחילה קשר עם מובילות ההתארגנויות ולאחר ההיכרות עמן הן הפנו

את החוקרת לפעילות נוספות שלדעתן יסכימו להשתתף במחקר וכן הלאה. בדרך זו החוקרת הגיעה אל הנשים שרואיינו.

המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית, ולאחר קבלת האישור החלה הפנייה אל המרואיינות. לאחר מכן יצרה החוקרת קשר טלפוני עם מייסדות ההתארגנויות וקיבלה מהן שמות נוספים של פעילות בהתארגנויות. כמו כן במפגש עם כל אחת מהמרואיינות, החוקרת ביקשה מהן שמות נוספים של פעילות בהתארגנויות אשר יכולות להתאים לאוכלוסיית המחקר. לאחר שיחת טלפון עם המרואיינת הפוטנציאלית, בה החוקרת בדקה שהאישה עומדת בהגדרת אוכלוסיית המחקר, היא קבעה עמה פגישה במקום שנוח לה, כאשר בדרך כלל הריאיון התבצע בבית המרואיינת בשעות הערב. בתחילת כל ריאיון הסבירה החוקרת למרואיינות שהן יכולות לעצור את הריאיון בכל עת, קראה בפניהן טופס הסכמה מדעת וקיבלה את הסכמתן להשתתף במחקר.

3.5 איסוף הנתונים

איסוף הנתונים נערך באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים, אשר אפשרו גישה בלתי-אמצעית אל החוויה הסובייקטיבית של הנבדקות (שקדי, 2003). זאת בשל התפיסה שנרטיב של חוויה משמעותית המתועד דרך ריאיון חצי מובנה הוא הדרך המחקרית הטובה ביותר כדי להשיג תפיסה סובייקטיבית והבנה של התופעה הנחקרת (Atkinson, 1998).

המחקר כלל שימוש בשני פרוטוקולים לריאיון: פרוטוקול אחד לנשים ופרוטוקול שני לאנשי מקצוע. את שני הפרוטוקולים חיברה החוקרת לצורכי המחקר והם כללו שלושה חלקים: א) שאלות מבוא הסוקרות מידע דמוגרפי על המרואיינות כמו גיל, השכלה, מצב משפחתי ותעסוקה וכן מידע על תפקידן בהתארגנות, ב) שאלות פתוחות המתארות נושא מסוים באופן מקיף כגון "ספרי לי על שיתופי הפעולה בהתארגנות", ו- ג) שאלות הממוקדות בהיבט מסוים מנושא המחקר כגון "האם את מרגישה משמעותית בהתארגנות?". (ראו נספח א': פרוטוקול הריאיון).

שמונה ראיונות התבצעו בבתי המגורים של המרואיינות, ריאיון אחד התבצע בבית החוקרת, ריאיון אחד התבצע בבית קפה וריאיון אחד התבצע בטלפון. בנוסף, התבצעו שלושה ראיונות במקומות העבודה של אנשי המקצוע שרואיינו. רוב הראיונות ארכו בין שעה לשעה וחצי.

איסוף הנתונים נעשה גם באמצעות תצפיות במפגשי הארגונים ואירועים שונים שקיימו, סרטי וידאו, תמונות, מסמכים ואתרים באינטרנט. החשיפה למסמכים, לתמונות ולאתרים נעשתה בהסכמה מלאה של המשתתפות. החברות של החוקרת ברשתות החברתיות של ההתארגנויות אושרה על-ידי מובילות ההתארגנויות.

3.6 ניתוח הנתונים

הראיונות הוקלטו באמצעות רשמקול, תומללו ונשמרו במחשב האישי של החוקרת. בנוסף, החוקרת כתבה לאחר כל ריאיון את התרשמותה האישית מהמרואיינת, שפת הגוף שלה, טון דיבור, מבטים, שתיקות ושאר מידע חשוב שאינו מתועד בהקלטה. הראיונות המתומללים נותחו בשיטה איכותנית. צבר-בן יהושע (1990) מצביעה על שתי רמות לניתוח ולפירוש הראיונות במחקר האיכותני: ברמת הניתוח והפירוש הראשונה, החוקר מנתח את התכנים הגלויים והישירים שנאספו בראיונות, מנסח קטגוריות למיון, בוחר יחידות ניתוח וממקם קטעי תכנים בתמות. בשלב זה לא נעשה כל עיסוק בפרשנות. בשלב הבא, החוקר

מסתמך על הבנתו ועל האינטואיציה שלו כדי לפרש את התמות שהתקבלו ולהצביע על השתמעויות בתכנים גלויים וסמויים. בהתאם לכך, בשלב הראשון לאחר קריאת הריאיון חילקה החוקרת את הטקסט ליחידות משמעות על פי התכנים שעלו, לאחר מכן בכל יחידת משמעות היא ביצעה קידוד של הרעיון המרכזי אשר הועבר בכל יחידת משמעות. לאחר מכן היא איתרה תמות מרכזיות שעלו מתוך יחידות המשמעות. בנוסף היא עקבה אחר ההתכתבויות והתכנים שעלו ברשת החברתית פייסבוק, ניתחה את אופי הכתיבה ואת היחסים בין הנשים ברשת ובדקה מהם השימושים המרכזיים שהנשים עושות בהתארגנות.

3.7 סוגיות אתיות

בכל מחקר יש חשיבות עליונה בשמירה על כללי האתיקה וההגינות המחקרית, ובמחקר איכותני בפרט. זאת משום שמשותפי המחקר האיכותני נוטים להיכנס למסע של חשיפה עצמית, ומחובתנו כחוקרים לשמור על מלוא זכויותיהם ולכבד את כבודם האנושי (לויצקי, 2006). יתרה מזאת, המחקר האיכותני מבוסס על אינטראקציות וקשר אישי של החוקר עם המשתתפים במחקר, דבר אשר דורש אמון הדדי, כבוד, שוויון ושיתוף פעולה. לפיכך, אתיקה במחקר האיכותני היא אלמנט מהותי ומחייב כחלק מתהליך המחקר והמתודולוגיה (Denzin & Lincoln, 2000). במחקר זה החוקרת הקפידה לדבוק בקווי ההנחיה הללו ולהגן על האינטרסים של המשתתפים ועל רווחתם. כבר בתחילת ההיכרות של החוקרת עם כל מרואינת היא הציגה את היותה סטודנטית לתואר שני בעבודה סוציאלית ואת היותה עובדת בתחום. היא יידעה את הנחקרות על נושאי המחקר וקיבלה את הסכמתן להשתתף במחקר. כמו כן היא הבטיחה להן לשמור על האנונימיות שלהן ועל זכותן להפסיק את הריאיון בכל עת, ונשארה נאמנה לממצאים בדיווח ולמה שהן הציגו בראיונות. כאמור, המחקר אושר על ידי ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית.

4. ממצאים

4.1. מבוא

מחקר זה ביקש לבחון היבטים שונים בהתארגנותן של נשים חד-הוריות בשלוש ההתארגנויות שונות: ה"נ, ע"ב וק"ל.

תחילה אציג בפרק הממצאים את שלוש ההתארגנויות של נשים חד-הוריות שנחקרו במחקר זה. בהמשך יוצגו ממצאים על הנושאים הללו: 1. המניעים המרכזיים של הנשים החד-הוריות להקמת ההתארגנות. 2. היחסים של הנשים החד-הוריות בתוך ההתארגנויות, בין ההתארגנויות ובין ההתארגנויות לגורמים נוספים. 3. פעילות ההתארגנות (כולל השירותים שההתארגנות מספקת, פעילות לקידום מדיניות ופעילות בפייסבוק) והשפעת הפעילות על אישיותן, תפיסתן העצמית ותדמיתן של הנשים בעיני הסביבה. 4. המשמעויות של הפעילות עבור הנשים הפעילות בהתארגנויות.

4.2 תיאור ההתארגנויות שנחקרו במחקר והתפתחותן

ה"נ: ההתארגנות ההתנדבותית של אימהות חד-הוריות למען אימהות חד-הוריות אשר נוסדה בשנת 2011, פועלת ברחבי הארץ וכוללת כ-700 חברות. החשיבה על התארגנות ועשייה למען נשים חד-הוריות החלה מהיכרותן של שלוש נשים במקלט לנשים מוכות, שיצרו שיתוף פעולה בעקבות המצוקה הגדולה שהן חוו וגילוי הבעיות המשותפות לשלושתן, כשהן הבינו את הצורך בהתאגדות כדי שישמעו את קולן של כל הנשים החד-הוריות. בשנת 2011, בצאתן מהמקלט לנשים מוכות, החלו שלושתן, יחד עם נשים נוספות שהכירו במקלט, לצעוד לכיוון ירושלים ובנו מאהל מול הכנסת. כאשר הפגינו בירושלים חברו לעמותת "ידיד" ויחד החלו לקדם את זכויותיהן של נשים חד-הוריות:

"זה התחיל, גם כקול הנשי פתחנו, אני וגל ככה שוחחנו תוך כדי עבודה, כי שתינו עובדות בטירוף. החלטנו תוך כדי על שם, תוך כדי פתחנו קבוצה, ככה זרמנו, זה היה כזה מתוך מקום תמים. פתחנו קבוצה של 40 בנות בסך הכול, שרובן יוצאות מקלט, שאחת עוזרת לשנייה נפשית, אחת מספרת איזשהו מקרה שקרה לה, והשנייה תומכת בה. ככה זה התחיל, באמת מתוך מקום שאחת עוזרת לשנייה. הצטרפה אלינו אניטה, ואז יום שלישי אחד, אמרו יאללה צועדות לירושלים יום חמישי. אמרתי להן תעזבו אותנו, מה אנחנו ויקי כנפו? אני לא מאמינה בצעדות האלה, באמת אני לא מאמינה."¹

ההד התקשורתי שנבע מהצעדה גרם לעלייה חדה במספר המצטרפות למחאתן של המובילות לטובת נשים חד-הוריות. ההצטרפות באה לידי ביטוי ברשת החברתית כאשר נשים רבות הצטרפו להתארגנות בפייסבוק מתוך תמיכה במאבק לטובת זכויותיהן של נשים חד-הוריות:

"פתחנו את הקבוצה ביום חמישי לפני שיצאנו לפנות בוקר. [...] ב-10 בוקר היינו עם 450 כבר שהצטרפו אלינו לקבוצה. זה היה באמת הד מטורף."²

פתיחת דף הפייסבוק הצריכה תיאור מפורט של ההתארגנות:

"ההתארגנות ה"נ הוקמה לשם פעילות מוגדת למען אימהות חד-הוריות בשל מצוקה ומלחמה לקיום יומיומי, בשל סירוב אבות לתשלום מזונות והקושי בגבייתם. הקבוצה שמה לה למטרה לשינוי חוק המזונות ושינוי הליך גביית

¹ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

² שם.

חוב מזונות יחד עם שינוי מעמד האם החד-הורית. בהמשך הפעילות הורחבה לסייע למשפחות במצוקה, מתן הדרכה וייעוץ, הוצאת נשים ממעגל האלימות, הרצאות, ליווי נשים לבתי משפט, ליווי טרום גירושין ולאחריהן, נוכחות בוועדות בכנסת, פגישות עם ח"כים ושרים, הגברת המודעות בקרב החברה ושינוי התדמית החברתית של נשים חד-הוריות".³

ההתארגנות מסתמכת על ההתנדבות של כל אחת מהנשים הפועלות. העזרה לנשים חד-הוריות נעשית אף היא בהתנדבות או בעזרת תרומות. כמו כן עמותת "ידיד" מסייעת להתארגנות בפעילויות שונות וגם הרשות המקומית – בעירייה במרכז הארץ.

"שם בירושלים הן פוגשות את רן מעמותת ידיד, והוא ממש מתחבר אליהן, וזהו. מאז מה שנקרא הכול היסטוריה. שם זה מתחיל, הוא ממש מלווה אותן, איך להקים את הארגון, עושה ישיבות איתן, הוא לקח את דולי ועוד כמה למועצות הרשויות המקומיות. אז היא ניסתה לרוץ בראשון, זה לא הצליח, תחת רשימה של מישוהו. מאוד נכנסת לפעילות הפוליטית, מתחילה להגיע לכנסת. בהתחלה אֶתו, אחר כך אני חושבת לבד. עד היום היא כל הזמן בכנסת, היא כל הזמן בפגישות וגם גלית. אניטה המשיכה את הפעילות שלה בערד, אני חושבת שזה בטח בגלל המרחק, וגם אני לא יודעת בדיוק מה קרה ביניהן".⁴

מובילות ההתארגנות ביזרו סמכויות בין מספר נשים חד-הוריות פעילות. בכל עיר בארץ קיימת מנהלת אשר אוספת את כל הפניות ומשקיעה מאמץ לסייע לנשים הפונות אליה, למשל בתמיכה רגשית, בעזרה חומרית באמצעות תרומות ועוד. במידה הצורך היא פונה למובילות התארגנות ויחד הן מנסות לראות כיצד ניתן לסייע לאותה אישה.

באמצעות הרשת החברתית, הנשים המובילות את ההתארגנות מפרסמות פוסטים אישיים על חייהן הפרטיים כגון תמונות של ילדיהן וחבריהן ותמונות וחוויות של שתי המובילות בפעילות פנאי משותפות, ובכך הן מציגות את ההרמוניה והחיבור הרגשי ביניהן. בנוסף הן מפרסמות פוסטים העוסקים בבקשות לעזרה של נשים אחרות כמו מזון, ריהוט, הובלה ועוד, מגיבות על כתבות או על אירועים שקורים בחיי היומיום, וכותבות פוסטים של עידוד וחזוקה. למשל בפוסט "לא לפחד כלל" – לא לפחד לצאת מהבית, לצאת לעבודה ועוד הן מציגות מדריך לאם החד-הורית כיצד לתפעל בכל העולמות – האישי, המשפחתי והתעסוקתי, ובפוסט "איפה אבא?" הן נותנות אוזן קשבת וייעוץ לנשים חד-הוריות המתמודדות עם אבא שאינו מגיע לפגוש את ילדיו או לא מסייע בכלכלת הילדים. כמו כן הן מפרסמות אמרות שונות כמו "להיות הורה זו זכות אבל חובה להיות נוכח", "תסתכל לי בעיניים ותגיד לי, איך אנחנו מסבירים לה על ביטול חזקת הגיל הרך – לא מאהבה, אלא מאינטרס כלכלי". עוד הן מעלות תמונות ופוסטים המתארים את העשייה שלהן במסגרת ההתארגנות ומסבירות מה מטרותיהן ומה התכניות שהן מפעילות כמו קבוצת שיח עם נשים חד-הוריות בבית של אחת הנשים. הנה דוגמה לפוסט שנכתב על מעגל שיח שהתקיים במרכז הנשים העירוני של עירייה במרכז הארץ: "במפגש השתתפו אנשי מקצוע ונציגות הפורומים השונים של רשת נשים (מנהיגות, ספורט, תזונה, מרכז זכויות נשים) ותושבות העיר. היה בדיון גם נציג מארגוני הגברים. היה דיון פורה. התובנות יוצאו כסיכום במסגרת סיכומי מעגלי השיח ברשויות נוספות. את התובנות נמנף לנייר עמדה, שמבטא את ההשלכות הקשות הצפויות מביטול החזקה, הפגיעה הצפויה בילדים ואימהות, ויציע חלופות אופרטיביות רב מערכתיות".⁵ כמו כן הן מפרסמות מידע על הפגנות שהן מקיימות, לדוגמה: "ההפגנה האחרונה ב-12.06.2016

³ מתוך דף הפייסבוק של ה"נ, נשלף ב-20.03.2016.

⁴ מתוך ריאיון עם עטרה שנערך ב-20.03.2015.

⁵ מתוך דף הפייסבוק של ה"נ, נשלף ב-13.06.2016.

מול ביתה של שרת המשפטים הגבי איילת שקד בנושא ביטול חזקת הגיל הרך המדבר על משמורת על ילדים מגיל אפס עד גיל שש".⁶

המרוויינות מציגות כמה הישגים של ההתארגנות: ראשית ההכרה בקיומן של נשים חד-הוריות. שנית, יצירת קשרים עם אנשי מפתח כמו חברי כנסת ועמותות אשר מסייעים בקידום זכויותיהן של נשים חד-הוריות. כמו כן סיוע פרטני לנשים חד-הוריות למשל בליווי לבית משפט, עזרה חומרית וייעוץ והדרכה בהתמודדות עם מצבן. מעבר לכך ההתארגנות בפייסבוק מהווה פלטפורמה חברתית לשיתוף בתחושות, חוויות ודעות של הנשים החד-הוריות וליצירת קהילה תומכת ומחזקת. יתרה מזאת, מספר הפניות אל מובילות ההתארגנות רב כל כך, עד שהמובילות ביקשו מחברות ההתארגנות ברשת החברתית לפנות אליהן במייל האישי עם מספר נייד כדי שבקשותיהן לא "תיפולנה בין הכיסאות".

ע"ב: ההתארגנות ההתנדבותית למען אימהות חד-הוריות נוסדה בשנת 2013, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-2400 חברות. החשיבה על הקמת ההתארגנות נבעה מתוך מצוקה אישית של מקימת ההתארגנות כאם חד-הורית המתמודדת בגפה עם גידול שלושת בנותיה ללא תמיכה מהסביבה. תחושת חוסר השייכות שלה לחברה סביבה והמחסור שלה בידע ובמקום שבו אפשר לשתף ולהתייעץ הניבו בה את היוזמה ליצור מקור לתמיכה, להבנה ולעזרה הדדית עבור אימהות המגדלות את ילדיהן בנפרד מאביהם, כאמור בדף הפייסבוק של ההתארגנות: "הצורך בחיבוק חם אחת כלפי השנייה הוא מאוד מסייע אף שמדובר בחיבוק וירטואלי במרבית המקרים".⁷ מטרת ההתארגנות שאותה אישה הקימה היא לסייע לנשים חד-הוריות דרך רשת חברתית אינטרנטית המקנה תמיכה רגשית בתהליך הגירושין ולאחריו, ייעוץ משפטי, תמיכה הדדית, יצירה של רשת חברתית והרחבתה ותמיכה בשינוי חוק המזונות. כפי שהיא מתארת:

"ראיתי את כל האתרים וראיתי שאין את זה ואז אמרתי טוב בוא נרשום כאילו על גרושות וכאלה. כאילו ופתאום בנות שואלות אותי. צירפתי ככה כמה חברות שהיו גרושות בזמנו, וזה והתחיל יותר. זאת צירפה את זאת וזאת צירפה את זאת, והתחילו לשאול אותי 'תגידי את יודעת למה אני זכאית ככה וככה?' את יודעת, מאיפה אני יודעת. אז אמרתי 'טוב יאללה! התחלתי לפנות לכל מיני עורכי דין... אף קבוצה לא היה לה את ימי היעוץ. אני החלוצה. אני זאת שבאתי ועליתי על הרעיון של ימי ייעוץ'.⁸

ההתארגנות יצרה רשת חברתית תומכת הן מבחינה חומרית והן מבחינה רגשית. בהיבט החומרי, היא יצרה שיתופי פעולה עם תורמים שונים המסייעים למשפחות במצוקה בעזרה חומרית כמו סלי מזון, ריהוט, הובלה ועוד. בהיבט של התמיכה הרגשית היא יצרה מעגל רחב של חברות וירטואלית, כשבחלק מהמקרים אף התפתחה לחברות אישיות פנים מול פנים, ובזכות זאת היא מספקת תמיכה וסיוע לנשים החברות בהתארגנות.

ק"ל: ההתארגנות ההתנדבותית נוסדה בשנת 2008, פעילה ברחבי הארץ וכוללת כ-200 חברות וחברות. את ההתארגנות ייסדה אם חד-הורית אחת למען זכויות הילד בנוגע להסדרי ראייה עם הוריו ולשם יצירה של מסגרת למתן טיפול משפחתי וייעוץ משפטי. מובילת הארגון מתארת כיצד לאחר גירושיה החלה ללמוד את החוקים למען זכויות הילד ולהכיר את הארגונים שפועלים לטובת הילד. כמו כן היא ניסתה להבין

⁶ נשלף בתאריך 13.06.2016 מתוך: <http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2973751>

⁷ מתוך דף הפייסבוק של ע"ב, נשלף ב-20.03.2016.

⁸ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

כיצד ילד שהיה חשוף לאלימות בין ההורים מושפע מבחינה רגשית, וזאת בשל האלימות שבו זוגה לשעבר הפנה כלפיה וכלפי הילד שלה. לדבריה:

"ק"ל, בערך בשנת 2008, שנתיים אחרי שהתגרשתי. אחרי שלמדתי קצת את הנושא של מה הקשר גורם לילדים, של כל החוקים של זכויות הילד, אל"י, הגנה, כל הגופים שמנסים לבוא ולעזור לילדים. גיליתי שיש הרבה פרצות. מסתבר שבעצם כל הזמן מתייחסים לאמא ולאבא, ולילד אין קול, אף אחד לא בא ויושב אִתּוּ, ומתייחס למה, ומנסה לדובב אותו, ובאמת להבין מאיפה הנקודת מצוקה הכי גדולה שלו בסכסוך בין ההורים. וגם כשהילד בא ומדבר, אז אין לזה משמעות. למה, כי בגיל 3 המילה של ילד היא נתונה לכל מיני דברים בחוק שלא לוקחים אותה כמילה. ובגיל יותר מאוחר, כשהוא גדל, אז כבר אומרים בגלל שהוא חי עם אחד מהצדדים אז הוא מושפעי".⁹

אישה זו ביקשה להקים מרכז שבו יהיו כל המענים שהילד זקוק להם בטרם יחל להיפגש עם אחד מההורים, מרכז שיהיה קשוב לצרכיו של הילד ולקולו וייתן לו תמיכה רגשית באמצעות אנשי מקצוע. כמו כן ניתן יהיה לבצע במרכז אבחונים.

החברות בהתארגנות סלקטיבית ואינה מתאפשרת לכל אחת אלא מותנת באישורה של מקימת ההתארגנות:

"את ק"ל הקמתי יותר במסווה, כי היה לי לבטים אם להוציא את זה החוצה, או שיאשימו אותי, בגלל שהגרש הוא עורך דין, אם הוא לא יאשים אותי בכל מיני דברים שמתלווים לזה, כל מיני מגמה, קו, או דרך חיים. אז הייתי חייבת להיות עם התייעצות של עורכי דין, אז הייתי חייבת להיות עם התייעצות של עובדות סוציאליות, הייתי חייבת לבדוק את הדברים יותר מבחינה חוקית. בגלל זה גם הצטרפתי למנע, שזה מרכז זכויות נשים, שאנחנו עושים את זה בצורה חוקית, היא אימצה את הפרויקט שלי באהבה".¹⁰

הקשר בין מקימת ההתארגנות ק"ל לבין המרכז לקידום מעמד האישה בעירייה במרכז הארץ החל מיום גירושה, כאשר פנתה למרכז כדי לברר בנוגע לזכויותיה וזכויות בנה, במקביל לתמיכה רגשית שקיבלה ממחלקה בשם "אלימות במשפחה" בעירייה. השאלות שהובילו אותה להקים את ההתארגנות היו: האם הילד חייב לראות את אביו אם הוא חושש מפניו? האם בתור האם עליה לאלצו או לשכנעו לכך? האם האב עובר בדיקה של מסוגלות הורית בטרם הוא יפגוש את הבן המשותף וזאת על רקע האלימות שהוא הפעיל כלפי האם וחששה שהוא יפגע בבנם המשותף? היום ההתארגנות מנוהלת רק על-ידי המובילה שלו ואינה זקוקה למשאבים כלכליים, מפני שפעילותה ממוקדת בהעלאת המודעות והשיח לזכויות של ילדים במשפחות חד-הוריות והובילה להצעת חוק יחד עם המרכז לקידום האישה לטובת זכויות הילד בנוגע להסדרי ראייה.

רוב הפרסומים בדף הפייסבוק של ההתארגנות הם פסקי דין על זכויות הילד, משמורת על ילדים, מאמרים העוסקים בזכויות הילד. כמו כן חבר בקבוצה, שהוא אב חד-הורי, מפרסם בדף באופן קבוע טיולים בעיקר עבור גרושים וגרושות, מאחר שהוא יודע כמה קשים החיים אחרי הפרידה. בנוסף, חברים בקבוצה מפרסמים בדף הפייסבוק המלצות לקבוצות להורים לילדים עם בעיות קשר וריכוז או לקוויות למידה.

4.3 מניעי הנשים החד-הוריות להקמת ההתארגנויות ולפעילות במסגרתן

4.3.1 ההיבט האישי: הנשים וחוויותיהן.

⁹ מתוך ריאיון עם ליהיא שנערך ב-31.05.2015.
¹⁰ ש.ם.

תת-פרק זה יעסוק ברקע הסוציאלי של הנשים, בתפיסתן העצמית ובמניעים לפעילותן החברתית בארגון.

"לא אשת לוט"

הנשים תיארו בראיונות מסכת חיים קשה ומורכבת אשר הובילה אותן לעשות מעשה ולצאת מהסבך אליו הן נקלעו. הן ביקשו לצאת ממקום שבו הן הרגישו כבולות, חסרות אוניס, מושפלות וחסרות יכולת ובחרו שלא להביט יותר לאחור כדי לא להיזכר בשפל ובתחושת הכישלון שהן חשו קודם לכן או לחזור אליהם. מרבית הנשים שראיינתי מההתארגנות ה"נ הכירו במקלט לנשים מוכות שבו הן עברו תהליך אישי וקבוצתי של העצמה. אחת מחברות ההתארגנות מתארת את חזרתה אל האישיות העצמאית שהייתה לה טרם נישואיה:

"בעצם לחזור אחורה למי שהייתי לפני שהתחתנתי. יותר דומיננטית, יותר עצמאית. לפני הנישואים שלי אני ניהלתי מרפאה, הייתי טכנאית רנטגן, הבאתי בין המשכורות הגבוהות ביותר לאותה תקופה. והוא הצליח לנטרל אותי, עם 4 ילדים, עם זה שהוא היה מחבל לי באוטו, ואני לקחתי את זה כאילו אכפת לו ממני. ראיתי דברים אחרת, הראייה שלי הייתה אחרת. ומתוך המקום הזה לבוא היום ולהעיר בנות, נשים קצת לפני שהן שוקעות, אני חושבת שזה מה שהיה חשוב לי להגיד אוקי, אני נפלתי שם אבל אני לא רוצה שאחרות יפלו שם. זה מה שגרם לי להתחיל לקום ולעשות."¹¹

המרואיינות תיארו בדרכים שונות את המעברים והשינויים שהן חוו בחייהן המשותפים עם בני הזוג. למשל שירן תיארה את תהליך ההכרה שלה בשינוי שחל באישיותה מאדם עצמאי לאדם מיוחד ואת ההבנה שעליה לבקש עזרה, אשר הובילה אותה לבסוף למקלט לנשים מוכות:

"הייתי עצמאית כשפגשתי אותו, עצמאית כלכלית, הרווחתי יפה, היה לי בית, היה לי אוטו. ואז כאילו פחות או יותר ידעתי מה אני אמורה לעשות, אז ישר פניתי לרווחה, הסברתי מה הבעיה והם ישר אמרו לי מקלט נשים מוכות, ללכת להגיש תלונה, ללכת לבית משפט, צו הגנה וכל מיני דברים כאלה. ואז שאלתי: 'אתם יכולים להגן עליי? הבן אדם מאיים להרוג אותי, יש לו אקדח עם רישיון. אם יש לי צו הגנה, מישהי יכול להבטיח שאני מוגנת?' אז אמרו לי 'לא'. אמרתי אוקי. אני חוזרת הביתה, מעבדת את העניינים, מבינה שאני חייבת לשים סטופ לחיים שלי. התייעצתי עם חברה מאוד טובה שלי שהיא מטפלת הוליסטית. אז התשובה שהיא נתנה לי הבהירה לי שאין מה לעשות אלא להתמודד עם המציאות הזאת. ואני בהגדרה אישה מוכה, מקלט לנשים מוכות זה מה שאני צריכה לעשות. אז בליווי שוטר, הגעתי הביתה, ארזתי תיק בשבילי, תיק בשביל הילד, כמה שיכולתי, בליווי אותו שוטר. עם ניידת הלכתי לבת שלי, הלכנו לאסוף את הילד מהגן, הוא לקח אותי לתחנה המרכזית באילת. גרתי אז באילת."¹²

המרואיינות מתארות חוויית חיים בזוגיות מגבילה ומדכאת. אחת הנשים תיארה את הזוגיות כסוג של בית סוהר: "הייתי כל היום מגדלת את הילדות, כל היום לא יוצאת מהבית. כאילו יוצאת מהבית עם הילדות לקיוסק חוזרת מהקיוסק הביתה. כאילו לא יודעת מה זה לצאת לבלות, לא רוצה..."¹³

"מלאכית בדמות אדם"

לאחר פירוק הזוגיות רוב המרואיינות גידלו את ילדיהן ללא סיוע מצד אבי ילדיהן. מתוך המצוקה והבדידות החלו הנשים להניע את עצמן למקום של ידע וכוח, כאשר כל אחת מהנשים יש רקע שונה שהניע

¹¹ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

¹² מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-20.03.2015.

¹³ מתוך ריאיון עם אור שנערך ב-29.12.2014.

אותה לחולל שינוי בחייה. שרון מתארת את הדרך אשר הובילה אותה לשנות את התפיסה שלה כלפי עצמה אשר הובילה אותה לסייע לנשים חד-הוריות אחרות:

"הגעתי למצב שנזרקתי עם שתי ילדים לרחוב יום אחד. לרחוב. זאת אומרת שלא הייתי בקשר טוב עם המשפחה שלי, ו-, לרחוב, ממש, ל-ר-ח-ו-ב. ואז הכרתי מלאכית בדמות אדם... היא אמרה לי 'תקשיבי, את רואה את ה-, את החדר הזה?!', אמרתי לה 'כן'. 'הוא שלך. בואי לפה עם הילדים שלך, עד שתסתדרי. שתעמדי על הרגליים, אל תשלמי שכירות, לא כלום. אין לי ילדים, אין לי משפחה, תהיי המשפחה שלי'. ו-, גרתי אצלה תקופה מסוימת עד שעמדתי על הרגליים. ביום שפתחתי את הדלת להכניס את הציוד שלי לתוך הבית, את המעט ציוד ש-, היה אפשר להכניס לשם, שמתי יד על המזוזה, אני נשבעתי שכל עוד אני עומדת על שני הרגליים לא יהיו אנשים שיהיה חסר להם, לא יהיו חד-הוריות שיהיה קשה להם. כל דבר שאני אוכל אני יעשה. ומאז בעצם התחלתי בעשייה. שזה היה ללוות נשים חד-הוריות מול הליכים משפטיים".¹⁴

דולי היטיבה להביע את תפיסתה: "כשאשת לוט הסתכלה אחורה היא הפכה לנציב מלח, אני לא מסתכלת אחורה – אני פשוט מסתכלת קדימה".¹⁵ דולי התכוונה לתאר כיצד התנהלה עם הגרוש שלה בעבר וכיצד היום היא אישה חזקה אשר חושבת תמיד כיצד לקדם את עצמה ולפרוח מבלי להביט אחורה לעברה ולשקוע במקום הנמוך בו הייתה עם בן זוגה דאז.

"הווילה הייתה שלנו, בתקופה שהייתי במקלט זה מה ששבר אותי, כי הוא לא שילם את המשכנתא. והוציאו כונס על הבית, הוא לא היה מוכן שנמכור את הבית. אני מצאתי קונים, אבל הוא לא היה מוכן למכור. הוא הרגיש שזה המשהו האחרון. אז אני ביקשתי לעשות פירוק שיתוף, כי הבנתי שהוא לא. אז בישלתי שם אוכל במקלט, ואני בוכה, בוכה, ואז נכנסה המנהלת ואמרה לי 'בואי בואי לקפה. כסף יבוא, כסף ילך'. מיררתי כי תקשיבי זה בית שווה 2 וחצי מיליון, הוא נמכר במיליון שלוש מאות, זה הזוי אפילו. שמתוך זה הכול הלך למשכנתא, זאת אומרת בניתי את הבית, באמת בידיים שלי. הקטנצ'יק היה בבטן, הייתי עושה טייח, היו לי חורים בידיים מרוב שהייתי עושה, סידרתי ועשיתי. כאילו כל כך אהבתי את הבית, ונורא כאב לי. מאז נכנס לי משפט לראש 'כשאשת לוט הסתכלה אחורה היא הפכה לנציב מלח. אני לא מסתכלת אחורה – אני פשוט מסתכלת קדימה'. כשהלכתי להוציא את הדברים מהבית, וראיתי שאין כלום, לא חשבתי פעמיים, מצאתי חדר שינה בעפולה, לקחתי מאחי את הטנדר, נסעתי, הבאתי לילדים. מצאתי תרומות נסעתי לקחת".¹⁶

בראיונות תיארו הנשים כיצד מצבן האישי עורר בהן מוטיבציה לשינוי בעקבות מניעים אישיים כגון הפגת בדידות, תחושה של העדר צדק מצד הסביבה, התמודדות עם תסכול עקב המצב שהן נקלעו אליו, קושי בגידול הילדים ובניהול הכלכלי והמעשי של משק הבית וגם ההתמודדות הרגשית עם הילדים, המשפחה, החברים ועם עצמן.

אורית מתארת את הבדידות שחשה לאחר שנפרדה מבעלה וכיצד הוקעה מהחברה בשל השינוי שחל בסטטוס המשפחתי שלה:

"זה היה בדיוק בפסח שנפרדנו, לפני שנתיים. אני זוכרת שאני מסתכלת בפייסבוק ואני רואה חברות שלי שהיו אתנו במהלך כל הזמן הזה שהיינו ביחד, ב'על האשים' וכל מיני פארקים מעניינים. אני מתקשרת אליהן ואני אומרת להן

¹⁴ מתוך ריאיון עם שרון שנערך ב-04.02.2015.

¹⁵ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

¹⁶ ש.ם.

כאילו 'מה קורה מה? איפה אני בתמונה?', את יודעת ספק צחוק ספק ברצינות. [הן ענו] 'לא ידענו איך תסתדרי, איך תבואי', כי אז גם לא הייתי עם אוטו והילדות היו הרבה גם יותר קטנות'.¹⁷

בה בעת בראיונות מתוארים כוח קבוצתי להנעת תהליכים ותחושת שותפות-גורל כאלמנט התורם למשמעות, להעצמה ולתחושת שייכות:

"בסופו של דבר הטיפול הטוב ביותר זה על ספסל בחוץ בין אנשים. זה כל כך נכון, זה באמת נכון. כי אחרי שכולם הולכים לישון, יושבות כולן ומדברות, ואז את מבינה שלכולן יש אותו סיפור רק בשם אחר של בעל, או בעיר אחרת וזה מאוד מחזק".¹⁸

בכנס שנעשה למען נשים חד-הוריות בשיתוף עם הנשים המובילות את שלושת הארגונים, עמותת "ידיד" ועירייה במרכז הארץ אמרה אחת מהמשתתפות:

"רק חד-הורית יכולה להבין מה חד-הורית עוברת ויחד נוכל לשבור את החסמים".¹⁹

נשים מהתארגנות ה"נ דיווחו בראיונות עמן על אלימות מילולית או פיזית קשה מצד בני זוגם שהובילה אותן לרצות להיות חלק מקבוצת אנשים שחווים ומבינים אותן ללא ביקורת ושיפוטיות, כדי לשפר את תחושתן ומצבן האישי, המשפחתי, החברתי והכלכלי. לדעתן, בעזרת הכוח והמידע שמעניקה קבוצת השתייכות ניתן להפיק שיפורים ברמה האישית והחברתית. דולי, אחת המרואיינות, הסבירה את המהפך שחל בתפיסתה העצמית אשר הוביל לשינוי בחייה, לאחר שהמציאות הקשה והסבל אילצו אותה ואת ילדיה לשהות במקלט לנשים מוכות והניעו בה את הצורך להשתייך לכוח גדול שיקדם אותה ויצמיח אותה ואת משפחתה:

"אני אימא ל-4 ילדים. בשנת 2010 התגרשתי. עברנו גירושים מאוד מכוערים, וככה הגעתי למה שאני היום. עברנו כמה וכמה ערים, שזה אומר להעביר את הילדים כמה בתי ספר. הגירושים גררו אלימות, לא בהכרח אלימות פיזית, אבל היה איום על החיים שלי. מה שהצריך שהות במקלט למשך 9 חודשים, שם בעצם הכרתי המון נשים וזה הביא לי את הרצון לעשות משהו עם כל הסיפור הזה".²⁰

בראיונות התגלו הנשים כיזמיות שהיו במצבי חיים קשים ומצאו בתוכן כוחות לפתח שירותים, להעניק תמיכה הדדית, להוביל לשינוי מדיניות ולפעול כל אחת בדרכה. בראיונות הן הציגו את הרגע בו הן החליטו לשנות את תפיסתן ולהתחיל ליזום וליצור למען עצמן ולמען אחרות כמותן.

שרון תיארה קודם לכן את "מלאכת כדמות אדם" כהשראה שהובילה אותה להכיר בכוח שצמח בתוכה ליזמות ממקום אישי וכאוב כאשר נותרה חסרת כול לאחר הגירושין. בדומה לה, גם גל תיארה את ההתמודדות שלה עם הלא נודע לאחר הגירושין, הבושה על כך שהתגרשה, המעבר לעיר אחרת, חוסר הידע בנוגע לזכויותיה והאיומים שלא פסקו מצד אבי ילדיה שלבסוף הובילו אותה ואת ילדיה למקלט לנשים מוכות:

"אז כגרושה טרייה שבאמת נמצאת בעיר הגדולה, ולא יודעת מה מו מי. החלטנו על הסדרי ראייה, ולפי ראש העיר צריך באותו עיר, ולאט לאט הגרוש התחיל לזייף, כן בא, לא בא, כן משלם, לא משלם. לא ידעתי מה עושים עם זה,

¹⁷ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב- 29.12.2014.

¹⁸ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב- 13.02.2015.

¹⁹ מתוך כנס לנשים חד-הוריות שנערך ב- 15.06.2014 בעיר במרכז הארץ.

²⁰ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב- 13.02.2015.

מה אני אמורה לעשות. המשכתי לחיות ככה, באיזשהו שלב... הוצאנו צו איסור יציאה, משום שהיחסים התדרדרו עד לאלומות פליליות, ולפעמים קצת מעבר... בתור אחת שלא מבינה, באמת ועורכי דין ובלגאן, מצאתי את עצמי בתסבוכת מטורפת. דברים הזויים. יש את האקט של הגירושים, ויש את האקט שאת צריכה לטפל בילדים, ויש שאת בעצמך מנסה למצוא את המקום שלך. ואת מוצאת את עצמך מתמודדת עם דברים שלא חלמת, לא ידעת מה לעשות איתם. זה היה למידה תוך כדי תנועה, עם הרבה מאוד שכר לימוד ששילמתי בדרך. והיום אני יכולה באמת לעזור לנשים ממקום של ניסיון אישי.²¹

במקלט הבינה גל שקיימות נשים רבות שאינן מודעות לזכויותיהן ונמצאות בדיוק באותו מקום בו היא הייתה בתחילת התהליך של הגירושין, ולכן היא החליטה לסייע לנשים במצבה:

"...בעצם הבנתי, שהרבה מאוד נשים לא יודעות מה מגיע להן. הרבה מאוד נשים לא יודעות מה לעשות כשנגיד הגרוש לא מגיע, כשהגרוש לא משלם, כשהגרוש מנסה להתעלל, כשבעצם כבר לא נשואים. אחרי שיצאתי משם, נשארנו בקשר חבורה של בנות, התחלנו לאתר עוד נשים [...] למרות שזה היה המקום הכי נמוך שלי, הגעתי ממנו למקום הכי גבוה מבחינה נפשית [...] אני הוצאתי צו הגנה, אחרי בערך שבועיים שהייתי שם, הוציאו את הבן הגדול שלי משם... פשוט קרעו את הילד ממני... למחרת קמתי לאחר לילה שלם של בכי... [...] אז הבנתי שזהו, אני קמה... שאני לוקחת את האחירות, תוך יומיים הוצאתי אותן משם, ובאותו סופשבוע כבר היינו בבית... אחרי שעברתי את כל התהליך הנפשי הזה, דיברנו בפייסבוק, והחלטנו אני ועוד מישהי שלא הייתה אתנו במקלט [...] דיברנו כמה בנות, ואמרנו בואו נקים קבוצה..."²²

4.3.2 ההיבט החברתי: שינוי התדמית החברתית של נשים חד-הוריות.

"לא פרוזיטית – עובדת"

סיפורה של ויקי קנפו הוזכר במספר ראיונות כמניע כמרכזי לרצון לשנות את תפיסת המדיניות והתפיסה החברתית כלפי נשים חד-הוריות. ויקי היא אם חד-הורית שבשנת 2003 הובילה מחאה מתוקשרת עקב החלטה על קיצוץ בקצבאות של המוסד לביטוח לאומי ונגד הסטיגמה שנשים חד-הוריות הן "פרוזיטיות" ובטלניות.

עטרה הדגישה בריאיון כי הנשים החד-הוריות אינן מסכנות או "מתמסכות", אלא נשים חזקות שרוצות לקבל הכרה ביכולותיהן ולקבל את זכויותיהן כנשים עובדות המגדלות בכבוד את ילדיהן. התפיסה של עטרה בדבר הצורך ליצור שינוי תודעתי בחברה נשמעה בקרב מרבית המרואיינות, שגם הן העידו על עצמן כנשים עובדות שאינן רוצות לחיות על חשבון האחר אלא לקבל את מה שמגיע להן:

"קודם כול להעלות על המפה שחד-הוריות זה לא ויקי קנפו. המסכנה מדימונה שהולכת לירושלים ועושה מחאה. שככה תופסים חד-הוריות. זה נשים חזקות שמגדלות את הילדים, שעובדות, הן לא נצלניות, לא באות על חשבון המדינה, לא רוצות טובות. הן רוצות שהמדינה לא תתנכל להן עם העניין הזה של המזונות, הן רוצות שהמדינה תעזור להן לקבל את הילדים. הרבה מהן זה נשים שנפלטו ממערכות יחסים מאוד קשות עם גברים שלא משתפים פעולה בגידול הילדים."²³

דולי מחזקת את הצורך בשינוי התדמית של נשים חד-הוריות:

²¹ מתוך ריאיון עם גל שנערך ב-15.04.2015.

²² שם.

²³ מתוך ריאיון עם עטרה שנערך ב-20.03.2015.

"לשנות את התדמית של האם החד-הורית, שנתפסת כאישה מסכנה, אומללה, חסרת השכלה, חסרת שיניים, מקצבת נדבות. צריך לשנות את זה." 24

4.3.3 ההיבט של המדיניות הממשלתית כלפי נשים חד-הוריות.

"המדינה מקבעת חולשה, נזקקות, חולי."

מדברי המרואיינות עלה כי מצבן הקשה של אימהות חד-הוריות קשור בין השאר לחוק המזונות, הקובע שאימהות שאבי ילדיהן אינו משלם דמי מזונות תקבלנה את דמי המזונות מהמוסד לביטוח לאומי כקצבת הבטחת הכנסה. המשמעות היא שיציאה לעבודה של נשים חד-הוריות תגרום לצמצום משמעותי בקצבת הבטחת הכנסה שלהן ואף לביטולה. המרואיינות אמרו שחוק המזונות פוגע בצורה קשה בנשים החד-הוריות וגורם לכך שנשים נאלצות לא לצאת לעבודה, לשבת בבית או לעבוד בצורה לא חוקית, משום שאם תעבודנה כדין הן תשתכרנה שכר נמוך ביחס להוצאותיהן. כתוצאה מהחוק, בחירה בכל אחת משתי האפשרויות מובילה במרבית המקרים לחיים מתחת לקו העוני. כדבריה של גל:

"חוק הביטוח הלאומי אומר ככה: נאמר והגרוש שלי לא משלם לי מזונות, נאמר ואני עובדת, ואני הולכת לביטוח לאומי ומבקשת את דמי מזונות של ביטוח לאומי. ביטוח לאומי אומר לי ככה: 'אם את עובדת, על כל שקל שאת מרוויחה אנחנו נקזז מדמי המזונות של הילדים שלך. אם את מרוויחה 6000 [ש"ח] את לא מקבלת כלום, לכן להוצאה לפועל'. בעצם מה זה אומר? שהמדינה שלנו אומרת: 'אל תעבדי, שבי בבית, תקבלי מביטוח לאומי את המזונות מה שמגיע לך'. אנחנו לא רוצות, אנחנו רוצות לעבוד."

שרון מתארת כיצד חוק המזונות פוגע בכל המשפחה, ולא רק ברמת החיים הכלכלית:

"וחוויתי את זה על בשרי, שהייתי מקבלת 3,000 שקל מזונות מביטוח לאומי, ורציתי לצאת לעבוד, כי מה זה 3,000 שקל לקבל מביטוח לאומי? כאילו, מה זה 3,000 שקל מזונות? שכירות כבר עולה היום יותר. ואין, ואני רואה נשים חד-הוריות שמרימות אלי טלפון, שאין להם כבר אוכל לילדים, והם מנותקות מחשמל, ונגמר להם הטוקמן במונה, ואין להם מים, ואין להם גז, והם לא יפנו לרווחה כי הם מפחדות מהרווחה. מהסטיגמה של לקיחת ילדים. וזה דבר חזק היום, זה דבר מאד-מאד חזק היום."

הרצון לשנות את התפיסה של קובעי המדיניות ולהוביל לשינוי חקיקתי אשר ייטיב עם הנשים החד-הוריות הוא אחד מאבני הדרך העיקריים של כל אחת מהמרואיינות. למשל לדעתן שינוי חוק המזונות יעודד נשים חד-הוריות לצאת לשוק העבודה, כאשר המשמעות של יציאה לעבודה עבור אותן נשים אינה רק הגדלת מקור הכנסתן אלא גם מעמד חברתי טוב יותר, הגדלת הרשת החברתית ועוד. ראייה לכך היא שרוב המרואיינות מעידות שהן לא היו מוכנות לא לעבוד ולהיות נתמכות על-ידי המוסד לביטוח לאומי. אדרבה, הן ויתרו על דמי המזונות לטובת יציאה לעבודה אשר גרמה להן להרגיש משמעותיות בקרב החברה ולא כמקרה סעד של המדינה. אתי מדברת בכעס בריאיון על התנהלותן של חלק מהנשים החד-הוריות אשר מעדיפות להיתמך על-ידי המוסד לביטוח לאומי ולא לצאת לעבוד:

24 מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

"נלכדים בתוך המלכודת הזאת, נלכדים. את יודעת, כשאני שומעת אישה שאומרת, "אבל למה שאני אצא לעבוד? אני מקבלת מביטוח לאומי ככה, אני מקבלת סיוע בשכר דירה ככה, וא-". מצד אחד, אני מבינה אותה. מצד שני, בא לי לנער אותה, ולהגיד לה 'הלו, גיברת, את שבוייה. מה את עושה כאילו? מה, מה את עושה?', זה לא נתפס לי".²⁵

בקרב מרבית המרואינות ניכרת אכזבה ממדיניות הממשלה כלפיהן. הן מסבירות כיצד מדיניות הממשלה מקבעת את החלשים, מחזקת סטיגמות ואינה מאפשרת שינוי וצמיחה בקרב נשים חד-הוריות. התסכול שהנשים חוות נובע מהצורך להסביר את מצבן ואת רצונן להיות חלק אינטגרלי מהחברה ללא יחס מועדף. הן מבקשות שהמדינה תאמין ברצונן לחיות בכבוד ולקבל את זכויותיהן כאימהות חד-הוריות הרוצות לגדל את ילדיהן ולהתפרנס כראוי:

"המדינה הזאת מקבעת חולשה, נזקקות, חולי. אוכלוסיות. המדינה הזאת לא מעצימה אנשים. היא מנמיכה אנשים עוד ועוד. תסתכלי היום מה קורה עם אימהות חד-הוריות. אם היא מקבלת מזונות בגובה כזה, אז מותר לה הכנסה כזאת. יש לה איזה רכב מסרית, אז אסור לה זה. והיא לא תקבל השלמת הכנסה, והיא לא תקבל הבטחת הכנסה. כאילו המדינה הזאת מקבעת חולשה. ואנשים, נלכדים בתוך המלכודת הזאת, נלכדים".²⁶

4.3.4 סיכום: מניעי הנשים לפעולה בהיבט אישי וחברתי וכתוצאה מהמדיניות.

בראיונות עלו בבירור מניעים רבים שהובילו את הנשים לפעילות למען נשים כמותן. ברמה האישית, הן חשו עלבון צורב עקב הסטיגמה כלפי נשים חד-הוריות בשיח הציבורי כעצלניות או רמאיות, החוויות השליליות בעקבות היחס של אבי ילדיהן והסיוע הדל שהמדינה מעניקה לנשים חד-הוריות, ובה בעת עלה בהן רצון עז להקים קבוצת שייכות. ברמה המערכתית, הן התמודדו עם יחס בעייתי או מטעה של הפקידים שאמורים היו לספק להן סיוע ומידע בנוגע לזכויותיהן וחשו חוסר אונים בשל היעדר ידע על זכויותיהן וההכרח להבין מושגים חדשים ולא ברורים כמו צו הגנה, צו איסור יציאה מן הארץ ועוד. אלה הובילו אותן לתבוע את זכויותיהן, על אף הקשיים והמכשולים הברוקרטיים. הרצון לדעת ולהבין מהן זכויותיהן לאחר הגירושין, מהו פסק דין וכיצד להתמודד עם בתי משפט הוביל את הנשים להעביר את הידע זו אל זו כדי לחזק נשים במצבן וללמד אותן שהן יכולות להילחם למען זכויותיהן. ההתארגנויות שהן הקימו סיפקו להן את התמיכה והעזרה ההדדית הדרושות להן מבחינה אישית וחברתית כדי שהן יוכלו לחולל שינוי בחייהן ובתקווה גם במדינה בעתיד.

4.4 דפוסי הפעולה של ההתארגנויות למען הנשים החד-הוריות

4.4.1 סוגי הפעילות.

הפעילויות בהתארגנויות שהנשים החד-הוריות הקימו כוללות מגוון רחב של שירותים בתחומים שונים כגון ייעוץ משפטי, הדרכה הורית, טיפול רגשי, קבוצת תמיכה, קישור עם מתנדבים, ניסיון לשינוי מדיניות וגיוס תרומות. להלן יפורטו הפעילויות ומאפייניהן.

4.4.1.1 סיוע רגשי וחומרי.

²⁵ מתוך ריאיון עם אתי שנערך ב-10.02.2015.

²⁶ מתוך ריאיון עם אסתר שנערך ב-10.02.2015.

ההתארגנות ע"ב מתמקדת במתן מענה לקשיי ההתמודדות היומיומית של הנשים החד-הוריות קרי עזרה הדדית ומענה רגשי וכן ארגון ימי הולדת, אירועי בת מצווה, סלי מזון וארוחות חג. אורנה תיארה את הסיפורים הקשים שהיא שומעת במסגרת פעילותה בהתארגנות:

"ההתמודדות עם סיפורים. מאוד-מאוד קשה לשמוע סיפורים שאת יודעת שאין לך יכולת לעזור. שבאה אם חד-הורית ואומרת לך שזורקים אותה מהבית כי אין לה לשלם שכירות, ואני לא יודעת איך לארגן תורם שיתרום לה שכר דירה. ואז לשבת איתה ולנסות לבנות איתה איך להתמודד עם החשש שאין לה משפחה, והמשפחה שלה מתנכלת אליה, כי היא התגרשה, והיא זרוקה לרחוב, ואין לה איפה לחיות. זה, אז יש סיכוי שבגלל שאין לה איפה לחיות אז החשש שלה להוצאת ילדים מהבית גובר. ולנסות להתמודד, ולנסות לקשר אותה אולי איזה חברה אחרת מהארגון שתוכל לקחת אותה לכמה ימים."²⁷

מלנה תיארה את הסיוע המגוון לנשים:

"להגן על נשים שהן חלשות שהן לא יכולות, לעזור לנשים שקשה להן, אם זה כלכלית, אם זה נפשית, אם זה פיזית, לא משנה מה, יש לכן לאן לפנות 24/7."²⁸

גל הסבירה כמה התרומה של ההקשבה וההכלה חשובה עבור נשים שיכולות לחוש ביטחון להביע את עצמן, במיוחד כאשר אין מקום אחר שבו הן יכולות לשתף אחרים במצוקותיהן:

"יש לנו כמה נשים במעגל אלימות, עניין של כוח, עניין של לדבר על זה, עניין של לא להיחשף אבל שמישהו מבין, שמישהו שומע, מישהו בגובה העיניים שלך ולא איזה פסיכולוג או עובדת סוציאלית. אלא את יודעת שאת יכולה לפתוח. זה דבר מאוד מאוד חשוב כי זה חלק מאוד עיקרי לנשים שחוו גירושים קשים ואלמים."²⁹

עטרה תיארה כיצד אישה שחוותה אלימות מבינה אישה אחרת שחוותה אלימות וכיצד הן יכולות לסייע זו לזו מתוך היכרות והבנה של המקום שממנו באה אותה אישה:

"רוב המקומות לא יודעים ממש איך להנחות, כולל עובדות סוציאליות. הרבה מתרגמים את האלימות, במיוחד אם היא לא פיזית, לריב משפחתי, ולא באמת אלימות שמתמשכת במשך שנים, ואז לא נותנים לאישה בכלל כלים להתמודד מול זה, והיא נשארת כל הזמן חלשה. היא לא מתחזקת למרות שהרבה מאוד נשים שחוו את זה הן נשים חלשות, הן ממש חלשות. גם סטיגמה שיש על הדבר הזה, שתמיד את רואה בתמונות, זה לא נכון. זה לא כל אישה חמישית בארץ. זה מגפה, ממש מגפה. אז אני מלמדת, מלמדת איך להתמודד מול התהליכים והרשויות, איך כמובן לחזק את האישה שתהיה במקום אחר לגמרי. מה הוביל את האלימות שם, את החלק שלה בתוך הדינמיקה הזאת. איך היא יכולה להפסיק את זה, איך להשתחרר מכל הצורך הזה. זה צורך, שיגידו לך שאתה לא בסדר, באיזשהו שלב זה מאבד שליטה. זה מה שאני מלמדת, אני ממש מוציאה נשים לחופש."³⁰

נשים חד-הוריות שקיבלו בעבר עזרה מנשים חד-הוריות אחרות והצליחו להתקדם מבחינה תעסוקתית, חברתית ואישית מסייעות לנשים חד-הוריות שנמצאות כעת במשבר וזקוקות לעידוד, תמיכה וייעוץ, כפי שגל תיארה:

²⁷ מתוך ריאיון עם אורנה שנערך ב-20.03.2015.

²⁸ מתוך ריאיון עם מלנה שנערך ב-13.03.2015.

²⁹ מתוך ריאיון עם גל שנערך ב-15.04.2015.

³⁰ מתוך ריאיון עם עטרה שנערך ב-20.03.2015.

הן? עכשיו, אני מבינה, אני מבינה שצריך לצאת לעבוד, אני מבינה שאם אני לא אפרנס את הילדים שלי, אף אחד לא יעשה את זה. למשל כל יום כשאני עובדת, אני עובדת בגן ילדים פרטי.³³

בה בעת, בעל תפקיד בכיר בארגון מהמגזר השלישי מציג את הקושי שלו להוביל תהליך של שינוי מדיניות בעזרת הנשים החד-הוריות, על אף רצונן בשינוי זה:

"הקשיים המרכזיים זה היכולת להיפגש, חוסר סבלנות. זה לא קשיים שרק ספציפיים לחד-הוריות, למעט הקטע של להיפגש, שהן תמיד תלויות בבייביסיטר ולא יכולות [להיפגש]. אבל כיוון שאנחנו עובדים בעיקר עם אימהות חד-הוריות עובדות, אז זה יותר מסובך. קשיים רגילים של ניהול התארגנות, שינוי מדיניות. אין סבלנות לחכות עד שדברים יקרו בשטח, כשדברים קורים לאט מדי אתה מתוסכל. שתמיד חושבים שמישהו אחר צריך לעשות את העבודה, אבל אלה קשיים רגילים של התארגנות, אני לא לוקח שום דבר מיוחד."³⁴

4.4.1.3 עבודה בכנסת.

הנשים בהתארגנות ה"נ פונות לחברי כנסת ונוכחות בוועדות הכנסת הרלוונטיות כדי לקדם את זכויותיהן. שתיים מהמראיינות הפעילות בהתארגנות זו ראו את עצמן כמובילות בתחום של הפצת מיילים לחברי כנסת והפצת תורתן בעניין זכויותיהן של נשים חד-הוריות.

שירן מהתארגנות זו מתארת כיצד היא פועלת בכנסת:

"זה אומר להיות מחוברת כמעט 24 שעות ביממה לערוץ 99, לערוץ הכנסת, זה להיות אונליין עם אתר הכנסת. מה שקרה זה חצי שנה אחרי שהתחלתי, אין לי מושג מאיפה, נוצר קשר ביני לבין מישהי שמפעילה אתר כנסת פתוחה. פיתחתי אג'נדה שמטפלת בכל מה שקשור בביטוח הלאומי, כל הנושא של ביטוח לאומי, כל החוקים, כל ההצעות חוק, כל ישיבת ועדה. זה אומר, אני לא יכולה להיות שם פיזית, אבל אני כן יכולה להיכנס לפרוטוקול של הוועדה ולראות כל מיני דברים שיש גורמים לי לשאול שאלות, ואז אני מתחילה לראות שאלות. אז חברי כנסת יודעים מי אני מזה שאני יוצרת איתם קשר במיילים, למה זה ככה, ואיך זה ככה, למה זה נעשה ככה."³⁵

"ילד הוא אדם קטן, אמנם קטן אבל יש לו את כל הזכויות של אדם גדול"

את ההתארגנות ק"ל מובילה אם חד-הורית במטרה לקדם הצעת חוק המגנה על זכויות הילד אם הוא חושש להיפגש עם אחד מהוריו לאחר שהם נפרדו או התגרשו. מובילת הארגון עובדת בשיתוף פעולה מלא עם מנהלת המרכז לקידום מעמד האישה בעיר במרכז הארץ יחד עם נציגות מויצ"ו, נעמ"ת, "ידיד" וההתארגנות ה"נ כדי לקיים לכנס גדול שיעלה את המודעות לצורך בשינוי חוקתי בעניין זכויות הילד. היא מתארת את הפעילות:

"אני ודנה עכשיו הולכות חזק מאוד על הצעת חוק על המסוכנות, כדי למנוע את כל 'ההוא אשם, היא אשמה'. לחזק את ההצעת חוק. [...] יש חוקים, רק שלא אוכפים אותם. לחזק את הצעת חוק של מסוכנות. ברגע שאימא באה, או האבא בא, ואומר האישה הזאתי לא בסדר, או זה לא בסדר. לדוגמה, כשאני ביקשתי הערכת מסוכנות מהגרוש שלי, שאלו אותו, אמרו לו תקשיב, יצא א, ב, ג, ד, עליך. אנחנו רוצים שתעשה בדיקת מסוכנות. בגלל שהוא מכיר את

³³ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

³⁴ מתוך ריאיון עם בעל תפקיד בכיר מארגון מהמגזר השלישי שנערך ב-06.05.2015.

³⁵ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

החוק, החוק אומר שהוא יכול להגיד כן, הוא יכול להגיד לא. אין לי מושג איך זה, באמת לא הבנתי את החוק הזה. שהזכות של אותו בן אדם להגיד כן או לא, שמעת על זה? מאיפה זה בא?"³⁶

השאיפה העיקרית של מובילות התארגנויות ק"ל וה"נ היא לבסס "מרכזי קשר" גדולים שיעמדו בעומס המקרים של נשים חד-הוריות, לתת לעובדות סוציאליות את הכלים הדרושים להתמודדות עם איום מצד ההורים ולהציב מטפלים כגון פסיכולוגים, תרפיסטים ופסיכיאטרים שיסייעו במתן תמיכה רגשית לילד בעת הצורך ויאבחנו אם מצבו הרגשי של הילד מאפשר לו להתמודד עם המפגש של ההורה עמו. ליהיא מתארת את התסכול וחוסר האונים שהיא חשה ב"מרכז קשר" כשקולו של בנה לא יכול היה להישמע כשווה בין שווים:

"החוק של ההורים גובר לרוב על החוק של הילד, של הזכויות שלו. ואז באות העובדות הסוציאליות בעצם, והדבר היחיד שהן יכולות להגן על הילד, זה מרכז הורים וילדים – מרכז קשר. ובתוך מרכז קשר אין את כל הרכיבים, אין תרפיה באמצעות אמנות, אין דיבור לילדים, אין פסיכולוגים, אין פסיכיאטרים... הדו"ח עצמו הוא של עובדת סוציאלית שראתה [את הילד]. היא מוסרת את זה לפקידת סעד לסדרי דין... ולא משקיעים הרבה במרכזי קשר, אין הרבה מקום, התור הוא ארוך, המקום הוא קטן. הצוות עובדים, הוא רק עובדים סוציאליים, בלי פסיכולוגים, בלי תרפיסטים, בלי פסיכיאטרים. כל הבית החם הזה, שצריך להגן על הילדים, הופך להיות תחנה, ותחנה מאוד קצרה. כי אחרי חודש, חודשיים, שלושה, כבר נותנים הסדרי ראייה מחוץ למרכז קשר. להכניס למרכז קשר, זה הופך להיות טלטלה נוספת, שהיא לא מבוקרת מספיק כדי לתת את המענה הנכון."³⁷

אחת המרואיינות מתארת את הקושי בהיעדר סבסוד למתן שירותים:

"שלא יהיה שום דבר שאישה תצטרך לשלם 6 אלף ₪ לבדיקה פסיכו-דיאגנוסטית, 400 ₪ לשעת שיחה עם אחד מהמטפלים. זה אבסורד, מטורף. ומכריחים אותך, דרך הבית משפט. מכריחים במכון לשלם 12 אלף שקל. חצי את חצי הוא. גם אם הוא יוצא דפוק, ואת בסדר, את משלמת. על מה?"³⁸

לדברי המרואיינות הן פעילות גם בפעילויות קהילתיות חברתיות אחרות מעבר להתארגנויות אשר נחקרו בעבודה הנוכחית. לכל אחת מהן יש תחום פעילות שהוא רק שלה והן נעזרות בקשרים שהן יצרו עם הארגונים השונים. למשל, חלקן מתחזקות קבוצה בפייסבוק כדי לקדם נושאים דומים או נושאים שקרובים יותר ללבן כמו יצירת קהילה תומכת של נשים חד-הוריות בקהילה שבה הן מתגוררות או מתן עזרה לנשים שהשתחררו מהכלא. חלקן מארגנות תרומות למשפחות במצוקה ללא קשר לעזרה שהן נותנות בעת הצורך בהתארגנויות וחלקן ניסו להקים מרפאת שיניים קהילתית לטובת משפחות במצוקה.

4.4.1.4 עבודה עם כלי התקשורת – טלוויזיה, רדיו.

המרואיינות מההתארגנות ה"נ סיפרו שהן פועלות רבות מול התקשורת. דולי מתראיינת לכלי תקשורת שונים בארץ בעיתויים שבהם היא מבחינה שיש באפשרותה לסייע לאישה במצוקה, לקדם את מטרות ההתארגנות או להביע מחאה על אמירה או אירוע שאינם משקפים את תפיסתה. נשים נוספות מהתארגנות זו מקושרות עם עיתונאים שונים ומביעות את דבריהן:

³⁶ מתוך ריאיון עם ליהיא שנערך ב-31.05.2015.

³⁷ ש.ם.

³⁸ ש.ם.

"ברגע שנתקלתי באיזשהו עוול שנגרם, פשוט הרמתי טלפון ואמרתי אני רוצה כתבה ככה, ככה וככה. ובאותו שבו. אני בחרתי באיזה עיתונים, אני בחרתי מה יהיה מפורסם בכל הדברים האלה. ככה יצרנו גם קשר עם קבוצות בערים אחרות." ³⁹

דולי תיארה כיצד החשיפה לתקשורת בתחילת דרכה, במסגרת צעדה לכיוון ירושלים כאות מחאה על מצבן של נשים חד-הוריות, הובילה לכך שנשים חד-הוריות רבות, עמותות וחברי כנסת יכירו בהתארגנות שלה ושל חברותיה למען קידום זכויותיהן של נשים חד-הוריות:

"יצאנו כולה שתי נשים. אני ואניטה התחלנו כי גלית לא יכלה לקבל חופש מהעבודה. תוך כדי גלית הצטרפה, כבר שם הצטרפו בנות. באמת לא עשינו מזה כזה שואו, אבל מה לא הפסיקו, כאילו הכתבים לא הפסיקו. וגם זה שהורידו לנו מסוק, זה בכלל עשה בלגאן, משטרות, מה פתאום אסור לכן ללכת בכביש 1. קיצור זה עשה הרבה." ⁴⁰

גם גל, ממובילות ההתארגנות ה"נ, תיארה כיצד החשיפה שלהן בתקשורת הובילה להכרה בהתארגנות שלהן ולעידודן להמשיך לפעול למען נשים חד-הוריות:

"רק ערוץ 1, וואלה גם צילמו אותנו שם בקטנה. אבל זה הצליח השקט הזה, הגיע להרבה מאוד אנשים. ביבי שלח את אחד השומרים שלו ואיחל לנו שבת שלום... הגיעו מלא חבר'ה ממפלגת העבודה לעשות אתנו קבלת שבת. והגיעו אנשים מירושלים ששמעו שאנחנו שם, באו לבדוק אם אנחנו צריכות משהו. ישבנו שם, הקמנו אוהל קטן על המדרכה [...]. הייתה כתבה בערוץ 1, לא עשינו מזה רעש. אבל זה עשה הד מספיק, אז נהיה גל ענקי של הרבה מאוד נשים, שגם כן סובלות מהסיפור הזה של מקזזים מדמי המזונות של הילדים, ותלויים בה." ⁴¹

4.5. מאפייני הפעילות של ההתארגנויות

4.5.1 היקף הפעילות של מובילות ההתארגנויות – 24/7.

מובילות ההתארגנויות זמינות לאוכלוסיית היעד בכל שעות היממה. נוסף להן ישנן פעילות חברתיות אחרות המסייעות להן. למשל, בהתארגנות ע"ב קיימות נשים המסייעות למובילות בשעת הצורך, ובהתארגנות ה"נ לא קיימת הגדרה רשמית של בעלות תפקידים אלא על פי הכישרים והיכולות האישיות שלהן, למשל קריאת פרוטוקולים של ועדות בכנסת, העברת מידע, כתיבת מכתבים וייעוץ לנפגעות אלימות. עם זאת מובילות ההתארגנות מתארות עומס רב:

"הקושי הכי גדול זה שאנחנו עובדות. אני מדברת בשתיים, כי אני וגלית זה גוף אחד. הלוואי והיינו יכולות לעשות את זה כל היום. אבל תחשבי כשאת נמצאת במקום עבודה והטלפון לא מפסיק לצלצל, נשים כל הזמן מתקשרות, הבוס שלך לא ממש אוהב את זה. כי הוא משלם לך בשביל שתעבדי אצלו, לא שתעבדי בארגון הזה. מצד שני את מסתכלת על הטלפון ואת שיש נשים שאת יכולה לסנן אותן, את יכולה להגיד זה סובל דיחוי לערב. ויש נשים שאת יודעת שהן במצב שאת חייבת לענות, את פשוט חייבת לענות. אז זה בין הקשיים הכי גדולים, שאנחנו זמינות להם כל הזמן, וזה פוגע בנו, זה באמת פוגע בנו. קושי שני, תראי זה 24 שעות ביממה, זה אתמול עד שעות מאוחרות, כל לילה בעצם עד שעות מאוחרות עד 2-3 לפנות בוקר." ⁴²

4.5.2 סלקציה ושמירה על כללי התנהגות.

³⁹ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

⁴⁰ מתוך ריאיון עם גל שנערך ב-15.04.2015.

⁴¹ שם.

⁴² מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

הפייסבוק נתפס ככלי פרקטי אשר מאפשר לשתף אנשים רבים במצוקות של נשים חד-הוריות, למצוא אוזן קשבת ואף לקבל עזרה חומרית מתורמים. האפשרות להיעזר בפייסבוק ולהגיע לתורמים פוטנציאליים משמעותית מאוד:

"תראי, אם יש דברים שאני יכולה, אז כן. אם יש פרסומים שהם מפרסמים, אם אני יכולה אני עוזרת לשתף מפגשים, או אם מישהי צריכה מיטה, ארון, מקרר. אז אני עוזרת בזה. מחפשות עבודה, אז אני משתפת והכול, זה יותר וירטואלי. זה עובד, זה ממש עובד".⁴⁷

הפייסבוק מאפשר להמשיך לסייע לנשים גם כשמנהלות הקבוצה אינן זמינות:

"אני חושבת שהיום הפייסבוק הוא כלי מאוד מאוד חזק. כל הפוליטיקאים משתמשים בו מצוין. קודם כול, לבחור שותפה. אם היא מחליטה שזה יהיה עם שותפה, אז לבחור שותפה, לבדוק טוב טוב מי השותפה שלך. צריך להיות חיבור מספיק חזק, שאחת מפצה על השנייה. בגלל שזה ארגון של אימהות חד-הוריות, שיש לנו ילדים קטנים, מה לעשות לפעמים ילד חולה, נכנס לניתוח, ילד נמצא במשבר, השנייה צריכה לפצות על התקופה הזאת שהאחת נעלמת, ולהפך".⁴⁸

הפעילות בדפי הפייסבוק של שלוש ההתארגנויות מיועדת לנשים חד-הוריות המחפשות מקום לשתף חוויות, תסכולים והשגות ואף להעלות פרסומים כדי לקדם את העסק האישי שלהן. בנוסף, חלקן מפרסמות פוסטים אישיים של בני משפחתן ומקומות ואירועים שהן היו בהם עם ילדיהן. לפיכך הפייסבוק מהווה רשת חברתית וירטואלית רחבה אשר מאפשרת לנשים להרגיש משמעותיות ולתחזק מעגל חברים נרחב ותומך. אורית מתארת את קשרי החברות ההדוקים שהיא יצרה עם חברותיה לקבוצה בפייסבוק:

"יש שם בנות שהן ממש מההתחלה והיום זה כבר כאילו עבורי זה לא רק בפייסבוק. כאילו אם אני רק מצייצת את הדבר הכי קטן, הכי... זה כבר טלפונים. [...] שבוע שעבר הייתי באשקלון לחפש דירה אז עשיתי שקט שאני באשקלון. כל החברות שבקבוצה אמרו בואי לבקר ואני בכלל אצל חברה שהיא בכלל לא קשורה לקבוצה. ביום שהגעתי לאשקלון, את לא מבינה, הן כולן נעמדו על הרגליים האחוריות כדי לעזור לי למצוא דירה. [...] את רואה את החום והאהבה שאני מקבלת".⁴⁹

מובילות ההתארגנויות הן אלה שיוזמות ופעילות בהתארגנות ברשת החברתית. הן מעלות פוסטים על נושאים שונים שמעסיקים אותן, שמכעיסים אותן או שגורמים להן לחוש אכפתיות ורצון לעזור, ואילו שאר הנשים בקבוצה לרוב מגיבות ב"לייק" או בתגובה מילולית. מובילות ההתארגנויות מפרסמות לעתים מאמרים או כתבות מעיתונים (רואה, 2015) כדי לעורר מודעות או אהדה בקרב חברות הקבוצה. כמו כן הן כותבות פניות לראש הממשלה⁵⁰ או תגובה כלפי מדיניות הממשלה שהיא משותפת להתארגנות ולארגון אחר שמסייע להן.⁵¹ דוגמה נוספת לפוסט שאחת ממובילות ההתארגנויות העלתה הייתה פנייתה לסיוע חומרי של מזון, ביגוד ועוד עבור נשים חד-הוריות, מתוך הרצון שלה לגייס תורמים מכל חלקי הארץ למען נשים חד-הוריות.⁵² כמו כן לעתים עולים פוסטים של ארגונים המשתפים פעולה עם נשים חד-הוריות

⁴⁷ מתוך ריאיון עם ענבל שנערך ב-13.03.2015.

⁴⁸ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

⁴⁹ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

⁵⁰ מתוך דף הפייסבוק של ה"נ – פנייה של ה"נ יחד עם ארגון מהמגזר השלישי לראש הממשלה ב-28.12.2014. נשלף ב-20.03.2016.

⁵¹ מתוך דף הפייסבוק של ה"נ, נשלף ב-17.02.2016.

⁵² מתוך דף הפייסבוק של ע"ב – נכתב על-ידי מקימת ההתארגנות ב-21.03.2015. נשלף ב-20.03.2016.

המציגים את מצבן של נשים חד-הוריות ופעילויות שהם רוצים לקדם כדי ליצור מודעות ולכידות סביב אותן נושא.⁵³

לאורך כל הראיונות הסבירו הנשים שהשימוש בטכנולוגיה הוא אחד הגורמים המרכזיים לקדם מאמץ חברתי. במילים אחרות, השימוש בכלים הטכנולוגיים התקשורתיים בקרב כל אחת מהתארגנויות נתפס כמשמעותי לקידום מטרותיהן ולהצגתן כאוכלוסייה חזקה הפועלת למען עצמה. דרך כך הן מעלות את המודעות להתארגנות ולמטרותיה, מייצרות שינוי תפיסתי-חברתי על אודותיהן ומסייעות זו לזו.

4.6 היחסים בתוך התארגנויות וביניהן

4.6.1 מערכות היחסים בין הנשים ובין הארגונים.

תת-פרק זה יתאר כיצד המרואיינות תופסות את מערכות היחסים בינן לבין עצמן, בין הארגונים ובין הארגונים לבין הגורמים המסייעים להם.

כפי שעולה מהראיונות, הנשים רואות בשיתוף פעולה זו עם זו אמצעי לקדם את מטרותיהן המשותפות כאשר הן מקיימות יחסים הדדיים זו עם זו ומעניקות זו לזו תמיכה רגשית וסיוע ממשי על פי הצורך. המרואיינות ציינו כי דרך שיתוף פעולה הן נותנות מענה לצורכיהן, ובה בעת הן חשות סיפוק אישי ותחושת מסוגלות כאשר הן מסייעות לנשים שנעזרות בהן, תחושה המעצימה את ערך השותפות ביניהן.

המרואיינות תיארו מערכות יחסים מורכבות בין הנשים לבין עצמן. מחד גיסא הן מתארות אחדות, שיתוף פעולה, עזרה הדדית ותחושה של שותפות גורל בין הנשים בהתארגנות. מאידך גיסא, תועדו בחלק מהראיונות סימנים להתבדלות מהקבוצה, ביקורת וכעס כלפי הנשים החד-הוריות שאינן פעילות בהתארגנות ותנודות בין ראיית עצמן כחלק מקבוצת ההשתייכות לבין תפיסתן כנשים המתמודדות בעצמן ללא סיוע הקבוצה. אסתר תיארה את תחושותיה כלפי נשים חד-הוריות אחרות:

"אני, אני שונה. עם יכולות שונות. את יודעת, דיברתי עכשיו עם אימא חד-הורית, נכנסה לדירה, חוץ ממיטות אין שם שום דבר. מאד פעילה, חברתית, אבל מחכה לביטוח לאומי שהם יתנו לה הובלה, ו-1. אני לפני שלושה חודשים עזבתי את הבית, את הבית שלי ושל בן-זוגי, שמבחינת הקניין הוא היה שלו, אבל זוגיות של 9 שנים, בית שבניתי במו ידיי, לא ביקשתי כלום, קמתי והלכתי. לא אחת שתחכה, לא להובלה מעמידר, או להובלה, סליחה, מביטוח לאומי. או, לא. לא. ממש לא. כי, אנשים לא מבינים דבר אחד, כשהם בעצם נאלצים לשלם הרבה יותר ממה שהם מקבלים. וזה הולך ומתקבע. כאילו. סליחה. תסתכלי על הבית שלי."⁵⁴

אחת המרואיינות הביעה תסכול אל מול נשים שעוזרים להן ולא עושות דבר למען עצמן:

⁵³ מתוך אתר האינטרנט של ארגון מהמגזר השלישי. נכתב על-ידי נציג בכיר מהארגון ב-07.03.2016. נשלף ב-10.04.2016.

⁵⁴ מתוך ריאיון עם אסתר שנערך ב-10.02.2015.

"...מחוסר הבנה, ואני ממש מצטערת להגיד את זה. אבל יותר ויותר אני מגיעה למסקנה שיש הרבה יותר נשים שיעדיפו להישאר בדיוק איפה שהן נמצאות, בידיעה שיש מישהי אחרת שעושה את זה בשבילן, מאשר לצאת ממקום או אזור הנוחות שלהן ופשוט לעשות".⁵⁵

בה בעת חלק מהמרואיניות חשות הזדהות עם נשים חד-הוריות אחרות לאור הרקע הדומה:

"אני אגיד לך את האמת, אנחנו יודעים מה צריך לעשות, קשה ליישם. הן יודעות הכול, הכול. קשה ליישם. אז עוד אחת שתבוא ותגיד להן, תיתן להן את הכלים. אבל הן לא מצליחות ליישם, ולמה? כי הן כבויות ואין להן מצב רוח, כי הן כל היום בבית. והן מנקות והן לא עובדות. אז ההרצאות האלה זה סוג של כיבוי שרפות, צריך טיפול מהשורש. וטיפול מהשורש זה לעזור להן למצוא עבודה, זה לעזור להן למצוא תעסוקה".⁵⁶

כאמור, בראיונות ניכרת הערכתן של המרואיניות כלפי הנשים המובילות את ההתארגנויות בשל ההקרבה והעשייה שלהן לטובת האוכלוסייה:

"העשייה שלהן מאוד מאוד מעודדת. הן שתי נשים מאוד מאוד חזקות, שלא מפסיקות לרגע. זה לא רק ברמה הזאת, זה באמת לעזור לנשים שצריכות, לא משנה מה, הן נמצאות שם. הן באמת מהוות סוג של מודל, ברמה מאוד גבוהה. ולראות כמה הן נלחמות באמת, עבור ציבור כל כך גדול במדינת ישראל, לא יכול לתת לך את האפשרות לשבת בשקט. לפחות לא לי. ואני מרגישה ממש מחויבת, מחויבת לצבא האימהות. אני באמת כן".⁵⁷

הנשים המובילות את ההתארגנויות מספרות בראיונות על המחויבות והערבות ההדדית שלהן לנשים החד-הוריות תוך הקפדה על סולידאריות וסודיות, ובה בעת על קונפליקטים עם הפעילות האחרות בקבוצה. אורית תיארה קונפליקטים שונים:

"זה להיכנס להרבה קונפליקטים עם הרבה כאלה. שנגיד אני מעלה, סתם לדוגמה העליתי פוסט לפני חודשיים שם על איזה אם חד-הורית שהייתה זקוקה לכל מיני דברים. 'מאיפה את יודעת? והיא לא זקוקה, והיא מספרת סיפורים, והיא הולכת ועושה בניית ציפורניים'. להתמודד גם עם קשיים כאילו איך להגיב לאנשים. שאומרים לך 'אה, את טועה'. ואת רוצה לדעת שאת עושה הכול נכון והכול צודק, ושאת עוזרת באמת ובתמים. ושמים הרבה רגליים. ניסו לי להפיל לי את הקבוצה של הנתניה שלי הרבה פעמים".⁵⁸

גם שירן תיארה את המורכבות של הובלת ההתארגנות:

"כמו למשל, מישהי שנמצאת בהליכי גירושים מסריחים, מארץ המסריחים. ופתאום אני רואה מישהו שפרסם משהו שקשור למשהו שאני יודעת על האקס שלה. אני עושה צילום של מסך, ממשיכה הלאה קצת, אם זה עדיין ממשיך לדגדג לי אז אני שולחת את זה לדולי, ובדרך כלל ראי כאן. ואז זה נשלח לאישה? לא, אז דולי חוקרת את זה. איך היא חוקרת? יש לה את הדרכים שלה. שוב אנחנו כולנו, כמו שאני קשורה לעוד אנשים, גם היא קשורה לעוד אנשים, אוקי. אבל דבר כזה, כמו למשל פוסט תמים, אוקי. יכול להיות ההבדל בין להפסיד בבית משפט לבין לזכות בבית משפט".⁵⁹

4.6.2 "במקומות לא בטוחים האגו חוגג".

⁵⁵ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

⁵⁶ מתוך ריאיון עם ענבל שנערך ב-13.03.2015.

⁵⁷ מתוך ריאיון עם אורנה שנערך ב-24.02.2015.

⁵⁸ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

⁵⁹ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה בעירייה במרכז הארץ ניסתה להגדיר מה מונע מהארגונים לשתף פעולה. היא העלתה את הרעיון שהקושי בשיתוף פעולה בין ההתארגנויות נובע מכך שאלה ארגונים התנדבותיים ושכנראה יש בהם תחושת בעלות על הרצון להוביל את קהל היעד. היא ציינה גם שהנשים מתעמתות עד לכדי פרטים קטנים, במריבות שלעתיים אינן מובנות למי שמתבונן מן החוץ.⁶⁴ גם עורכת דין ממרכז נשים עירוני תיארה את היחסים המורכבים בין הפעילות בהתארגנויות:

"קשרים אישיים, תקשורת בין-אישית. יכול להיות שיש פה איזושהי תחרות בסופו דבר על קהל יעד. בפוליטיקה זה מאוד טבעי ומאוד מוכר. כל אחת רוצה בעצם להוכיח את עצמה, לשמור על הטריטוריה שלה. הייתה המון חשדנות, זה היה על רקע אישי."⁶⁵

4.6.3 היחסים עם ארגונים נוספים הפועלים בתחום.

לכל שלוש ההתארגנויות יש קשרים שונים עם מתנדבים, תורמים וארגונים שעמם הן מקיימות שיתופי פעולה. המתנדבים והתורמים הם בעלי מקצוע שונים כגון עורכות דין שמתנדבות ליעץ לנשים חד-הוריות ללא תשלום ואנשים פרטיים אשר מסייעים להן בהתאם לצורך שעולה, כפי ששירן תיארה:

"יש לי הרבה קשרים לא פורמאליים, שהם מקושרים לקשרים פורמאליים. זה אשכרה אחד עוזר לשני. זה מה שהכי מדהים. לא רק החד-הוריות, יש חד-הוריות אני הכי מפרגנת בעולם, אני גם הגעתי למצב שבו אני יכולתי לתת. גם במצב שאין. את רואה את הארגו הזה? אנשים יודעים כשהם רוצים לזרוק דברים, קודם כול מרימים טלפון לשירי. אז הדבר הזה כבר עושה את הדרך לחברה שגרה ברחובות, שהיא גם כן מקושרת לאנשים, שמקושרים לאנשים, זה כמו שרשרת, זה דבר מדהים, כן. תראי את הבית של דולי, הוא מחסן, מאז שאמא שלה נפטרה, גם הבית שלה הפך להיות מחסן."⁶⁶

בנוסף קיים שיתוף פעולה בין חלק מההתארגנויות לבין האגף לקידום מעמד האישה בעיר המרכז הארץ וארגון מהמגזר השלישי.

שיתוף הפעולה עם האגף לקידום מעמד האישה בעיר במרכז הארץ החל מהיכרות של מנהלת המשרד עם כל אחת מהנשים המובילות כשהן עצמן פנו לעזרתה בנושאים אישיים. מההיכרות עמן זיהתה המנהלת את היותן פעילות והציעה להן לקיים שיתוף פעולה ואף לנסות ולגבש מהלכים יחדיו כמקשה אחת. בעקבות זאת האגף היווה גורם מסייע לכל אחת מההתארגנויות בהתאם לצרכיה. בעלת התפקיד הבכיר באגף לקידום מעמד האישה מתייחסת לכל אחת ממובילות ההתארגנויות ביחס שווה ומכבד מאחר ששלושתן רוצות להיטיב עם נשים חד-הוריות. לדעתה לכל אחת מההתארגנויות יש קו שונה שמוביל אותה. לדבריה, ההתארגנות ה"נ רוצה להוביל שינוי יותר מערכתי במובן של מוסדות, חוק המזונות וזכויות סוציאליות; ע"ב מסייעת יותר בעניינים יומיומיים של נשים כמו פעילויות של ארגון ימי הולדת והשגת הנחות לאימהות חד-הוריות; ואילו ק"ל מעוניינת לקדם את זכויות הילד ולהקשיב לקולו.

הקושי בשיתוף פעולה בין ההתארגנויות לבין האגף לקידום מעמד האישה נבע מחוסר זמינות של הנשים שהתקשו לפנות זמן כדי לייצר שיתופי פעולה לפרויקטים משותפים. כמו כן, אמנם האגף שואף לסייע

⁶⁴ מתוך ריאיון עם בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה שנערך ב-31.03.2015.

⁶⁵ מתוך ריאיון עם עו"ד ממרכז עירוני לזכויות נשים שנערך ב-16.04.2015.

⁶⁶ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

להתארגנויות בכל הדרוש להן, אך קיימת מגבלה הקשורה לצורך בתקציב מוגדר, בתכנון מוקדם ובניהול יעיל של הזמן.

אחת המרואיינות ציינה את הקושי ביצירת שיתופי פעולה עם הרשות המקומית ועם כמה התארגנויות:

"אם נרד לרזולוציה יותר קטנה, של הארגונים שאת ציינת, שהם היה לנו ניסיון לעשות משהו, להראות איך האיחוד הוא כוח, זה לא צלח. אני חיפשתי אותן בין כל ההתארגנויות האלה, דנה ואני אמרנו להן 'תקשיבו, אנחנו לא פועלות בנפרד, אנחנו עירייה, אנחנו פועלות כרשת. אתן רוצות, אתן מוזמנות ביחד, תקראו לעצמכן שם אחד, אנחנו נעזור לכן בכל מה שצריך'. לקח יומיים להחליט בראש, ואז ביום השלישי זה הפך להתנצחות אישית ביניהן. כנראה יש משהו בהתארגנויות האלה, שהן בהתנדבות. יש כנראה עניין של בעלות. אני לא מצליחה להבין אותו עד הסוף, אבל הוא מונע מהן לשתף פעולה".⁶⁷

בריאיון עם בעלת התפקיד הבכיר באגף לקידום מעמד האישה היא תיארה תחושה של פספוס וייאוש בעקבות הניסיון לגבש את שלוש ההתארגנויות, וסיפרה שכל ההתארגנות מקבלת סיוע בנפרד:

"ניסינו בהתחלה לייצר איזשהו פורום של שלושת הנשים שמובילות את הארגונים האלה ולייצר כל מיני פרויקטים משותפים. זה לא כל כך צלח בגלל כל מיני תפיסות שונות שיש להן לגבי התפקיד שלהן, לגבי מה המערכת שלהן ביניהן. מה שנוצר זה בעצם שכל מהנשים האלה ממשיכה להוביל את הפרויקטים שהיא חושבת שצריך להוביל".⁶⁸

נושא תפקיד בכיר בארגון מהמגזר השלישי, שהוא אחד הארגונים המשמעותיים התומכים בארגוני הנשים ומשתפים עמם פעולה, התייחס בריאיון עמו רק להתארגנות ה"נ כארגון לשינוי מדיניות, ואילו את שתי ההתארגנויות האחרות תיאר כקבוצות "פייסבוקיות" המסייעות זו לזו במשימות כגון ימי כיף לאימהות חד-הוריות וגיוס תרומות.⁶⁹ במהלך ניסיון של הארגון לאחד את ההתארגנויות הללו החלו חיכוכים בין הקבוצות של האימהות החד-הוריות, ולכן הוא בחר שלא להמשיך ולעסוק בנושא.

לדבריו, הארגון חרט על דגלו זה שנים רבות להוביל ולתמוך בזכויותיהן של נשים חד-הוריות על כל גווניהן האישיים, החברתיים והמדיניים. ההתארגנות ה"נ הצטרפה לאגינדה סדורה שהוביל הארגון בנושא של נשים חד-הוריות הואיל ולשניהם יש כמה דרישות מרכזיות כמו שינוי חוק המזונות, הגדלת הסיוע הכלכלי מצד המדינה בתחומים שונים לנשים חד-הוריות כמו מענק לימודים לילדיהן, הגדלת מענק הסיוע בשכר דירה ועוד. הארגון וההתארגנות הם שותפים מלאים לעשייה, כשהארגון מצליחה לגייס תקציבים ויחד הם פועלים מול כל הנוגעים בדבר. גל תיארה את שיתוף הפעולה:

"[נושא התפקיד הבכיר בארגון] הוא איש [שרגיל] לפעול בפוליטיקה. אנחנו לא באנו מקול פוליטי, אנחנו [באנו] מהחיים היום יומיים, הרגילים. הוא מאוד פתח לנו הרבה מאוד דלתות, הוא מאוד מאמין בדרך שלנו, הוא מאוד במקום הזה כבר הרבה מאוד שנים של נסות להניע את הגלגלים".⁷⁰

הארגון סייע לנשים החד-הוריות המובילות את ההתארגנות ה"נ ללמוד כיצד לפעול ולקדם את מטרותיהן מול גורמים שונים כמו תקשורת וחברי כנסת, כפי שגל סיפרה:

⁶⁷ מתוך ריאיון עם בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה שנערך ב-31.03.2015.

⁶⁸ מתוך ריאיון עם עו"ד ממרכז עירוני לזכויות נשים שנערך ב-16.04.2015.

⁶⁹ מתוך ריאיון עם בכיר בארגון מהמגזר השלישי שנערך ב-06.05.2015.

⁷⁰ מתוך ריאיון עם גל שנערך ב-15.04.2015.

"פתאום הופיעו שתי נשים שיש להן המון מטרות ורוצות להתניע מנוע. רק לפתוח להן דלת והן יעשו את הכול. אנחנו עובדים ביחד עם [הארגון]. הכנס האחרון שעשינו, עשינו אותו בתל-אביב, הוא נקרא "עובדת לא פרוזיטית". הגיעו לכנס הרבה מאוד נשים בשביל לשמוע אותנו, את [הבכיר בארגון] מהמקום שלו. את כל הנושא של הזכויות, הוא בקיא בהם. בשבילנו הוא שלנו, המקום של לתת כוח, של להאמין בעצמך. אנחנו יושבים ביחד בוועדות עם [הבכיר בארגון], הוא מכיר את כל הפוליטיקאים. אנחנו נמצאים ביחד בכנסים וועדות, זה בעיקר שיתוף פעולה של לדעת מה הצעד הבא שלנו, מה נכון לעשות בצעד הבא מהבחינה של שינוי מהלך מודעות. הוא מכיר את כל אנשי התקשורת והפוליטיקה, כשצריך לדבר על הנושא שקשור לחד-הוריות, שם הם מפנים אלינו."⁷¹

מערכת היחסים בין ההתארגנויות של הנשים החד-הוריות לבין ארגונים אחרים הפועלים בתחום מורכבת, הואיל ולכל אחד מהצדדים יש אינטרסים משלו שמניעים אותו לקדם את זכויותיהן של נשים חד-הוריות. חלק מהמראיינות טענו שלא תמיד ארגון שמשותף עמן פעולה רוצה להגיע לפתרון אמיתי, וקובלות שלעתים הארגון משתף פעולה כדי לזכות מוניטין על פועלן של נשים אחרות. יש מראיינות שסיפרו שכאשר הן אומרות דבר שאינו עולה בקנה אחד עם התפיסה של אותו ארגון הן הופכות לבטלות ומבוטלות בעיניו ולכן מתקשות להמשיך ולפעול מולו, כפי שענבל תיארה :

"אני חושבת שהם לוקחים על עצמם קרדיט שלא תמיד מגיע להם, לדעתי. ויום אחד אמרתי משהו שלא מצא חן בעיניו. אני לא זוכרת מה זה היה, באיזה נושא. הא, היינו באיזשהו כנס, הזמינו אותנו לכנס של נשים חד-הוריות. כל הכנס דיברו על עמותת XXX. אז מה, איפה אנחנו בתמונה? למה באתי מבית שמש? אז העליתי את זה והוא נפגע, הוא ממש נפגע, והוא כעס עליי אפילו. ומאז נתק, והתנצלתי, ומצאתי את עצמי מתנצלת למרות שאני לא צריכה, התנצלתי ואז אמרתי הוא כל הזמן רוצה לקדם את עמותת XXX, אנחנו צריכות לקדם את הנושא שלנו, גם אם מקדמים את הנושא שלנו, אנחנו עושות משהו. אז עמותת XXX לוקחת על זה קרדיט. ובאיזשהו מקום זה קצת פוגע כאילו."⁷²

לעומת זאת, בקרב המובילות של ההתארגנות ה"נ עלה קול שונה בנוגע לארגונים אחרים העוסקים בתחום, והן התייחסו לחלק מההתארגנויות כאל מקור תמיכה רגשי, מקצועי ותקציבי :

"דולי וגל באו ממקום מאוד מאוד חלש. זה לא מובן מאליו שהן נמצאו עכשיו במקום כזה, רצות לרשויות המקומיות, מתחבקות עם כל החברי כנסת. זה כאילו היה תהליך, [והבכיר בעמותת ידיד] נתן לה הרבה אומץ. הוא ממש ליווה אותה, כמו אבא. ממש עזר לה, ממש תמך בה. גרם לה להתגבר על הפחדים שלה. אז היא קפצה. יתרון חברתי, עמותת ידיד, עושה הרבה עבודה חברתית יפה מאוד. וחד-הוריות זה כבר לא איזה נישא במדינה שלנו, זה חתיכת מסה של אנשים. לעמותת ידיד יש באמת הצדקה לפעילות שלהם."⁷³

בריאיון עם בעלת תפקיד בכיר באגף לקידום מעמד האישה בעירייה במרכז הארץ עלה צורך להמשיך בשיתוף הפעולה בין האגף לבין ארגון מהמגזר השלישי וההתארגנות ה"נ בכתיבת ניירות עמדה, הצעות חוק ונושאים שונים שלדעתה ניתן לקדם יחדיו. בה בעת בריאיון עם בעל התפקיד הבכיר בארגון מהמגזר השלישי הוא ציין שבשיתוף הפעולה עם נשים חד-הוריות עלו קשיים טכניים שלדבריו קיימים בכל ההתארגנות, כמו קשיים של זמינות, נגישות וחוסר סבלנות לחכות שהדברים יקרו בשטח.⁷⁴

⁷¹ מתוך ריאיון עם גל שנערך ב-15.04.2015.

⁷² מתוך ריאיון עם ענבל שנערך ב-13.03.2015.

⁷³ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

⁷⁴ מתוך ריאיון עם בכיר בארגון מהמגזר השלישי שנערך ב-06.05.2015.

ההתארגנות ה"נ רואה בחברי הכנסת שותפים עיקריים שלה. חלק מהמרואיינות סיפרו כיצד הן פונות באופן שיטתי במיילים לחברי וחברות הכנסת כדי להאיץ ולשכנע אותם לקדם את הצעת חוק המזונות המאפשרת לאם חד-הורית לקבל קצבת מזונות מבלי להביא בחשבון את הכנסותיה מעבודתה במבחן ההכנסות. בנוסף הן מצטרפות לוועדות בכנסת ומשוחחות באופן ישיר עם חלק מחברות הכנסת אשר תומכות במטרתן. במקביל הנשים בהתארגנות נעזרות בתקשורת כדי לקדם את מטרתן לשינוי חוק המזונות או למתן עזרה למשפחה במצוקה:

"תראי, קודם כול יש לנו עורכות דין שאנחנו עובדות איתן בשיתוף פעולה. אנחנו עובדות עם ורד סוויד, שהיא מנכ"לית מעמד האישה. אנחנו עובדות מול חברות כנסת אבל הרבה עם התקשורת".⁷⁵

לעתים רבות החיבור לחברי וחברות הכנסת יוצר תסכול בקרב המרואיינות בשל חוסר ההבנה או האכפתיות כלפי מצבן של נשים חד-הוריות. הגרוע מכול מבחינתן הוא כשחברי כנסת אמנם תומכים בעמדתן בחדרי חדרים, אולם במהלך הצבעה גלויה למען שינוי החוק מופעלים אינטרסים פוליטיים המונעים את קידום הנושא. מצב זה גורם לתחושת חוסר אונים ותסכול בשיתוף פעולה עם חברי הכנסת, כפי שאורנה סיפרה:

"פניתי לכל חברות הכנסת, כתבתי, הייתי יושבת וכותבת מכתבים, אין ספור מכתבים. אני חושבת שאין מישהו שלא מכיר אותי היום בכנסת ישראל. השם אורנה מצלצל. ואני מקבלת תגובות, אם בכלל מסירים אחריות מכל הנושא, כאילו יש איזושהי קונספירציה מדינית, להשאיר אותנו בקו העוני, או בכלל לא להתייחס לנושא הזה. זה לא כזה חשוב, זה לא ביטחון ישראל. זה בסך הכול אימא שצריכה לעבוד 3 עבודות בשביל לפרנס את הילד שלה, אז מה. אז מה אם זה במחיר כזה או אחר [...] אמרתי טוב, הנה זה מגיע, הנה זה מגיע ופתאום בתוך הוועדה הזאת ישבו זהבה גלאון, ציפי לבני, אדון יאיר לפיד. ישבנו עוד כל מיני ומי מצביע נגד? אדון יאיר לפיד. ושבועיים אחרי זה כבר הודיעו על בחירות חדשות".⁷⁶

אחת המרואיינות סיפרה על דרך נוספת לשתף פעולה עם אנשי מפתח אשר יכולים לסייע להן:

"הכיכר המרכזית מנגישה את האיך, אני אגדיר את זה, את הצעות חוק, מכרזים. נגיד יש איזושהו בעיה, מישהו עם לא יודעת מי, ביטוח לאומי, ההורים שלה סיעודיים, יש איזושהו פאק שם חבל על הזמן. אנחנו מעבירים את זה, דואגים שהסיפור יועבר לכיכר המרכזית, ובכיכר המרכזית יושב גוף מרכזי, שהוא פשוט לוקח את כל הסיפורים, מגיעים לביטוח לאומי, מקבץ אותם, נניח, כל הדברים של סיעוד, בוא נראה אם יש משהו שיטתי. בוחרים חבר כנסת שיודעים שהוא מחובר לנושא של סיעוד ויושבים ביחד, צוות של חברי כנסת עם היועצים הפרלמנטריים שלו, עורך דין של הכיכר המרכזית. הכול בהתנדבות. ונציגים של אזרחים שהם נושא הבעיה בעצם, שהם העלו את הבעיה".⁷⁷

4.6.5 סיכום היחסים בתוך ההתארגנויות וביניהן.

בכל אחת ממערכות היחסים האמורות: בין הנשים לבין עצמן, בין ההתארגנויות השונות ובין ההתארגנויות לארגונים המסייעים להם, עלה בבירור שקיימים מספר פרמטרים חיוניים לקידום השותפות: זמן, יחסים בין-אישיים מכבדים, מטרות משותפות שעולות על האינטרסים האישיים ויכולת לפעול בשיתוף פעולה באווירה ידידותית ותומכת. עם זאת, על אף המטרות המשותפות, נמצא כי האישיות של כל אחד מהגורמים הפעילים, היחסים הבין-אישיים שנוצרים ביניהם והרצון להיות בקדמת הבמה,

⁷⁵ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

⁷⁶ מתוך ריאיון עם אורנה שנערך ב-24.02.2015.

⁷⁷ מתוך ריאיון עם שירן שנערך ב-25.02.2015.

מאפילים לעתים על המטרה של אותו ארגון. כלומר הרצון לזכות בשבחים או להוביל את המהלך מעכב לעתים את הצמיחה לקידום מטרותיהן של נשים חד-הוריות.

כאמור לעיל, מעבר למערכות היחסים בין הנשים לבין עצמן קיימות מערכות יחסים בין הנשים לבין ארגונים נוספים המעוניינים לקדם את מטרותיהן. עם זאת, ארגון אחר נתפס לעתים כמסייע להן ולעתים כפטרנליסטי כלפיהן. על כן חלק מהנשים מצליחות להשתלב עם אותו ארגון ולקדם את מטרותיהן וחלק מעדיפות להתרחק ממנו ולנסות לקדם בכוחות עצמן את מטרותיהן, או ליצור שיתופי פעולה עם גורמים אחרים כדי לקדם מטרות אלה.

4.7 המשמעויות והתוצאות של הפעילות

תת-פרק זה עוסק בתוצאות הפעילות של התארגנויות ברמה האישית, המשפחתית, המקצועית, הקהילתית והחברתית.

4.7.1. השפעת הפעילות בהתארגנות על החיים האישיים של הפעילות.

במהלך הראיונות, בין אם באופן ספונטאני ובין אם כתגובה לשאלה מכוונת, התייחסו הנשים להשפעה עליהן ברמה האישית מאז החלו לפעול בהתארגנות. הנשים התייחסו לציפיות שלהן מעצמן, לצורך ברשת חברתית תומכת ומסייעת ולהכרה של עצמן ביכולתן חרף הקשיים וההתמודדויות שהן חוות בחייהן.

4.7.1.1 השפעת ההשתייכות להתארגנות על תחושת המסוגלות האישית.

נשים חד-הוריות רבות חוות תחושת ייאוש, וביטול "העצמי" לטובת הילדים. בתוך כך אלו עסוקות בהישרדות יומיומית לעומת היעדר האנרגיה לפעול. לעומת זאת, מהראיונות עולה שאחת ההשלכות הבלטות של הפעילות בהתארגנויות היא פיתוח תחושת מסוגלות אצל הנשים הפעילות: האמונה ביכולת של לימוד עצמי, כיבוש מטרות, שליטה על תהליכי החיים וצבירה של חוויות הצלחה. כל המרואיינות הגיעו משפל ומחוסר אמונה עצמית המלווה בתחושה של אי-מסוגלות. אולם עם פועלן בהתארגנות ומתן סיוע לאחרות השתקמה תחושת המסוגלות שלהן ללמידה והתפתחות.

"מגיע לי" ו"לא אוותר"

אורית סיפרה כיצד הקמת ההתארגנות סייעה לה לחוש שמגיע לה:

"זה העשיר אותי. אני הגעתי לסדנאות וללימודים. זה נתן לי לשנות קו. תמיד רציתי ללמוד. מאוד רציתי ללמוד. כשהילדות נולדו והייתי בזוגיות עוד לפני הארגון אז כל הזמן חשבתי 'זהו'. כאילו איבדתי את התקווה, כאילו שיצא ממני באמת משהו, ופתאום שפתחתי את הארגון זה כאילו זה מילא אותי שכן. אני כן יכולה לעשות לעצמי חזרה, כן מגיע לי ואני לא אוותר וזה דוגמה שאני מראה לילדות שלי".⁷⁸

אסתר תיארה בריאיון כיצד גייסה את תחושת הכוח והמסוגלות לסייע לאחר לאור ניסיון העבר, הן כילדה שחוותה אלימות מצד אביה והן כאישה שחוותה אלימות בחייה הבוגרים מבעלה, וכיצד היותה פעילה חברתית אפשרה לה לזהות את כוחותיה הפנימיים בהנעה לפעולה:

⁷⁸ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

"כן, כן, אני בכוחות עצמי. קבוצות, נסעתי, נתתי, אה, פתחתי דף בפייסבוק, גם אז. כמעט בלתי-אפשרי. כמעט בלתי-אפשרי, אנשים כל כך עסוקים בהישרדות שהם שוכחים, ואני יכולה להבין את זה, אני יכולה להבין את זה, אה, שה-ה-, המציאות, הקיום והמצוקה. העניין הוא שאני לא מסכימה להיות שם. אני לא מסכימה להיות שם. כי, את יודעת, את הלא תמיד, ה'לא' הוא קיים, הוא ישנו, הוא פה, הוא מונח. השאלה אם תעשה כן. ו-, גם כיום אני פעילה בהרבה קבוצות ב-, צוות, אה, דיור ציבורי, שלי בעצם אף אחד לא ייתן לי אף פעם דירה, כן? אבל יש מאבק אז אני כן נאבקת איתם, אני יודעת שאני כוח, אני יודעת שאחריי באים אנשים. אה, גם נורא קל לאנשים לבוא אחריי. אה, כי, באמת אני לא אדם מסתתר, אני לא, את יודעת, אני לא, לא מתנצלת על שום דבר שעבר בחיי. מי שרוצה יקבל, מי שלא רוצה זה בסדר."⁷⁹

מובילת ההתארגנות ק"ל דיווחה על תחושת מסוגלות כאשר אזרה אומץ לעמוד מול בעלה ולומר לו "עדי כאן", ולאחר מכן העזה לשתף את סיפורה עם נשים אחרות ולהיעזר במשרד לקידום מעמד האישה כדי לתבוע את זכאותה וזכאות בנה לחיים מוגנים ובטוחים יותר. בשונה משתי ההתארגנויות האחרות אשר מתמקדות בעיקר בזכויותיה של האם החד-הורית או של המשפחה ככלל, בהתארגנות הזאת מתמקדים בילד ובזכויותיו להגנה גם מפני אחד מהוריו:

"אני באתי בקטע של נטו הילדים. לא חשוב לי אם זה אימא או אבא. לאף הורה אסור להתעלל בילדים, ולאף מערכת אסור להכריח ילד, אם הוא פוחד, ללכת עם אותו הורה שמפחיד אותו. צריך לעבוד על זה, מה הסיבה שהילד פוחד.

ש: את בעצם הראשונה שפה בעיר או בכלל, שהקימה את העניין הזה?

ת: אני חושבת שבכלל, אני לא פגשתי מישהי שהיה לה את האומץ לבוא ולדבר. גם לי לא היה את האומץ הרבה שנים, גם אני התביישתי, גם אני נתבאתי לכלים. לא סיפרתי לאף אחד, הייתי מספרת שזו מישהי שקרה לה. היום אני פחות מתביישת, אני יותר שלמה עם ההליך."⁸⁰

"פעם הייתי אומרת אני אפס"

שרון תיארה כיצד היכולת שלה לעזור לאחרות אפשרה להאמין שהיא מסוגלת ללמוד לימודים אקדמיים:

"כאילו תמיד היה לי חלום ללמוד, לעשות או עבודה סוציאלית או משפטים. עכשיו קיבלתי הצעה ללכת וללמוד, לקבל מימון. זה דרך איזה ארגון ששמע על כל העשייה שלי, זה תורם פרטי, תורם אנונימי ששמע ואמר לי 'תקשיבי, אני רואה אותך עונה תשובות, את מסגנת תשובות שהם מינימום עורך דיך'. למה לא? 'תקשיבי, אתה חושב שיש לי כסף ללכת ללמוד? מאיפה יש לי?'. אומר לי 'אני נותן לך את ההון הראשוני, את ממשיכה?' אמרתי לו 'תן לי את השנה הראשונה, אני רצה לשנה השנייה, כי אני אשיג מלגות'. כן, ברור, כי אני רואה הישגים. אני רואה הישגים, אני רואה שאני משיגה מטרות. אני רואה שאני מצליחה לעזור, אז בטח שזה משמעותי."⁸¹

באחד הראיונות סיפרה עטרה כיצד הנחתה סדנאות במקלט לנשים מוכות ולא ראתה את מצוקתה שלה כאישה הסובלת מאלימות נפשית. רק לאחר שהכירה שתי נשים שלעיתיד היו ממובילות ומקימות ההתארגנות ה"נ", למדה בעזרתן לזהות את מצבה ולגייס כוחות לצאת ולפעול למען כלל אוכלוסיית הנשים החד-הוריות, ובפרט אלו הסובלות מאלימות. לאחר שהחלה להכיר במצבה החליטה לרכוש תואר אקדמי

⁷⁹ מתוך ריאיון עם אתי שנערך ב-10.02.2015.

⁸⁰ מתוך ריאיון עם ליהיא שנערך ב-31.05.2015.

⁸¹ מתוך ריאיון עם שרון שנערך ב-04.02.2015.

שרון סיפרה כיצד הפעילות בהתארגנות השפיעה על חייה ומתארת את תחושה האחידות כשכולן תחת אותה כותרת, "אישה חד-הורית", ללא סטטוסים, מעמדות חברתיים, השכלה או יכולת כלכלית:

"החברות בו נשים חד-הוריות. מכל הרבדים. יש לנו עורכות דין, ופסיכולוגיות, ומורות, והכל. ויש לנו גם נשים שלא עובדות, וזה, כולם. זה קבוצה, אני, את מגדירה את זה ארגון, אני אגדיר את זה קבוצה, כי זה קבוצה, זה מעצמה של נשים שעושות אחת למען השנייה. ובאמת מנסות, ככה כל אחת לתת את המידע שלה כדי לעזור אחת לשנייה. להבין את החוקים, להבין את הדברים, להתמודד עם הקשיים היומיומיים שיש לחד-הוריות. אמרתי לך, זה קבוצה מדהימה."⁸⁵

רוני תיארה את כולן כשוות מתוך ההשתייכות להתארגנות של חד-הוריות: כולן מתמודדות עם קשיים רבים, תסכולים והתמרמרות ולכולן הצורך שלא ישפטו אותן, שיקשיבו להן ויסייעו להן. אף שאלה נשים עם תיוג חברתי שונה – מסטטוס גבוה (עורכת דין) ועד סטטוס חברתי נמוך (הלא עובדות), היא הדגישה כיצד דווקא ה"חד-הוריות", שהחברה תופסת כסטייה, מסייעת בהעלאת הסטטוס החברתי. היא הוסיפה כי תחושת ה"ביחד" מעצימה את אותן נשים ומעניקה להן תקווה להמשכיות מוצלחת.

לסיכום, הפעילות בארגון תרמה לשינוי האישי שחוו הנשים הפעילות שהתבטא בתחושת מסוגלות, העלאת הדימוי העצמי, השפעה על תחושת השייכות החברתית והצורך שלהן להיות חלק מקבוצה שחווה מציאות דומה לשלהן ללא שיפוטיות ובתחושת שותפות גורל. ההחלטה שלהן לבצע תפקיד משמעותי בהתארגנות היא החלטה אמיצה שמובילה אותן לפעילות שהן לא חשבו שיגיעו אליה. פעמים רבות הן מקבלות מהסביבה בעקבות פועלן מסרים מעצימים המובילים אותן למחוזות שונים כמו לימודים, יכולת לסייע לאחר, מעמד חברתי ואג'נדה שכל אחת מהן מובילה ומובילה נשים נוספות אחריה.

4.7.2 השפעת הפעילות בהתארגנות על המשפחה.

בראיונות תיארו הנשים את השפעת הפעילות בהתארגנות על המשפחה. על פי רוב ההשפעה הישירה היא על ילדיהן, ואילו התחושות של משפחתן המורחבת חצויות בין עידוד ותמיכה ובין דיכוי ואי-הבנת פשר הפעילות בהתארגנות.

4.7.2.1 "לכל דבר יש מחיר".

תחושה של היעדר תשומת לב מספקת לילדים עלתה בקרב חלק מהמראיינות, ובעיקר בקרב האימהות לילדים בגילאי החביון אשר זקוקים יותר לתשומת לב, להשגחה ולעזרה. תחושת ההקרבה, חוסר הפניות והזמינות לילדים בשל העבודה השוטפת והפעילות האינטנסיבית בהתארגנות עלתה בעיקר בקרב האימהות שמובילות התארגנויות אלה. שאר הנשים מאפשרות לעצמן לעתים להיות פחות פעילות ולשאת פחות באחריות בשל האמונה כי קיים מי שייתן מענה בעת הצורך. דולי תיארה זאת:

⁸⁵ מתוך ריאיון עם שרון שנערך ב-04.02.2015.

חיבוק בלי הטלפון. זרקתי את הטלפון והבאתי לה חיבוק ותוך דקה היא נרדמה. היא פשוט הייתה איזה רבע שעה הסתובבה לא מצאה את עצמה, ורק אמרה לי תניחי את הטלפון וזרקתי את הטלפון, פשוט לא עניין אותי, הבאתי לה חיבוק ופתאום אני קולטת שהילדה רדומה.⁸⁹

כמה מרואיינות ציינו שהמשפחה המורחבת הביעה חוסר הבנה באשר למשמעות ההתארגנות מאחר שלתפיסת המשפחה להתארגנות אין כל משמעות שתוביל לשינוי עבורן. המשפחה העלתה בתחילת הדרך רגשות שליליים כגון חשש, חשדנות, חוסר סבלנות וכן חוסר הבנה כלפי הפעילות בהתארגנות והערך המוסף שהפעילות נותנת לאם החד-הורית ברמה האישית. בנוסף, ההורים והאחים העדיפו שהאם החד-הורית תטפל במשפחה הגרעינית שלה. עם זאת בחלק מהראיונות ציינו המרואיינות שעם הזמן, חלק מההורים או האחים של אותן נשים הבחינו בשינוי התודעתי החיובי שחל בבת משפחתם. אורית תיארה את התרעומת המשפחתית:

”למה? למה את עושה את זה, למה את צריכה את זה? את סיימת, תתעסקי עם המשפחה שלך, בדברים שלך.”⁹⁰

לעומת זאת ענבל סיפרה על השינוי החיובי שחל באביה:

”באיזשהו מקום, אבא שלי, כשהייתי מקבלת טלפונים בלילות, העיר לי, אמר לי שזה כבר, שאני צריכה לצמצם. כי זה באיזשהו מקום פגע בי. כי לקחתי את העבודה הרגשית הביתה. אז הייתי מחפשת דברים בבית, מה לתת. הייתי יוצאת בלילות לעזור, הייתי עושה קניות. הייתי שומעת, משפחה, הייתי אומרת בסדר, יש לי מאיפה לתת, אני אתן להם... שבוע שעבר אבא שלי בא אלי והציע לי הצעה. 'למה שלא תלמדי עריכת דין?' אמרתי לו 'מה? אתה רציני?' הוא אמר לי 'כן, אני רציני. יש לך את היכולות. למה לא לעשות עם זה משהו?' יש לי, אני יודעת שיש לי. גם למדתי, ואני כל הזמן לומדת. לא מזמן סיימתי חשבי שטר, חשבת שטר. אמרתי לו 'אבא, מה, אתה רציני? מאיפה יש לי כסף, שקל אין לי'. הוא אומר לי 'אני מממן, לכי תלמדי אני מממן'. אז ככה שמחתי, והתלהבתי.”⁹¹

באחד הראיונות עלה החשש מהאישה החד-הורית להרחיב את הדיבור על הפעילות בהתארגנות בפני משפחתה כל עוד אין שינוי ברור במדיניות כלפי נשים חד-הוריות, כך שהיא תוכל לטעון בגאווה שהיא חלק מהשינוי:

”אחי יודע קצת על הפעילות שלי, אימא שלי קצת יודעת. אני באמת לא מרחיבה, עד שלא יהיה לנו משהו לנגוס בו. אני כל כך מפחדת לדבר יותר מדי, כי אני רוצה שדברים יקרו. אז ביום שזה יקרה, אני גם לא מחפשת טפחות על השכם, אני באמת שלא. אני מחפשת שאני אוכל לקום בבוקר לנשום ולדעת שאני יכולה לנשום. מבינה? לזה אני שואפת. להגיע לרגע הכלכלי הזה שבו אני יוכל להגיד 'יופי אני יכולה לקנות לך, אני יכולה להביא לך, אני יכולה לקנות לי משהו, אני יכולה'. החופש הכלכלי הזה שיהיה לי שיבוא לי. שאני אקבל את מה שמגיע לי, לא לי, לילד, אבל שאני אקבל את זה.”⁹²

4.7.3 השפעת הפעילות בהתארגנות על החיים המקצועיים.

⁸⁹ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

⁹⁰ ש.ס.

⁹¹ מתוך ריאיון עם ענבל שנערך ב-13.03.2015.

⁹² מתוך ריאיון עם אורנה שנערך ב-24.02.2015.

מהראיונות עולה שהמצוקה שחוו הנשים השפיעה על שאיפתן ליצור לעצמן עתיד טוב יותר, לקדם את עצמן מקצועית ולרכוש מיומנויות שונות שיסייעו להן להתקדם ברמה האישית תוך קידום מטרות ההתארגנות.

חלק מהמראיונות סיפרו שבעקבות היכרותן זו עם זו ופועלן בהתארגנות תפיסתן העצמית השתנתה, וחלק סיפרו כיצד הן החלו לעשות עבודה עצמית של אמונה מחדש ביכולתן להתפתח וללמוד. אמנם לחלק מהנשים הייתה עבודה מסודרת או השכלה בתחומים שונים, אולם עם המשבר בזוגיות רובן פרשו מעבודתן ועברו לעבודות שתאמו לסטטוס החדש של משפחתן – "נשים חד-הוריות", כשהן מנסות לתמרן בין העבודה לטיפול בילדים מאחר שרובן מתפקדות כהורה יחיד. במילים אחרות, הצורך בעבודה לצד זמינות ופניות בבית לילדים אילץ נשים רבות לוותר על פיתוח קריירה לטובת גידול הילדים.

הרעיון המרכזי שתיארו הנשים הוא רצון לחפש מענה שיעניק להן סיפוק ויעצים אותן, מתוך המקום בו שהו טרם פועלן:

"עדיין עוד לא למדתי, אבל כשהילדות נולדו והייתי בזוגיות עוד לפני הארגון, אז כל הזמן חשבתי 'זהו'. כאילו איבדתי את התקווה, כאילו שיצא ממני באמת משהו. ופתאום שפתחתי את הארגון זה כאילו זה מילא אותי שכן, אני כן יכולה לעשות לעצמי חזרה, כן מגיע לי ואני לא אוותר וזה דוגמה שאני מראה גם לילדות שלי."⁹³

מראיונות רבות פנו לתחומי עניין שונים בהתאם לרצונן: אחת למדה סדנה בארגון "פעמונים" – ארגון ללא מטרות רווח הנותן ייעוץ למשפחות בהיבט הכלכלי. השנייה למדה משפטים והשלישית למדה תואר ראשון בתחום המגדר. כמו כן שלוש הנשים המובילות את ההתארגנויות למדו יחדיו סדנה למנהיגות מוניציפלית כדי לקדם את פועלן בהתארגנות.

4.7.4 השפעת הפעילות בהתארגנות ברמה הקהילתית.

מהראיונות עולה שהסיוע המוענק לנשים חד-הוריות בכל אחת מההתארגנויות ניתן באופן "פורמאלי" ו"בלתי-פורמאלי".

באופן הפורמאלי, הסיוע לנשים החד-הוריות מתבצע בהיבט רגשי, חברתי וחומרי: תמיכה רגשית הדדית; תמיכה חברתית שמתבטאת בשני היבטים – אחד, שהנשים מרגישות חופשיות לעלות כל נושא מבלי שישפטו אותן ויבקרו את דרכן, והשני, שעל-ידי הרחבת המעגל החברתי-הווירטואלי גדל גם המעגל החברתי הגשמי ובכך מסייע בתמיכה של הנשים זו בזו, אם זה במפגשים פורמאליים לשיח שנועד לקידום זכויותיהן ואם זה במפגשים בלתי-פורמאליים כמו מפגש חברתי בבית קפה או בבתים אחת של השנייה; ותמיכה חומרית הכוללת אספקת ריהוט, סלי מזון, ביצוע תיקונים ושיפוצים בתוך הבית, עזרה בארגון מסיבות לילדים וכל צורך אחר שעולה. אורית תיארה מקרה שבו היא סייעה לאישה נזקקת:

"לדוגמה פנתה אליי משהי שכל החלונות שלה שבורים. שבוע שעבר גרה בצפת. ישר נכנסתי לקבוצות של כל האימהות של צפת, ענייניים שבצפון. יתקשבו זאת התמונה. אני אראה לך את זה תזדעזעי, בקור המקפיא של צפת. כל החלונות שלה שבורות, שבורות. הכול שבור'. ישר אנשים טובים באו, את יודעת כל החברים, אני מוכנה להפקיד.

⁹³ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

זה רחוק, אני מוכנה לתרום, לתרום, לתרום. בסוף מישהו הלך הביא זגג. 'אני מוכן לעשות את זה תרומה רק על החומר גלם 400 שקל'. איזה עו"ד פה מהמרכז אמרה 'אני מוכנה לתרום 400 שקל', ובזה סגרנו את הסיפור".⁹⁴

באופן בלתי-פורמאלי מתבצעת התייעצות עם גורמים מקצועיים ברשת החברתית כמו עורכי דין ופסיכולוגים. חלק מנשות המקצוע המייעצות הן נשים החד-הוריות החברות בהתארגנות ומתמודדות עם קשיים דומים, וחלקן הן נשות מקצוע אשר מתנדבות לסייע לנשים חד-הוריות, כפי שאורית תיארה:

"אז יש לנו ביום ראשון מדריכת הורים, ביום שני יש עו"ד לענייני עבודה ובנוסף גם כן עכשיו יש לנו גם כן יועצת כלכלית בימי שני. יום שלישי זה היום הכי חזק שזה יום עורכת דין לענייני עבודה, לא עבודה לענייני משפחה".⁹⁵

הקהילה הווירטואלית מסייעת לנשים לחוש פחות בדידות, סולידריות וכן יכולת לחלוק זו עם זו תחושות של כאב ושמחה ולעלות התלבטויות ובקשות לעזרה מכל סוג שהוא. בה בעת הפעילות בהתארגנות מעניקה להן תחושה של אחדות ושל קהילה גדולה שיש לה יכולת להשמיע את קולה כיחידה אחת תומכת.

4.7.5 השפעת הפעילות בהתארגנות ברמת החברה – "זה ארצית לא קהילתית".

תת-פרק זה עוסק בהשפעה של פעילות ההתארגנויות על יצירת שינוי כלל-ארצי בתפיסה החברתית כלפי נשים החד-הוריות.

היות שהקושי של נשים חד-הוריות קיים בכל רחבי הארץ, ההתארגנות ה"נ יצרה שלוחות כמעט בכל חלקי הארץ, כאשר בכל שלוחה ישנן נשים שיוצרות קשרים ומעניקות סיוע לנשים אחרות במקום שבו הן גרות. דולי תיארה את התהליך:

"קודם כול שמנו כמעט בכל עיר בארץ מנהלת, שתהיה מנהלת שאוספת את כל הפניות, עם הפנאי, מה שצריך. ועדות, ישיבות, פגישות עם שרים, ח"כים, כל מה שבעצם צריך כדי לקדם את החוקים – אנחנו שם. הפגנות, יש לנו מגה-פונים, באמת אנחנו ערוכות למצב מלחמתי, יום יום. אז לאט-לאט באמת הפניות, זה התחיל מסל מזון, שאין לאימא במה לעשות שבת. וזה הפך להיות למצב שאיזושהו פסק דין הזוי, או עזרה, או תמיכה נפשית. והנה לפני 3 שבועות, חודש, אנחנו שחררנו את האישה הכלואה מירושלים".⁹⁶

בהתארגנות ע"ב הפעילות הארצית הרווחת היא פעילות של נשים רבות ברשת החברתית תוך מתן סיוע בהתאם לצורך, וזאת מבלי ליצור שלוחה ממשית ופורמאלית. כך הסיוע מתבסס על גילוי שותפות והדדיות. אורית סיפרה על שיתופי הפעולה ברחבי הארץ:

"תקשיבי, יש אימהות לדוגמה שהן בדרום, שאין להן מה לאכול או שאין להם זה. אז יש לי כבר מישהי שבעלה יש לו סופר. אני מתקשרת אליה 'א ב ג יש לי באופקים. יש לי ככה'. זה באופקים בסופר. יש לי בנתבות, בבאר שבע יש לי כמה אימהות שאני צריכה בשבילן כמה דברים בשבילן לשבת. בצפון יש לי אותו דבר גם משהי שדואגת".⁹⁷

הניסיון של הנשים לשנות את תדמיתן של נשים חד-הוריות מתבטא בכך שהן יוצאות לפעול למען עצמן וחברות לחברי כנסת ולארגונים אחרים המעוניינים לקדם את זכויותיהן. חלקן אף מנסות לצאת ממקום של ה"מתמסכנות" למקום של אלה שמובילות ומקדמות את זכויותיהן בכבוד, ללא רצון להיראות

⁹⁴שם.

⁹⁵ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

⁹⁶ מתוך ריאיון עם דולי שנערך ב-13.02.2015.

⁹⁷ מתוך ריאיון עם אורית שנערך ב-29.12.2014.

כנתמכות על-ידי גורם כלשהו, לא פרטי ולא פוליטי. אורנה תיארה את העשייה וההכרה בהתארגנות ה"נ בזכות שתי הנשים המובילות אותה, דולי וגל:

"תקשיבי, בזכותם, בזכות מה שהן עשו, והן הקימו, הגענו לאן שהגענו, בכלל להכרה. מכירים בנו. את יושבת היום ואומרת 'ה"נ, מכירים אותנו. מכירים אותנו בכנסת, ציפי לבני מכירה אותנו, יאיר לפיד מכיר אותנו, אורלי לוי מכירה אותנו, זהבה גלאון. חסר רשימה שלמה של חברי כנסת או שרים שמכירים אותנו? אנחנו לא זרות להם. אז שמעי שאפו, אין מה להגיד."⁹⁸

4.7.6 סיכום של תוצאות הפעילות.

קיימים יחסי גומלין בין כל אחת מרמות ההשפעה של תוצאות הפעילות, כאשר כל רמה משפיעה על רעותה ולהיפך. המוטיבציה האישית של הנשים ותחושת המסוגלות שהן רכשו כתוצאה מפעילותן בהתארגנויות מביאה אותן להנהיג, להוביל ולהשפיע על עצמן וסביבתן. ככל שהתפיסה כלפי עצמן ופועלן מתעצמת כך היא מעודדת הישגיות ומעלה את הסטטוס החברתי שלהן. לאור זאת, התדמית החיובית שלהן משפיעה לחיוב גם על החברה, בעת שהאישה החד-הורית מבינה שהיא יכולה להשפיע ולסייע בכל אחת מהרמות: ברמה משפחתית – היכולת שלה להוות מודל לילדיה על הדרך שלה להיאבק למען זכויותיה; ברמה המקצועית – היכולת שלה ללמוד ולהתמחות בתחום של נשים חד-הוריות כדי להוביל שינוי; ברמה הקהילתית – היכולת שלה ליצור תמיכה רגשית, חברתית וחומרית עבור נשים רבות השותפות להתארגנות; וברמת החברה הרחבה – ההכרה בפועלן של נשים חד-הוריות ושינוי תדמיתן כנשים הפועלות למען עצמן.

---

⁹⁸ מתוך ריאיון עם אורנה שנערך ב-24.02.2015.

5. דיון

מטרת המחקר הנוכחי היא לחקור היבטים שונים בהתארגנותן של נשים חד-הוריות הכוללים את המניעים להקמת ההתארגנות והשפעת ההתארגנות על מעמדן האישי והחברתי של הנשים החד-הוריות, שיתוף הפעולה ביניהן ודרך התקשרותן זו עם זו. לשם כך המחקר בחן את אופן הפעולה של שלוש התארגנויות קהילתיות, תוך התמקדות במטרות שלהן, בקשרים הבין-אישיים והבין-ארגוניים שהתפתחו בעקבות הקמתן ובהערכת החשיבות והתרומה של הרשת הווירטואלית לאותן התארגנויות. ממצאי המחקר מעידים שלנשים יש מניעים אישיים, חברתיים ומדיניים להקמת התארגנויות, ושפעילויותיהן של ההתארגנויות כוללות סיוע רגשי וחומרי לנשים חד-הוריות בה בעת עם פעולות לשינוי מדיניות והעלאת מודעות לקשיים עמם מתמודדות נשים אלה. המחקר מנתח את תוצאות הפעילות של ההתארגנות ומשמעויותיהן הן ביחס לחייהן האישיים של הנשים, לדימוי העצמי שלהן ולחייהן המקצועיים והן ברמת הקהילה והחברה.

ממצאי המחקר הנוכחי דומים במידה רבה לממצאים העולים בספרות, למשל באשר למאפייניהן של נשים חד-הוריות, יחסיהן בינן לבין עצמן, המניעים להקמת התארגנות קהילתית ופעילותה ברשת האינטרנט. עם זאת, למיטב ידיעתי אין בספרות מחקרים שמדברים על התארגנויות של נשים חד-הוריות בישראל, ובמיוחד על התארגנויות שהוקמו דרך הפייסבוק. לפיכך מחקר זה מרחיב את הידע ומחדד את ההבנה על התארגנויות של נשים חד-הוריות בישראל.

5.1 מניעי הנשים החד-הוריות להקמת ההתארגנות והפעילות במסגרתן

בספרות נמצא פעמים רבות כי אנשים בעלי מטרה או אינטרס משותף חוברים יחד ויוצרים התארגנות על מנת לאגד כוחות, להוות משענת הדדית ולשתף במידע כדי לקדם את אותה המטרה (Brown, 2006). תאוריית ההתארגנות השורשית מתמקדת בהתארגנויות מקומיות שהחברים בהן בעלי אינטרסים משותפים, רקע סוציאלי דומה, גישה דומה ויכולת להגדיר מטרות משותפות והם פועלים בהתנדבות ללא מטרת רווח (Smith, 1997), וקהילות רבות המוקמות התארגנות על בסיס מאפיין קריטי משותף, למשל מצב חיים דומה (סדן, 2009), בדומה להתארגנויות שנבחנו במחקר זה. שלוש ההתארגנויות נוסדו באותה עיר על-ידי נשים חד-הוריות הפועלות בהתנדבות, בעלות רקע סוציאלי דומה וצורך בתמיכה, דבר המקנה להן תחושת סולידריות והתחייבות של הנשים המשתייכות להתארגנות לכבד את חברות ההתארגנות ולנסות כל אחת בדרכה לסייע לאחרת. חלק ממניעי ההקמה של שלוש ההתארגנויות זהים, למשל הצורך בתמיכה רגשית, בסיוע חומרי, בשינוי מדיניות בנוגע לחוק המזונות ועוד, וחלק מהמניעים שונים, למשל קידום זכויות הילד כשהוריו גרושים, כמו בהתארגנות ק"ל.

ההתגייסות של פעילות ההתארגנויות למען זכויותיהן נובעת ללא עוררין מתוך מצוקה קשה שהן חוו בעבר, וחלקן עדיין חוות, ומתוך רצון עז לשנות את מצבן והבנה שלשם כך יש צורך להשקיע מאמץ רב. כל המרואיינות שיתפו בסיפורים אישיים וחוויות אישיות שמתוכם ניתן לסמן חוט שני משותף המייצג את הקושי שלהן בגידול הילדים, היחסים המורכבים עם אבי ילדיהן, התסכול ממדיניות הממשלה כלפיהן, הקושי להגיע ולהוביל שינוי והתדמית השגויה כלפיהן כנשים תלותיות ונתמכות במדינה. עם זאת, הן הקימו התארגנויות כדי לסייע לעצמן ולנשים כמותן, יוזמות שיש להן סימוכין בספרות. למשל אורנג' (2006) תיארה כיצד אימהות חד-הוריות יכולות באמצעות ארגונים ובכוחות עצמן ליצור קהילות תומכות עבורן ועבור ילדיהן, שבהן הן יכולות לקבל תמיכה מעשית ורגשית.

דוגמה בולטת למצוקה אישית שהובילה להקמת התארגנות היא של שתי הנשים שהקימו ומובילות את ההתארגנות ה"נ", אשר הכירו במקלט לנשים מוכות ושם עברו סדנה של העצמה אישית וקבוצתית. במקלט הן שימשו כעוגן זו עבור זו, דבר אשר הוביל אותן להיחלץ ממעגל האלימות ואף לנסות ולקדם את זכויותיהן של נשים חד-הוריות באמצעות הקמת ההתארגנות וחבירה לנשים חד-הוריות נוספות. בדומה לכך, בספרות נמצא שנים שחוו אלימות סובלות ומבודדות חברתית ומשפחתית ושרויות בלחצים בלתי-פוסקים, וששהות במקלט לנשים מוכות יכולה לסייע להן לחוש שהן מוגנות ולפתח תהליך העצמה (בן פורת, 2002; טל, 2012; Chavis & Wandersman, 1990). מתוך כך ניתן להסיק כי פרמטר חשוב לקידום מטרות ההתארגנות הוא האישיות של הפעילה שהקימה את ההתארגנות והיכולת שלה להתחבר עם גורמים מסייעים. למשל החברות הקרובה בין שתי המקימות והמובילות של ההתארגנות ה"נ חיזקה את קידום מטרות ההתארגנות, לרבות העלאת מודעות רחבה יותר למטרות ההתארגנות ולקשיים של נשים חד הוריות ברמה הארצית וברמת מקבלי החלטות. ואכן היכולת לשתף ולהשתתף, להפעיל השפעה בין-אישית ולבצע תפקידים בעלי ערך חברתי היא בעלת חשיבות רבה בהצלחה של התארגנות קהילתית (רוזנוסר, 1997).

בעקבות המצוקה האישית, מניע מרכזי להקמת ההתארגנויות הרצון של הנשים לקבל ולהעניק עזרה חומרית, מידע ותמיכה רגשית. ואכן, קבוצה נוצרת פעמים רבות מתוך רצון לעזור ולהיעזר באחר (שוסטרמן ורינת, 2014). קבוצות מסוג זה חיוניות לנשים חד-הוריות אשר נחשבות בחברה כמוחלשות הואיל וכשהן פועלות יחד הן חשות תחושה של מסוגלות, עוצמה ואמונה בזכויותיהן וביכולתן להשיגן.

לעומת זאת, המניע אשר הוליד את הצורך להקים את ההתארגנות ע"מ הוא תחושת בדידות והרצון בתחושת שייכות חברתית. ואכן התארגנויות קהילתיות של אימהות חד-הוריות קמות פעמים רבות מתוך בדידות וצער הנובעים מאובדן המערכת המשפחתית (Pike, 2005). הרצון למצוא אוזן קשבת ולקבל תמיכה רגשית הוביל את מובילת ההתארגנות לשוטט ברשתות החברתיות, ומתוך כך היא הבינה שהדרך להרחיב את הרשת החברתית שלה ולקבל מענה לשאלותיה בנוגע לזכויותיה היא להקים התארגנות בכוחות עצמה ולהוביל לשינוי בקרב נשים שנמצאות באותה מצוקה שהיא חוותה. גם בספרות מצוין כי הרשתות החברתיות הווירטואליות מהוות עבור הנשים החד-הוריות מקור לתמיכה הדדית בקשייהן, להעניק עצות וטיפים כיצד להתמודד ולגלות שהן אינן לבד במערכה (רודין ואחרים, 2008).

מניע נוסף להתארגנות הנשים הוא המדיניות הממשלתית כלפי נשים חד-הוריות. היכולת להתארגן בקבוצות מהווה לעתים בסיס לשינוי פוליטי, כאשר חברים בקבוצה חלשה יחסית מתארגנים יחד לפעולה ממוקדת כדי לשנות את מבנה הכוח וחלוקתו בחברה (רוזנוסר, 1997). כמו כן, העצמה קהילתית היא מנוף להכנסת שינוי במערכת היחסים בין האזרחים למוסדות וארגונים שלטוניים (סדן, 1996). נשים חד-הוריות חוות קשיים בהתנהלות מול הברוקרטיה הממשלתית והן חשות אטימות, הדרה וחוסר שיתוף פעולה מצד מעצבי המדיניות, על אף נכונותם של מספר מעצבי מדיניות לחבור אליהן ולסייע להן להוביל שינוי לטובת הנשים החד-הוריות. מתיאורן של המרואיינות עלה לעתים כי מעצבי המדיניות פועלים מאינטרסים שונים שעלולים להתנגש עם אמונתם בצורך בשינוי לטובת הזכויות של הנשים החד-הוריות. התנגשות זו מלבה ומחזקת את הצורך של מובילות ההתארגנות לעלות למודעות ברמה הארצית את מצבן של הנשים החד-הוריות כדי ליצור לחץ על קובעי המדיניות שיפעלו לקידום זכויותיהן. מניע זה יכול לאפיין קבוצות שחשות נחותות ומופלות על-ידי השלטון או מוסדותיו ומבקשות לתקן את ההפליה ולכלול אותן בתוך החברה באופן שווה (דהאן-כלב, 2006). התארגנות קבוצתית יכולה לקדם מטרה זו, כפי שתיאר קורט לויך באשר

לכוחה של קבוצה בקידום הישגים ושינויים לטובתה (לוי, 1987). באותו הקשר, מניע אחר שרווח בקרב שלוש ההתארגנויות היה האמונה כי יש ביכולתן של ההתארגנויות להשפיע על התפיסה החברתית בשינוי התדמית של נשים חד-הוריות כנשים תומכות ולא נתמכות, בדומה להתארגנויות קהילתיות רבות של אימהות חד-הוריות שקמות כדי למנוע סטיגמה חברתית (Pike, 2005).

יש לציין כי רצון הנשים להיטמע בחברה היה אחד המניעים העיקריים אשר הובילו אותן להקים את ההתארגנויות או להיות פעילות בהן, בדומה לדברי אריסטו: "מי שאינו יכול לחיות בחברה, או אינו זקוק לה, מפני שהוא מסתפק בעצמו – הוא חיה או אלוהים" (קידר, 1997, עמ' 56). הרצון לשייכות חברתית ולהרגיש כמו כולן הניע את הנשים ליצור התארגנות אשר תספק עבורן תמיכה רגשית, עזרה הדדית ותחושה של שותפות גורל. למשל, מובילת ההתארגנות ע"ב חשה ניכור מצד חברותיה מאז נפרדה מבעלה ושהחברה סביבה התעלמה מנוכחותה מאז שהתגרשה, תחושות שהובילו לצורך לאחד כוחות עם נשים נוספות ולמצוא מסגרת בה לא ישפטו או יבקר אותה ואת הסטאטוס המשפחתי שלה.

5.2 סוגי הפעילות של ההתארגנויות

כל שהחברה היא רב-גונית יותר, כך גם עולה החשיבות ברכישת אסטרטגיה וטכניקת התארגנות מותאמות מצדם של מקימי התארגנות שורשית (Alvarez & Gutierrez, 2000). גם הנשים אשר הקימו את ההתארגנויות יזמו פעילויות מגוונות הן בתחום של רווחה כמו סיוע חומרי ורגשי והן בתחום של שינוי מדיניות ומצאו כוחות משותפים לפתח שירותים, ליצור תמיכה הדדית ולספק סלי מזון. להלן יפורטו הפעילויות השונות של ההתארגנויות.

פעילות מרכזית אחת היא מתן סעד חומרי למשפחות של נשים חד-הוריות. הצורך בתמיכה ובעזרה עצמית הוביל נשים במקומות שונים בעולם ליצור קהילה על-ידי הקמת רשת של קבוצה לעזרה עצמית (Torri, 2010). ארגונים שונים קמו במהלך השנים בישראל כדי לסייע לנשים חד-הוריות להתמודד עם קשייהן הכלכליים (סבירסקי ואחרים, 2007), ובעולם יש דוגמאות רבות של רשתות תמיכה כאלה (Hill, 2001; Torri, 2010), כפי שמפורט בסקירת הספרות. יוזמה מסוג זה ייחודית והתפתחה בשנים האחרונות בישראל, דבר המאפיין התארגנויות שורשיות, המהוות מצע מיטיבי לניסויים חברתיים או לרעיונות חדשניים (Smith, 1997), אך היא אינה קלה כלל ועיקר. למשל, היכולת של ההתארגנויות ע"ב וה"נ לקדם סיוע חומרי לנשים חד-הוריות שנמצאות במצוקה היא תוצר של מאמץ אדיר שדורש עבודה של 24 שעות ביממה. בין השאר הן היו צריכות ליצור קשרים עם עסקים ועם אנשים פרטיים כדי לאפשר סיוע חומרי לנשים רבות בכל רחבי הארץ. לדוגמה, במהלך ריאיון עם אחת המרואיינות הגיע לביתה משלוח גדול מאוד של מזון לצורך ארגון סלי מזון לטובת משפחות נזקקות, בהן גם נשים חד-הוריות שידן אינה משגת לכלכל את עצמן.

פעילות מרכזית נוספת של כל ההתארגנויות היא ברשת החברתית, כאשר כל אחת מהן נעזרת ברשת הווירטואלית לקידום והפצה של המטרות והפעילות שלה. ניתן להגדיר זאת כאקטיביזם דרך האינטרנט, כאשר האינטרנט משמש ככלי מרכזי לקידום מאמץ חברתי. קהילה וירטואלית היא מקום מתאים לחפש תמיכה וקשר חברתי וגם לצורכי מידע, והיא יעילה במיוחד עבור אנשים שמסיבות כלשהן (ריחוק גיאוגרפי, גיל וכיוצא באלה) מנועים מלהשתתף בשיח חברתי (סדן, 2009). זהו יתרון גדול עבור נשים חד-הוריות, מאחר שהן מתמודדות לבדן עם גידול ילדים תוך התמודדות עם קשיים רגשיים וכלכליים וקשה להן לשהות מחוץ לכותלי הבית מעבר לשעות העבודה (הרבסט, 2007; לוטן, 2007). לכן האינטרנט מהווה עבורן

תשתית וירטואלית שדרכה אפשר לקבל תמיכה, סיוע וייעוץ מבלי לצאת מהבית ובשעות המתאימות לסדר יומן. יתרה מזאת, הרשת החברתית מאפשרת לכל אם חד-הורית בכל חלקי הארץ להתחבר ולהיות שותפה להתארגנות.

כל אחת מההתארגנויות פועלת בעזרת הרשתות החברתיות בעוצמות ובדרכים שונות זו מזו למטרות שחלקן שונות וחלקן דומות. למשל, מקימת ההתארגנות ע"ב פועלת באינטרנט בעיקר לטובת תמיכה רגשית, הגדלת הרשת החברתית, סיוע חומרי ומתן ייעוץ. עם זאת, הפעילות בהתארגנות ברשת תלויה בעיקר בה, וכאשר היא נמצאת במצוקה אישית רמת הסיוע והפעילות יורדת. כמו כן, דף הפייסבוק משמש גם לפרסום העסק הפרטי שלה ולהעלאת תמונות ומחשבות ביחס לילדיה. בדף הפייסבוק של ההתארגנות ק"ל מפרסמים בעיקר פוסטים שקשורים לזכויות של הילד ולמאבק למען זכויותיו. לצד זאת, הדף משמש את ק"ל גם לשיתוף באירועים משפחתיים ובאירועים הקשורים לפעילות ההתארגנות כגון כנס, הפגנה, או השתתפות בתכנית רדיו או טלוויזיה וכן להעלאת פוסטים על שיתופי פעולה עם אנשים וארגונים המסייעים להן, כמו על שיתוף הפעולה בין ההתארגנויות ה"נ וק"ל בנושא של אי-ביטול החוק לחזקת הגיל הרך.

גם ההתארגנות ה"נ מפרסמת את פעילויותיה בפייסבוק. בשונה מההתארגנות ע"ב, ה"נ פועלת לשינוי מדיניות בתחום הנוגע להסרת החסם בחוק המזונות המונע השתכרות עד גובה השכר הממוצע במשק מבלי לאבד את הזכאות למזונות הילדים. היא גם יוזמת יותר כנסים והפגנות בשיתוף עם עמותה מהמגזר השלישי ונציגים ממגזרים שונים כמו חברי כנסת, נציגות בכירה מרשות מקומית, אנשי מקצוע מתחומים שונים כמו עבודה סוציאלית ועיתונאים ומפרסמת כנסים והפגנות אלה באינטרנט.

פעילות נוספת באינטרנט היא גיוס כספים ותרומות מאנשים פרטיים, חלקם נשים שחברות בהתארגנות ויש ביכולתן לסייע, וחלקם מכרים או אנשים אשר נחשפים לסיפורים של הנשים באמצעות הרשת ומעוניינים לתרום ולסייע לאותן נשים חד-הוריות. ניתן ללמוד מהסתכלות ברשת כי ההיקף של הסיוע החומרי ואף הרגשי רחב מאוד לעומת משאבי הזמן והכסף המצומצמים כל כך של הנשים הללו. משאבים מצומצמים הנסמכים על-ידי תרומות מזדמנות ו/או חברי ההתארגנות עצמם הם אכן אחד המאפיינים של ההתארגנויות שורשיות (Smith, 1997).

לצד כל הפעילויות הנ"ל, הנשים גם פעילות ברשת לשינוי מדיניות בהיקף רחב מאוד על-ידי הפצת פוסטים של סיפורים אישיים ושל תגובותיהן למחדלים כלפי המשפחה או כלפי הקהילה של נשים חד-הוריות כדי להעלות את המודעות והתמיכה של הקהילה והחברה כלפיהן.

5.3 קשיים בפעילות של ההתארגנויות

ההתארגנויות שורשיות מספיקות לעבור במהלך קיומן שינויים רבים (Smith, 1997). ואכן, ההתארגנויות שנסקרו במחקר זה עברו תהליך של התפתחות, אם מבחינת צמיחה בהיקף החברות בהתארגנות, אם בהיקף העשייה שלהן, ואם בציפיות שלהן מעצמן ושל נשים אחרות מהן לקידום מטרותיהן של נשים חד-הוריות. כמו כן רמת המוטיבציה שלהן עלתה מרגע שהתחילו לקבל הכרה בהתארגנותן וביכולת שלהן לסייע לנשים אחרות. העידוד הרב, החיזוקים וההערכה שהן מקבלות מצד חברות ההתארגנות על היכולת שלהן גם לדאוג למשפחתן וגם לסייע למשפחות אחרות, ממלאים את הנשים המובילות והפעילות רצון להגדיל את העזרה שלהן ולקדם שינוי מדיניות בנוגע לזכויותיהן ולזכויות ילדיהן.

עם זאת הן חוות קשיים רבים. אחד האתגרים הגדולים של הנשים הללו הוא לגרום לנשים חד-הוריות כמותן להצטרף לעשייה האקטיבית ולא רק להיות מאחורי המקלדת, למשל מתוך רצון לעלות את זכויותיהן למודעות של הקהילה והחברה על-ידי יציאה בהמוניהן לרחובות להפגנות והגעה לכנסים העוסקים בזכויותיהן של נשים חד-הוריות. אולם רצון זה כמעט בלתי-אפשרי בשל הקושי האובייקטיבי להוציא אם חד-הורית מהבית מאחר שקיים הצורך לסיידור עבור הילדים, לדאגה לאמצעים טכניים כמו הסעה למקום המפגש ועוד. כל זאת נוסף להיעדר הפניות הרגשית של הנשים החד-הוריות אשר עסוקות בהשרדות יומיומית בכלכלת הבית והדאגה לחינוך ולרווחת הילדים. בדומה לכך, אחת הדילמות המרכזיות שעמדו בפני חלק מהמרואיינות הייתה כיצד לשלב בין החיים האישיים לחיים הקהילתיים. הן ציינו כי לצד הגאווה של משפחתן בעשייה שלהן היא לעתים גובה ממנה מחיר כבד, והיו מקרים רבים שמשפחותיהן הביעו חוסר שביעות רצון מאי-פניותן לצורכי המשפחה, כמו בשעות הערב כאשר הן משוחחות בטלפון לאחר שקיבלו פנייה חדשה ברשת או כאשר מגיע משלוח גדול של מזון לצורך חלוקת סלי מזון. בה בעת הן אמרו שההשפעה הדוגמה שהן נותנות לילדיהן באשר לעשייה חברתית היא רבת היקף וגם הם מהווים יד מסייעת במקרים בהם הם יכולים לסייע.

קושי נוסף בפעילות הוא בהתקשרות עם חברי כנסת ואנשי מפתח מאחר שהם מונעים מאינטרסים שלא תמיד עולים בקנה אחד עם האינטרסים של נשים חד-הוריות. המרואיינות תיארו מקרים בהם חברי כנסת הבטיחו סיוע בקידום שינוי מדיניות, למשל בנושא חוק המזונות, וברגע האמת, בעת ההצבעה בכנסת, לא הצביעו לטובתן של נשים חד-הוריות. המרואיינות גרסו שהסיבות של חברי הכנסת היו אגו או רצון לקבל הכרה אשר לא הייתה מובטחת להם משום שהיו חברי כנסת נוספים שמעורבים בעשייה. על כן האתגר הוא דגם להוביל מהלך של שינוי מדיניות וגם לגרום לקובעי המדיניות להצביע בעד השינוי. בשל הקשיים הרבים הפעילות בהתארגנויות חשות מול הבירוקרטיה הממשלתית אטימות, הדרה וחוסר שיתוף פעולה, אף שקיימים שיתופי פעולה עם חלק מחברי הכנסת, בין השאר היות שפערי העוצמה ביניהם מייצרים תלות וקושי בקידום זכויותיהן. אחד הפתרונות לכך הוא יצירת שיתוף פעולה עם ארגונים אחרים. למשל, יצירת שיתופי פעולה עם עמותה מהמגזר השלישי פתחה בפני התארגנות ה"נ דלתות רבות בכנסת ואף הנחתה את מובילות ההתארגנות כיצד להתבטא בקרב חברי הכנסת וכיצד להתערות בהם ולהוביל מהלכים לקידום זכויותיהן. יש לציין שלא רק הנשים החד-הוריות הביעו תרעומת בנושא זה. גורמים שונים העוסקים בתחום של נשים חד-הוריות הביעו חוסר שביעות רצון מהתמיכה המדינית המעטה שהנשים מקבלות ועל אי-תפקוד הממשלה ביחס לאוכלוסייה זו.

5.4 היחסים בתוך ההתארגנויות השונות וביניהן

תחרותיות בין ארגוני נשים היא תופעה עולמית מוכרת (רוזנברג-פרידמן, 2005). גם ממצאי המחקר הנוכחי מעלים תמונה מורכבת ביחסים בין הנשים הפעילות בהתארגנויות, על אף היותן שותפות למטרה ולאינטרס משותף. היו נשים שיחסן היה שונה כלפי נשים פעילות, כלפי נשים נתמכות וכלפי נשים מארגונים שונים שמטרותיהם זהות להתארגנות שלהן. להלן יתוארו היחסים המורכבים הללו.

התארגנויות שורשיות מתאפיינות בתמיכה והתקשרות עמוקה בין החברים בהתארגנות, כפועל יוצא מהסולידריות בין החברים ומהמחויבות לממטרה המשותפת. כמו כן המנהיגות יותר חשובה בהתארגנויות שורשיות מאשר בהתארגנויות אחרות (Smith, 1997). למשל, כל המרואיינות שמשתייכות להתארגנויות ה"נ וע"ב הביעו תחושת הערצה כלפי הנשים שהקימו את ההתארגנות, ובמיוחד כלפי היכולת של כל אחת

מהמובילות להתרומם ממקום של תלותיות וחוסר אוניס לעצמאות כלכלית ורגשית, לפעול, לתמוך ולסייע למספר רב של נשים חד-הוריות. לעומת זאת הן חשו תחושה דו-ערכית אמנם כלפי נשים המשתייכות להתארגנות ונתמכות בה. מצד אחד, רוב המרואיינות התרעמו שהנשים הנתמכות בוחרות רק להתלונן, עוסקות בחייהן הפרטיים ולא פועלות למען שינוי מצבן אלא נשענות על אחרות. מצד אחר, הפעילות בהתארגנות הבינו את מצוקתן של הנשים הנתמכות ואת אי-יכולתן הן לאזור כוחות בהתמודדות עם ההישרדות היומיומית בכלכלת הבית וגידול הילדים והן למצוא בתוכן כוחות לסייע לנשים כמותן או להוביל שינוי מדיניות למען זכויותיהן, בנוסף לקושי למצוא השגחה לילדים אם הן רוצות לצאת למפגש או לכנס למען נשים חד-הוריות. אם כן, ניתן להבחין כי חלק מהחסמים של נשים חד-הוריות אשר הוצגו בספרות, בהם קושי במציאת תעסוקה, שכר נמוך וטיפול בילדים (אחדות, 2007), עלו גם בממצאי המחקר והשליכו על היכולת של הנשים להיות פעילות למען זכויותיהן.

ממצאי המחקר עולה שהיחסים והקשרים של הנשים עם גורמים שונים הרוצים לסייע להן בקידום זכויותיהן מורכבים. למשל, הפעילות בהתארגנות ע"ב הביעו חוסר שביעות רצון כלפי היעדר התייחסות של הרשות המקומית כלפי מובילת ההתארגנות והפעילות בה. שני, מובילת ההתארגנות, שהשתוקקה לזכות במוניטין, לא שיתפה פעולה עם הרשויות בשל עוגמת הנפש שלה לאחר שהן לא הכירו בעבודתה ולא העניקו לה יחס מועדף. נוסף לכך היא העלתה קשיים הכרוכים בתחזוקת הפעילות ברשת החברתית והביעה רצון לקבל סיוע משותפות בהתארגנות, ובה בעת הייתה אמביוולנטית בדבר הגדרת האישיות המתאימה לתפקיד זה. שני הצביעה על נשים שרצו לסייע בהתארגנות ולזכות במוניטין והוקרה על פועלן ולא הכירה בנטייתה לשליטה וברצונה בהוקרה, ועל כן אני סבורה כי כל ניסיון לשיתוף פעולה עמה לא יצלח לאורך זמן. זו בעיה, משום שמנהיג לא יעיל יכול בקלות לחסל את ההתארגנות (Smith, 1997). לעומת זאת, ההתארגנות ה"נ מקיימת שיתופי פעולה מלאים עם כל רשות או גורם הרוצה לסייע להן. אני יכולה לשער כי העובדה ששתי נשים מובילות יחד את ההתארגנות מסייעת להן בחיזוק ובתמיכה הדדיים ובהצגת ההתארגנות הקהילתית בפני השותפים. לצד זאת, נשים שפעילות בהתארגנות זו הביעו הסתייגות משיתופי הפעולה עם חלק מהגורמים, ובמיוחד כלפי גורם מסוים בטענה שהוא מונע מאינטרסים זרים מאחר שהוא מקבל תקציבים רבים בשל היותו מסייע לנשים חד-הוריות ואם בעיותיהן ייפתרו יופחתו תקציבים אלה. יש לציין שההתארגנות ק"ל מקיימת שיתוף פעולה מלא עם המשרד לקידום מעמד האישה בעיר בה היא פועלת ושמובילת ההתארגנות ועורכת הדין מטעם העירייה פועלות יחד לחיבור הצעת חוק לטובת זכויות הילדים כאשר הוריהם נמצאים בסכסוך או מתגרשים. מצד אחר, הרצון של משתפי הפעולה לחבר בין ההתארגנויות בעיר עלה על שרטון בשל סכסוכים פנימיים בין מובילות ההתארגנויות והכפשות הדדיות. סביר להניח שהעובדה שהנשים לא הצליחו לשים בצד את המחלוקות האישיות שלהן לטובת מטרותיהן לקדם את זכויותיהן, פגעה בעוצמת ההתארגנות וביכולת שלהן להשפיע.

ניתן ללמוד מהממצאים כי היחסים בין ההתארגנויות מורכבים מאוד ושעל אף המטרה המשותפת, הרצון להוביל את השינוי ולקבל הכרה גבוה יותר מאשר הרצון ליצור שותפות. אני סבורה שיש כמה סיבות לקושי ליצור שותפויות בין ההתארגנות. ראשית, מסתמן שבין המובילות קיימת תחרות סמויה ואולי אף לא מודעת להציג את המצוקה ממנה כל אחת מהן באה ולהראות לאן היא הצליחה לצמוח ביחס לאחרת הואיל וכולן תיארו את הקשיים שהן מתמודדות עמם ובכל זאת מצליחות להוביל מהלך לטובת הכלל. שנית, ניכר שכל אחת מהן מאמינה בדרכה ובאמת שלה, רוצה לשלוט בנעשה בהתארגנות שהיא מובילה ומתקשה לבזר סמכויות. שלישית, הן לא השכילו לפתח מערכות יחסים פרודוקטיביות. בראיונות הן העלו האשמות

הדדיות בדבר הסיבות לכך שהשותפות בין ההתארגנויות לא צלחה, טענו שכל אחת מונעת מאינטרסים אישיים ולא באמת מהרצון לקדם את מטרותיהן של נשים חד-הוריות וחלקן תיארו יחסים של צרות עין וקנאה. כמו כן, חלק מהמרואיינות סברו שהסיבות להיעדר שיתוף הפעולה היו שנשים פחות אמינות מגברים, אינן מפרגנות ורוצות לקבל הכרה בלעדית בהתארגנות, ולעתים מתעלמות מהתארגנויות נוספות בשל אי-רצון לחלוק בהצלחה ובמוניטין. יתרה מזאת, בקרב חלק מהמרואיינות עלתה תפיסה פטרנליסטית כלפי נשים חד-הוריות, כאשר חלקן רואות את עצמן כחלק מאוכלוסיית הנשים החד-הוריות וחלקן חשות כאילו הן מתבוננות על אוכלוסייה זו מההר ואינן מרגישות חלק ממנה בעקבות התקדמותן והתפתחותן למען עצמן ולמען החברה. ניתן להגדיר זאת כתפיסה דואלית של האישה שנעה בין לראות את עצמה כחלק מקבוצת ההשתייכות לבין לראות את עצמה כמי שמתמודדת בעצמה על השגת זכויותיה וזכויות הקהילה שלה. סיבה אפשרית נוספת להיעדר שיתוף הפעולה בין הנשים היא הפער בין הנשים בכך שיש נשים פעילות הנלחמות למען צדקתן ויש נשים שנותרות פסיביות ועל כן נתפסות לעתים כנטל על החברה וככאלה שאינן פועלות להשגת זכויותיהן.

5.5 תוצאות של הפעילות ומשמעויותיהן

לפי סמית (Smith, 1997), התארגנויות שורשיות מחוללות שינוי בשתי דרכים עיקריות – השפעה פנימית על המשתתפים בהתארגנות, למשל יצירת תמיכה חברתית, והשפעה חיצונית כמו השפעה חברתית ופוליטית. בדומה לכך, הפעילות בהתארגנויות שנחקרו במחקר זה הקרינה על כל היבט בחייהם של הנשים: האישי, המקצועי, החברתי והקהילתי. מתוך ממצאי המחקר נראה שההשתייכות להתארגנות מקדמת מערכות צמיחה ברמה אישית, משפחתית, קהילתית וברמת תפיסות החברה הרחבה.

ברמה האישית נמצא כי נשים שצמחו ממקום כה קשה כמו נשים שעברו גירושים קשים או חוו אלימות מצד בן זוגן, יכולות להגיע להישגים רבים ובשבילן "השמים הם הגבול". הנשים התייחסו ליציאה מהנישואין כיציאה לחירות, כמטמורפוזה שהפכה אותן מחומר אחד לאחר ואפשרה להן לצבור חיות ולחוות את עצמן כפי שהן (אלדר-אבידן, 1999). מממצאי המחקר עולה כי הנשים חשו כלפי עצמן גאווה ושביעות רצון מהאומץ שלהן לקחת אחריות על חייהן ועל חיי ילדיהן. הנשים הצביעו על הישגיהן מאז התגרשו, בהם הרחבת הרשת החברתית, יצירת קשרים ושיתופי פעולה עם אחרים ומתן סיוע ותמיכה לנשים חד-הוריות. הישגי הנשים נבעו תחילה מהיפרדותן מבן זוגן שאפשרה להן להתפנות לעשייה עבור עצמן ולאחר מכן לפעול גם למען נשים אחרות. פעילותן בהתארגנות סייעה להן להתפתח, הן מבחינה אישית בהעלאת הדימוי העצמי שלהן והן מבחינה חברתית בהרחבת מעגל החברות שלהן והקשרים שהן יצרו.

ברמה המשפחתית ניתן לראות כי היכולת של המרואיינות לספר על קשייהן ממקום של אומץ ולא של בושה נבעה לעתים רבות מהתחושה שיש להן תמיכה משפחתית. במחקר נמצא שהנשים מהוות דמות לחיקוי בקרב ילדיהן, אשר חוו תחילה את אמם כשבורה וראו בהמשך כיצד היא מצליחה להגשים את מאווייה, לקדם את זכויותיה ולסייע לנשים אחרות. בזכות זאת הילדים לומדים מהי נתינה ללא תמורה המעניקה שכר רגשי ושיעור בהשגת זכויות. ברמה המקצועית, חלק מהנשים השתלבו בלימודים וחלקן צברו ידע מתוך קריאה ושיח עם אנשים מהתחום של נשים וזכויותיהן. ברמת הקהילה נמצא שכל ההתארגנויות מסייעות במספר תחומים: תמיכה רגשית, סיוע חומרי, מתן ידע והעלאת מודעות למצבן של הנשים החד-הוריות, הרחבת הרשת החברתית ומתן תחושת שייכות חברתית. ברמת החברה נמצא כי הפעילות

בהתארגנות הובילה להעלאת מודעות בחברה למצבן של נשים חד-הוריות, לתהליך של שינוי בתדמיתן וכן לקבלת הכרה בהן בקרב מעצבי מדיניות כדי שהם יקדמו ויחוקקו חוקים לטובת זכויותיהן, למשל מאמציהן להביא לשינוי בחוק המזונות.

מממצאי המחקר ניתן לזהות בקרב המרואיינות כיצד ההשתתפות בהתארגנות מקרינה על חייהן ברמה האישית, המקצועית, המשפחתית והחברתית, ושהתמיכה הרגשית ההדדית והתחושה שהן אינן לבד מסייעות להן רבות לעודד ולחזקן זו את זו. הרי גם הנשים הפעילות בהתארגנות הן מוחלשות מסיבות שונות, סובלות מסטיגמה והדרה חברתית ועל כן מנסות לשנות את המצב הקיים. בעזרת ההתארגנויות הן יצרו עולם משלהן שבו הן יכולות להיות מי שהן מבלי שישפטו או יבקרו אותן. בעקבות זאת הן מפתחות תחושת מסוגלות מתוך היכולת של כל אחת מהן לסייע בדרכה לאחרת באמצעות מתן תמיכה רגשית, חברתית או כלכלית וכן ייעוץ והכוונה.

השימוש באינטרנט הוביל להכרה של ההתארגנויות בכל רחבי הארץ ולהצטרפותן של נשים רבות אליהן. באמצעות הרשת ניתן להגיע לאימהות חד-הוריות בכל רחבי הארץ ולסייע להן באמצעות מתן תמיכה קונקרטית, רגשית וחברתית כמענה לצורכיהן. מממצאי המחקר נמצא כי ככל שהתמיכה הרגשית והחברתית עולה כך עולה גם תחושת השייכות והמסוגלות של הנשים. לפיכך בזכות האינטרנט התופעה של התארגנויות של נשים חד-הוריות צומחת ויוצרת תחושה של כוח ועוצמה. הרשת הווירטואלית מסייעת גם לקידום שינוי מדיניות והיא אחד הגורמים העיקריים אשר סייעו בהכרה בזכויותיהן של נשים חד-הוריות ובקידום זכויות אלה.

עם זאת, אורך שנים רבות לחולל שינוי תודעתי, הן בקרב הנשים חד-הוריות כדי שיתאמצו לשנות את מצבן, והן בקרב החברה כדי שהיא תכיר בקשייהן וזכויותיהן של נשים חד-הוריות. היות שהתהליך ממושך כל כך, תהליך השינוי כולל סיוע מידי לנשים חד-הוריות הנמצאות במצוקה בה בעת עם יצירת מודעות למצבן על-ידי פרסומים שונים כמו סיפורים אישיים. המטרה של העלאת המודעות היא לחולל שינוי בתודעה ברמת החברה וברמת המדינה וליצור שיתופי פעולה עם גורמים שונים המעוניינים לקדם את מצבן של נשים חד-הוריות.

לסיכום, המחקר ביקש להרחיב ולחדש את ההסתכלות על יזמות של נשים חד-הוריות אשר הקימו התארגנויות קהילתיות למען נשים חד-הוריות כמותן. היכולת לחבר בין נשים חד-הוריות בכל רחבי הארץ באמצעות הרשת החברתית היא פועל יוצא להצלחתן והכרתן של ההתארגנויות. לכל התארגנויות קהילתיות ישנה מובילה המנהלת את ההתארגנות ומאפשרת תמיכה וסיוע לנשים חד-הוריות באמצעות חברות בהתארגנויות והעזרה שמצליחה להשיג משותפים בקהילה. ההתארגנות הקהילתית למען נשים חד-הוריות מעניקה תחושה של העצמה ותחושה של "ביחד" בשונה מהתחושה ששררה קודם לכן בקרב הנשים שלא היו חברות בהתארגנות אשר חשו בדידות וניכור מצד הסביבה.

5.6 המלצות לפרקטיקה

מתוך המחקר עולות שתי המלצות מרכזיות לפרקטיקה. ראשית, מומלץ להרחיב את ההון החברתי של הנשים חד-הוריות בהתארגנויות על-ידי העצמת ההישגים של ההתארגנויות והבטחת קביעותה של ההתארגנות, בין השאר באמצעות מתן הכשרה למובילות ההתארגנויות לפיתוח מנהיגות מקומית, אמינה ובלתי-תלויה בארגונים אחרים ולמידה מהתארגנויות וארגונים אחרים של נשים בכלל ונשים חד-הוריות

בפרט. שנית, מומלץ לאחד את כל ההתארגנויות שעוסקות באותו תחום כדי להגדיל את יכולת ההשפעה שלהן על הקהילה ועל מדיניות הממשלה. כמו כן, מתן משאבים להתארגנות אחת במקום לכמה התארגנויות מוזיל עלויות ומגייס יותר תקציבים, והיכולת של הנשים לאחד כוחות יכולה להגדיל את התודעה החברתית לפועלן ואת החוסן הרגשי של הנשים. בנוסף, ארגון יחיד גדול מאפשר לבזר סמכויות ולהקל את ההתמודדויות של מובילות ההתארגנות עם הקשיים הכרוכים בהובלת ההתארגנות, להפחית את שעות הפעילות שלהן ולהגדיל את זמינותן לנשים.

תרומות המחקר

בשנים האחרונות לא נמצא חומר על אודות ארגונים שהקימו אימהות חד-הוריות. החומר התיאורטי מציג בעיקר את מצבן של אימהות החד-הוריות והגורמים המשפיעים עליו ומתאר ארגונים קיימים ואת מאבקה של ויקי קנפו בלבד. כמו כן, החומר התיאורטי מתמקד בנושא של התארגנות קהילתית ככלל ולא מתייחס ספציפית להתארגנות קהילתית של נשים חד-הוריות.

לפיכך מטרת עבודה זו היא הפניית תשומת הלב להתארגנויות אלו ברמה הפרטנית. כמו כן, להרחיב ולהעמיק את הידע על התארגנויות קהילתיות של נשים חד-הוריות, השפעתן ותוצאות ההתארגנויות השונות לטובת נשים חד-הוריות.

כמו כן, המחקר מתאר תופעה מעניינית וחשובה של נשים חד-הוריות ומתאר את ההשפעות החשובות שקרו לנשים המובילות והפעילות בהתארגנות.

כיווני פעולה עתידיים

כטבעו של כל מחקר ראשוני מסוגו, מחקר זה התמקד באוכלוסיית מחקר מוגדרת מאוד – התארגנויות של נשים חד-הוריות שפעילות באינטרנט – ובשאלות מחקר מסוימות, ובסיומו ניתן להמליץ על כמה כיוונים למחקרים נוספים שירחיבו את הממצאים והמסקנות של מחקר זה. ראשית, מומלץ שמחקרים עתידיים יעקבו אחר פועלן של ההתארגנויות שנסקרו במחקר זה, התוצאות אליהן הגיעו במרוצת השנים והשפעתן על הנשים הפעילות, נשים חד-הוריות בכלל בישראל והמדיניות בישראל כלפי נשים חד-הוריות. מעניין לקיים גם מחקר אשר ישווה בין התארגנויות של נשים להתארגנויות של גברים העוסקים בתחום של משפחות חד-הוריות ויבדוק מה ההשפעה של המגדר על הפעילות בהתארגנות, תוצאותיה והשפעתה ברמה החברתית והמדינית. מחקר נוסף יערוך בדיקה אם חל שינוי בתדמיתן של נשים חד-הוריות בשל פועלן ברמה הקהילתית והמדינית. כמו כן יש מקום לבחון אם מעורבותם של עובדים סוציאליים מהלשכות לשירותים חברתיים בהתארגנויות השונות למתן ייעוץ והכוונה הייתה משנה את ההתייחסות של חלק מהנשים החד-הוריות כלפי עובדים סוציאליים.

התייחסות אישית למחקר

במהלך המחקר נחשפתי לנשים ולסיפוריהן על המשברים והכאבים שחוו בעת נישואיהן, בעת הגירושים ובתקופה שאחריהם. הנשים שראיינתי חיזקו את אמונתי ביכולת הבחירה, בתושייה ובחוכמה אשר מאפשרת התרוממות של הרוח וצמיחה מתוך המקום הכואב והקשה ביותר. הנשים לימדו ושיתפו אותי שרק מי שעברה חוויה קשה כמותן יכולה באמת להבין את עולמן, לעודד אותן ולסייע להן – יותר מכל אחד אחר. במסגרת עבודתי כעובדת סוציאלית לרוב אני נחשפת לנשים הללו כשהן במקום של המשבר,

הנזקקות והכאב, כאשר היכולת שלהן לראות את עצמן מובילות ומסייעות לאחרות נראית כמעט בלתי-אפשרית מטעמן. החשיפה לנשים כמותן לאחר כברת הדרך שהן עשו ולראות אותן במקום מודע, חזק ושאפתן סייעה לי להבין את כוחה של התארגנות קהילתית לסייע לנשים מוחלשות לשנות את תפיסתן כלפי עצמן, לממש את שאיפותיהן ולפעול למען שינוי חברתי, מידע שיכול להוות עבורי כלי חשוב נוסף בטיפול באוכלוסייה זו.. יתר על כן, כבת להורים גרושים מצאתי את עצמי לעתים יוצאת מנקודת מבט של ילדה המשקיפה על הקשיים שחווה אמי בדומה לחלק מהקשיים שאותן נשים חוו: קשיים כלכליים, תסכול, בושה ומאבק הישרדותי לספק לי ולאחיי את כל הצרכים שלנו מבלי להחסיר מאתנו דבר. כיום, כאישה בוגרת, אין לי ספק שאמי הקריבה רבות עבור ילדיה על חשבון עצמה, כפי שעשו הנשים שראיינתי, ואני רואה את עוצמתה ואת עוצמת הבחירות שהיא נקטה בחייה לאחר משבר הגירושים. כמו כן, אני חשה הבנה ואמפתיה כלפי נשים שאינן פעילות בהתארגנות כלשהי מאחר שהן עסוקות בקשייהן ובמשברים שהן וילדיהן חווים ופחות פנויות למפגשים, להפגנות ולפעילות בהתארגנות למען שינוי מדיניות.

בהתייחס לנשים שחקרתי במחקר זה, אסיים בציטוט של צ'ארלס דיקסון, איש כמורה מצפון קרוליינה ומדריך לכימיה, אשר מציע לנו ללמוד מהאווזים כשמדובר בחיי קהילה. הוא כותב ש"כאשר אווז נוסר מהמבנה של הלהקה, הוא חש לפתע את המעצור ואת ההתנגדות כשהוא מנסה לעוף לבד, ולכן הוא לומד לחזור מיד למבנה כדי ליהנות מהיתרון של כוח ההגבהה של האווז שלפניו. הודות לכך שהם עפים יחד בדרך זו, הלהקה כולה יכולה לעוף הרבה יותר רחוק. אילו הייתה לנו התבונה של האווזים, היינו מוכנים לקבל עזרה כשאנחנו זקוקים לה ולעזור לאחרים כשהם זקוקים לזה" (אורנג', 2006, 42).

לסיכום, אין לי ספק שיש עוד עבודה רבה למען הכרה בזכויותיהן של נשים חד-הוריות וקידומן, אך אם רוחן לא תיפול ונשים נוספות תצטרפנה לעשייתן הן יצליחו בסוף להגיע ליעדן.

רשימת מקורות

- אוסצקי-לזר, ש' (2012). "לא כמו אמיי": נשים מעצימות את עצמן – המקרה של כפר קרע. נדלה ב-
<http://www.sarahozacky.com/862/%D7%9C%D7%90-%D7%9B%D7%9E%D7%95-%D7%90%D7%9E%D7%99-%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%9E%D7%A2%D7%A6%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%AA-%D7%90%D7%AA-%D7%A2%D7%A6%D7%9E%D7%9F-%E2%80%93-%D7%94%D7%9E%D7%A7%D7%A8> מתוך: 14.05.2016
- אורנג', ס' (2006). **שירי את השיר שלך – מדריך לאימהות חד-הוריות**. קריית ביאליק: הוצאת ספרים אח בע"מ.
- אחדות, נ' (2007). התכנית לשילוב הורים יחידים בשוק העבודה: משאבים וחסמים להשתלבות בתעסוקה. **ביטחון סוציאלי**, 73, 69-111.
- אחדות, נ' (2010). עוני בקרב אימהות חד-הוריות: האם שוק העבודה הוא נתיב להיחלצות מעוני? **ביטחון סוציאלי**, 84, 11-55.
- אינס-קניג, א', בן-שלום, י', וסבטו, יי (2004). שינויים חברתיים וביטחון סוציאלי בישראל. **ביטחון סוציאלי**, 67, 9-38.
- בליט-כהן, ע' (2002). העיסוק בעולם הווירטואלי בעת זקנה כמקור לתמיכה ולרווחה אישית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- בן פורת, ע' (2002). השפעת השהייה במקלט על תחושת העצמה של נשים מוכות. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה". אוניברסיטת בר אילן: רמת גן.
- בנדלק, ז' (2015). **ידיעון הביטחון הסוציאלי בעולם, גיליון מס' 1**. נדלה בתאריך 10.5.2016 מתוך:
<https://www.btl.gov.il/Publications/Yedion/Documents/yedion1015.pdf>
- בריק, יי (1978). הגדרת מושג הקהילה. **חברה ורווחה – רבעון לעבודה סוציאלית א**(1), 16-21.
- ברסלר, ש' (2006). **עדיף להיות צרודה מאשר אילמת – על תיאטרון קהילתי של נשים בישראל**. חיפה: פרדס הוצאה לאור.
- גל עזר, מ' (2006). ויקי קנפו: גוף, הביטוס, מגדר, לאומיות ומחאה. **גדיש**, 10, 290-292.
- גרניט, ע', ונתן, ל' (2000). קהילות וירטואליות: מבנה חברתי חדש? **מגמות**, מ(2), 298-315.
- דהאן-כלב, ה' (2006). מחאה. בתוך א' רם וני ברקוביץ (עורכים), **אי-שוויון** (עמ' 242-249). באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- דצ'קובסקי, יי (2014). **נשים נפגעות אלימות במשפחה במקלטים: תרומת המשאבים הסביבתיים והאישיותיים לירידה במצוקה הנפשית**. חיבור לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016). **משפחות בישראל – נתונים לרגל יום המשפחה**. נדלה ב-
מתוך: 04.06.2016

http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201611030

הרבסט, ע' (2009). "אנחנו תומכים בחוק משפחות חד-הוריות, במסכנים": חוק משפחות חד-הוריות –
מבט לאחור. **ביטחון סוציאלי**, 80, 25-58.

הרבסט, ע' (2007). **מ"עלובת הנפש במשפחה שבורה" ל"זעקת קול אם"**. אימהות חד-הוריות בישראל –
מדיניות הרווחה, שיח ולגיטימציה, 1973-2003. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה,
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

הרבסט, ע' (2014). זוהי הגנה של המדינה על האישה ועל הילדים: חוק המזונות (הבטחת התשלום),
התש"ל"ב ב-1972. בתוך שילה וכ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל, מחקרים חדשים על מגדר ביישוב
ובמדינה** – כרך ב (עמ' 651-681). מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
זוסמן, נ', ופריש, ר' (2007). השפעת תשלומי ההעברה על היצע עבודה של אימהות חד-הוריות. **ביטחון
סוציאלי**, 73, 113-147.

טלידנו, א' ואליאב, ת' (2011). **משפחות חד הוריות 2010-1993**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל
המחקר והתכנון.

טל, ע' (2012). **הקשר בין מאפייני האלימות, מעורבות החוק ותחושת השליטה בקרב נשים נפגעות
אלימות השוהות במקלטים**. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

יבדוסין, א', אלמוג, ע', ופז, ד' (2008). **אימהות חד-הוריות באוכלוסיות העולות מחבר העמים**. נדלה ב-
מתוך: 27.4.14

<http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7677&searchMode=0&index=2>

כץ, א', ופרדס, א' (2012). לרתום את ה"וירטואלי" לממשי – העצמה הדדית ברשת. **פסיכו-אקטואליה**.

לוטן, א' (2007). **תעסוקה ועוני בקרב הורים יחידים**. מוגש לוועדה לקידום מעמד האישה, הכנסת: מרכז
המחקר והמידע. נדלה ב-15.5.2016 מתוך:

<https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01851.pdf>

לוין, ק' (1989). **יישוב קונפליקטים**. ירושלים: הוצאת כתר.

לויצקי, נ' (2006). איכותו של המחקר האיכותני: המקרה הנרטיבי. בתוך ע' ליבליך, א' שחר, מ' קרומר-
נבו, ומ' לביא-אגיא (עורכות), **סוגיות במחקר הנרטיבי: תבחיני איכות, אתיקה. סיכום קבוצות
עניין** (עמ' 9-24). העמותה לחקר האדם הרב מימדי איגוד החוקרים האיכותניים והמרכז הישראלי
למחקר איכותני של האדם והחברה. נדלה ב-4.5.2016 מתוך:

<http://in.bgu.ac.il/icqm/DocLib/Pages/publications/%D7%A1%D7%95%D7%92%D7%99%D7%95%D7%AA%D7%91%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8%D7%A0%D7%A8%D7%98%D7%99%D7%91%D7%99%D7%9C%D7%90%D7%AA%D7%A8.pdf>

- מצר, ע' (2005). **זכויות סוציאליות למשפחות חד-הוריות במגזר הערבי**. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. נדלה ב-4.5.2016 מתוך: http://www.molsa.gov.il/Populations/Distress/FamilyViolence/ProtectionAndFirstAid/Pages/TM_02_02_01_A1.aspx
- סבירסקי, ש', קראוס, ו', קונור-אטיאס, א', והרבסט, ע' (2007). אימהות חד-הוריות בישראל. בתוך מ' אדר-בוניס (עורך), **משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית** (עמ' 208-238). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- סדן, א' (1996). העצמה ועבודה קהילתית. **חברה ורווחה, טז(2)**, 143-162.
- סדן, א' (2009). **עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי**. תל-אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד.
- סלם, ר', ושוסטרמן, ס' (2014). מיוזמה של אזרח לקבוצה לעזרה עצמית – מודל הקמת קבוצה לעזרה עצמית. **מתוך מידעו"ס, 71**, 24-30.
- ספרן, ח' (2006). **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל**. חיפה: פרדס הוצאה לאור.
- פלוג ק', קסיר נ' ומידן א' (2005). **חוק משפחות חד-הוריות. היצע עבודה ועוני**. בנק ישראל, מחלקת המחקר, סדרת מאמרים לדיון 2005.05.
- צבר-בן יהושע, נ' (1990). **מסורות וזרמים במחקר האיכותני**. תל-אביב: דביר.
- צבר בן יהושע, נ', ודושניק, ל' (2006). של מי הסיפורים האלה – התמודדות אתית במחקר האיכותני. בתוך ל' קוזמינסקי (עורך): **שבילי מחקר: רשות המחקר הבין-מכללתית, 13**, 36-41.
- קידר, ד' (2009). **יש חיים אחרי הגירושין: ספר לעזרה עצמית לנשים, גברים, בני משפחה וחברים. סיפורים, מידע, ייעוץ וכלים להתמודדות**. חיפה: פרדס הוצאה לאור.
- רואה, ע' (2015.2.22). **שוויון במזונות – סטייה מהחוק ומהפסיקה**. כלכליסט.
- רודין, ש', אלמוג, ע', ופז, ד' (2008). **משפחה חד-הורית בישראל**. נדלה ב-27.4.14 מתוך: <http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7544>
- רוזנברג-פרידמן, ל' (2005). **מהפכניות בעל כורחן: נשים ומגדר בציונות הדתית בתקופת היישוב**. ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- רוזנסר, נ' (1997). עבודה קבוצתית כאמצעי לפיתוח הקהילה – הנחיית קבוצות. בתוך נ' רוזנסר ולי נתן (עורכים), **הנחיית קבוצות, מקראה** (עמ' 401-424). ירושלים: מרכז ציפורי.
- רוטלינגר-ריינר, ר' (2007). **עזות שבקדושה: תיאטרון נשים דתיות בישראל**. ירושלים: כרמל.
- שחק י' (2003). **מצוקתן הכלכלית של אימהות חד-הוריות**. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.
- שלנסקי, ש', ואלפרט, ב' (2007). **דרכים בכתיבת מחקר איכותני, מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט**. תל-אביב: מופ"ת.

שמש, א' (2005). **דפוסי התנהגות של נשים חד-הוריות בשוק העבודה בישראל**. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת, מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. תל-אביב: הוצאת רמות.

תמיר, ט', ווילמובסקי, ע' (2012). **נשים בישראל בין תיאוריה למציאות: מגמות שינויים ונתונים**. רמת גן: שדולת הנשים בישראל.

- Alvarez, A. R., & Gutierrez, L. (2000). Educating students for multicultural community practice. *Journal of Community Practice*, 7(1), 39-56.
- Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Thousand Oaks, CA: Sage Press.
- Bott, E. (1957). *Family and social network: Roles, norms and external relationship in ordinary urban families*. London: Tavistock.
- Brady, D., & Burroway, R. (2012). Targeting, universalism, and single-mother poverty: A multilevel analysis across 18 affluent democracies. *Demography*, 49(2), 719-746.
- Brown, M. J. (2006). *Building power community organizations*. Arlington, Massachusetts: Long haul press.
- Chavis, D. M., & Wandersman, A. (1990). Sense of community in the urban environment. *American journal of community psychology*, 23(5), 609-623.
- Cohen, A. (1985). *The symbolic construction of community*. London and New York: Tavistock Publication.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000) (Eds). *Handbook of qualitative research* (second edition). Thousand Oaks, CA: Sage Press.
- Dominelli, L. (2006). *Women and community action*. Bristol: Policy Press.
- Esterberg, K. (2001). *Qualitative methods in social research*. New York: McGraw-Hill.
- Hildebrandt, E., & Stevens, P. (2009). Impoverished women with children and no welfare benefits: The urgency of researching failures of the temporary assistance for needy families program. *American Journal of Public Health*, 99(5), 793.
- Hill, A. (2001). 'No-one else could understand': Women's experiences of a support group run by and for mothers of sexually abused children. *British Journal of Social Work*, 31(3), 385-397.
- Grønbjerg, K. A., & Paarlberg, L. (2001). Community variations in the size and scope of the nonprofit sector: Theory and preliminary findings. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 30(4), 684-706.
- Kahn, R., & Kellner, D. (2004). New media and internet activism: From the 'Battle of Seattle' to blogging. *New Media & Society*, 6(1), 87-95.

- Pike, J. (2005). Sociology of my anger. A single mother's struggles to survive in a patriarchal world. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 4(1-2), 99-113.
- Rheingold, H. (1993). A slice of life in my virtual community. In L. M. Harasim (ed.), *Global networks: Computers and international communication* (57-80). London, England.
- Rohlinger, D. A. (2002). FRAMING THE ABORTION DEBATE: Organizational resources, media strategies, and movement-counter movement dynamics. *The Sociological Quarterly*, 43(4), 479-507.
- Shirky, C. (2011). Political power of social media-technology, the public sphere, and political change. *The Foreign Affairs*, 90(4), 28-41.
- Smith, D. H. (1997). Grassroots associations are important: Some theory and a review of the impact literature. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 26(3), 269-306.
- Smith, D. H. (1997). The rest of the nonprofit sector: Grassroots associations as the dark matter ignored in prevailing "flat earth" maps of the sector. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 26(2), 114-131.
- Smith, D. H. (2000). *Grassroots associations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, D. H. (2009). *Grassroots associations*. Bradenton FL: Boston College.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). *Extent, nature, and consequences of intimate partner violence: Findings from the National Violence against Women Survey*. Washington, DC: U.S. Department of Justice. Retrieved January 25 2016 from: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=181867>
- Torri, M. C. (2012). Community gender entrepreneurship and self-help groups: A way forward to foster social capital and truly effective forms of participation among rural poor women?. *Community Development Journal*, 47(1), 58-76.
- Van Laer, J., & Van Aelst, P. (2010). Internet and social movement action repertoires: Opportunities and limitations. *Information, Communication & Society*, 13(8), 1146-1171.
- Yalom, I., & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5 ed.). (B. Z. Herman, Trans.) New York: Basic Books.

נספח א' - פרוטוקול ריאיון

1. כיצד הפעילות שלך תרמה לשיפור איכות החיים שלך?
2. מה את חושבת על שיתופי פעולה עם ארגונים נוספים כשליך?
3. האם קיימים שיתופי פעולה בארגוןך? כיצד הם מקדמים או מעכבים את ארגוןך?
4. מדוע לדעתך ארגוני הנשים לא מתאחדים לארגון אחד גדול אשר ככל הנראה ייתן עוצמה רבה יותר?
5. האם את מרגישה שקיימת תמיכה מהסובבים שלך בעת הקמת הארגון וכעת?
6. כיצד אישיותך תרמה ליצירת הארגון?
7. ספרי לי מה היו המניעים שלך להקמת הארגון או להצטרפותך להרחבת הארגון?
8. האם היה אירוע מכונן שגרם לך להקים את הארגון או להיות חלק ממנו?
9. עד כמה את מרוצה מתפקוד הארגון ותוצאותיו?
10. האם את מרגישה שהפעילות שלך הינה בעלת משמעות?
11. איך היית מגדירה את מטרות הארגון?
12. מה הקשיים העולים מתוך הארגון?
13. כיצד הארגון משפיע עליך ועל משפחתך?

נספח ב' - פרוטוקול ריאיון לאנשי מקצוע

1. ספר לי על תפקידך, כמה זמן אתה בתפקיד ומתי התחלת לעסוק בנושא?
2. מהן הבעיות המרכזיות של נשים חד-הוריות לדעתך? מהן המטרות שלהן ושלך? איך צריך לטפל בהן?
3. כיצד החלטת ליצור שיתופי פעולה עם ההתארגנויות השונות?
4. ספר לי עם אילו התארגנויות יצרת שיתופי פעולה ומדוע דווקא איתן?
5. מהם הקשיים בעבודה עם אותן נשים? כיצד את תורמת להן?
6. איך את תופסת את תפקידך בשיתוף פעולה עמן?
7. מה מקשה על עבודה משותפת של ארגונים דומים? האם ניסית לאגד אותן?
8. מה את חושבת על אופי ההתארגנות, החברות בה?
9. מה השיקולים שעומדים בפניך כדי לסייע לאותן נשים? האם קיימים אינטרסים עסקיים, פוליטיים?
10. האם את מרגישה שהפעילות שלך היא בעלת משמעות והאם את חשובת שלאחר מתן הסיוע הראשוני שלך הנשים יכולות להתקדם בכוחות עצמן?
11. האם הצלחה של אותן התארגנויות מאיימות על תפקידך ו/או על תקציבים שניתנים לך?
12. מה היית מייעצת לנשים נוספות שרוצות להקים ארגון? כיצד עליהן לפעול?

נספח ג' - טופס הסכמה מדעת

מכתב הסכמה מדעת להשתתפות במחקר אודות התארגנותן של נשים חד הוריות בישראל

שלום רב,

שמי נטלי גריל, תלמידת תואר מוסמך בבית ספר לעבודה סוציאלית, בהתמחות של מדיניות וקהילה. עבודת התזה שלי עוסקת בהתארגנותן של נשים חד הוריות. מטרת המחקר הן לבחון מהם המניעים להקמת ההתארגנות, ההשלכות, ההשפעה על מעמדן של הנשים החד הוריות ושיתוף הפעולה בניהן. מיקוד המחקר הוא בנשים אשר הקימו ומובילות את הארגונים. המחקר הקיים כיום בנושא זה הוא מצומצם ומחקר זה יכול להרחיב אתה ידע הקיים אודות נשים חד הוריות והתארגנותן.

לשם כך, אבקש לראיין אותך במחקר על מנת ללמוד על הפעילות שלך בארגון. הראייון צפוי להימשך כשעה עד שעה וחצי.

ההשתתפות במחקר על היא בסיס התנדבותי. ניתן יהיה להפסיק את הראייון בכל עת ואין מחויבות להתייחס לשאלות שאין ברצונך לענות עליהן. אני מתחייבת לשמור בסודיות את פרטיך האישיים ואת כל פרטי הראייון ולא להשתמש בהם למטרות אחרות. בניתוח החומר ובגוף העבודה עצמה, לא יעשה שימוש בפרטים מזהים לשם שמירה על פרטיותך.

בכדי לזכור את דבריך, אבקש להקליטך בשעת הראייון.

במידה ויתעוררו שאלות לאחר הראייון אשמח לעמוד לרשותך.

אני מקווה שתוכלי להשתתף במחקר ואשמח לעמוד לרשותך בכל שאלה.

בברכה

נטלי גריל

דרכים ליצירת קשר:

טלפון 050-7290195

דואר אלקטרוני: nataliegril@walla.com

Abstract

In the past decades, the phenomenon of single-parenting in Israel is increasing in rate. In the majority of cases these families are managed by the mother. The single parent family breadwinning capacity is limited to a one, thus putting the income level lower relative to a family of working parents. Nevertheless, when primarily dependent on a single breadwinner, the family is at a relative economical inferiority since women's salaries are usually lower than that of men.

The present study aims to examine community organizations of single parent (i.e. mothers) in Israel. It focuses on three single mother's community organizations located in the center of the country. Those organizations assist single mothers in their straggle for rights and benefits. This study investigated the mechanism by which the community organizations were established, their motives, activities and goals as well as the inter-organization relationship characteristics. Furthermore, organization's achievements and it's affect over the women's personal, family, professional, social and political level was assessed. In addition, we investigated the women's personal experience reflected from activities in and by the community organization and their resulted perception towards themselves and different single mothers. Other than that, this study evaluated the role of social networks in such organizations.

This study is a qualitative research which assessed the woman's experience in laying the foundation for the organization and their performance thereafter. Performing qualitative marketing research, data was collected through semi-structured interviews with fourteen participants. Among the participants there were eleven single mothers some of which had founded the organization while others are present activists. Also, there were two senior officials of the "*Authority for the Advancement of the Statue of Woman*" and the "*Non-Governmental Organization*" which acts inter alia to promote the rights of single mothers. Moreover, we have documented supplementary information about organizations, activists and the relevant internet publications concentrating on social networks as well as from observations of various events held by these organizations.

The findings presented in this study shed light on community organizations of single mothers by refurbishing and emphasizing the initiatives of single mothers ,especially if arose from the difficulty and pain. They reveal motivations leading these women to initiate struggle for executing rights of single mothers whilst explain how the contact and the relationship between women's organization are reflected in the virtual network. Also, the study reflects the impact of the organization on women's lives both personally and professionally, on the nearby community, including other single mothers, and the general population.

The contribution of this research is by contemplating and expending the knowledge and understanding of the organizations of single mothers and by increasing the magnitude of social and political awareness for the struggle of these mothers to obtain rights and accomplish goals. Nonetheless, one may apply the findings of this study for assisting organizations and for the promotion of the single mother's rights albeit in accordance to abating the inimical society bias and the policies towards single mothers, and more so engage the academic domain to the field.

The Hebrew University of Jerusalem
The Paul Baerwald School of Social Work and Social Welfare
Master of Social Work

” woman’s empire of reciprocal support”
Community organizations of single mothers in Israel
Thesis for a master’s degree in social work

A thesis

Natalya Graffie Gril
Supervised by Dr. Michal Almog-Bar
July 2016